

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการงานวิจัยการจัดการทรัพยากรน้ำและแก้ไข
ปัญหาภัยแล้งโดยชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก
อ.ทุ่งเสลี่ยม จ.สุโขทัย

เสนอ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

โดย

เครือข่ายพลังชุมชนพลังแผ่นดิน จังหวัดสุโขทัย

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการงานวิจัยการจัดการทรัพยากรน้ำและแก้ไข
ปัญหาภัยแล้งโดยชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก
อ.ทุ่งเสลี่ยม จ.สุโขทัย
(1 พฤษภาคม 2548 – 30 เมษายน 2549)

เสนอ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

โดย

เครือข่ายพลังชุมชนพลังแผ่นดิน จังหวัดสุโขทัย

คำนำ

รายงานความก้าวหน้าโครงการงานวิจัยการจัดการทรัพยากรน้ำและแก้ไขปัญหา "ภัยแล้ง" โดยชุมชนในพื้นที่ได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย ฉบับนี้ เป็นงานวิจัยที่ให้ความสำคัญต่อกระบวนการ การค้นหาแนวทางแก้ปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำในท้องถิ่น กระบวนการทั้งหมดเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนและการแสดงบทบาทของผู้ในกลุ่ม ผู้นำชุมชน องค์การปกครองท้องถิ่น รวมถึงอาสาสมัคร ในการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของตน โดยมีคำถามเรื่องสาเหตุและผลกระทบของปัญหาภัยแล้ง รวมถึงการค้นหาแนวทางในการสร้างการมีส่วนร่วม ที่สามารถนำไปสู่ข้อเสนอแนะในการจัดการน้ำโดยชุมชน ซึ่งการดำเนินงานวิจัยได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอกและภาคีท้องถิ่น ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบลทุ่งเสลี่ยม องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล เทศบาลตำบลทุ่งเสลี่ยม องค์การบริหารส่วนจังหวัด โรงเรียนธารน้ำทิพย์ โรงเรียนทุ่งเสลี่ยมชนูปถัมภ์ โรงเรียนบ้านโชกม่วง สำนักงานเกษตรอำเภอทุ่งเสลี่ยม ที่ว่าการอำเภอทุ่งเสลี่ยม สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอทุ่งเสลี่ยม เครือข่ายเยาวชนลูกเจ้าราม จังหวัดสุโขทัย สำนักงานชลประทานจังหวัดสุโขทัย สำนักงานพัฒนาที่ดินจังหวัดสุโขทัย และชมรมส่งเสริมการเรียนรู้ภาคเหนือตอนล่าง

ในการวิจัยครั้งนี้ทางทีมวิจัยชุมชน ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และศูนย์ต่อสู้เพื่อเอาชนะความยากจน สถาบันเพื่อสิทธิชุมชนและทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง หากในรายงานนี้มีข้อบกพร่องประการใด ทางคณะวิจัยขออภัยและพร้อมจะพัฒนาให้ดียิ่งขึ้นต่อไป

โดย

คณะวิจัยชุมชนโครงการฯ

Project Code	RDG4840021
Project Name	Water resource preservation and drought solution project by Mae-mok reservoir community, Tungsaleam, Sukhothai.
Project Duration	May 1 st 2005 – March 31 st 2007

Purposes

1. To observe the problems and the causes of the effects from drought and the condition of lacking water supply of the community.
2. To observe the ways to solve the problem of drought in order to make life condition of the people better and to eliminate poverty from the community.
3. To observe the way of participating in the community as another method to solve problems.

Drought problem of 9 villages in Mae-mok reservoir community.

From the report of the drought observation in 9 villages located in Tungsaleam and Banmaichaimongkol, Tungsaleam District, Sukhothai, it is shown that the drought that occurs in these areas are varied in conditions, depending on different areas. The water resource management without the community participation causes the problems to the community itself. The problems are including the inadequacy of water supply in drought areas that had developed itself into the problem of poverty and the failure of managing the production system in the areas with plenty of water supply. The system of allotting water from the irrigation to various water users causes problem to the minority of farmers and the water reserving that destroys the soil moisture makes the drought to become worse; consequently, most of the villagers have to face the severe poverty.

Causes of problems.

The drought in the community causes many problems and these problems develop and continue to grow afterward. There are both controllable and uncontrollable factors which are divided as follow:

A. Government development that puts the importance on commercial agriculture and water resources changes land using system and increases the need of water supply. Thus, it causes the lack of water that finally leads to drought.

B. Mae-mok water reservoir management without the community participation that is done only by people working with the irrigation causes the problem to community's production planning that cannot fulfill the need of the water users in the community.

C. Inefficient resource management and the failure in adjusting of the community under the changing social context and condition are other causes of the drought in Mae-mok water reservoir areas. For example, the community needs more water supply in the limited water areas because of the inconsistent farming support.

D. The community agricultural development is not consistent with local environment due to the policy that is done without any participation or agreement from the villagers and the way of thinking in the policy is not concerned with the real meaning of local community. As a result, the community's decision in choosing the productions and occupations of the villagers further effects the availability of local natural resources and that leads directly to the drought in the areas.

The community's proposals

The process of the last research supported the proposals from the community by which people help one another in pointing out the problem and its solution. People observed the community's living condition, physical condition, and water using condition and furthermore, they came up with 3 ways of solution:

1. The community has to start its own learning process which concerns a balanced state between producing process and the use of local natural resources and the government's way of development so that the villagers can adjust their way of life to such development smoothly.

2. In developing the local agriculture which concerns the management of natural resources, environment and villagers' ways of life, the government needs to give clear and understandable information about both good and bad effects to the villagers so that they have a chance to decide which good and useful developments they should accept.

3. In managing local water resources, the community proposed that there should be a group of committees who are in charged with the management and that group should consist of the representatives from the government, the local organization,

and the villagers' group. Moreover, there should be the law assuring the community's right in using equal amount of resources in order to make the managing system suit to the community. For the process of water distribution within Mae-mok reservoir, Mae-mok reservoir managing group will work in co-operation with the committee group after the water resources management has done.

4. The community had has the way of solving the drought problem within 9 villages of Mae-mok reservoir by the brainstorm of the solutions and the survey of the area since 1997. After building Mae-mok reservoir, the waterway into Toongsaleam district is not yet dug (As presented in Chapter 4, Topic 4.2.2). Additionally, there is the survey which gathers the details in the area and schedules the GPS; 32 people joining the survey includes community researchers, youth researchers, associate members, representatives from Toongsaleam district, Toongsaleam local government institute, Toongsaleam local administration organization, Banmaichaimongkol local administration organization and 9 leaders from the villages. From the survey's observation and conclusion, it is shown that the plan of distributing water into the vegetation for the benefits of the villagers is a way that can actually solve the drought problem in Mae-mok reservoir. This plan is done by the co-operation of the community and the government as it is shown in the following picture.

The details of the water distribution plan proposals of Mae-mok reservoir community, Toongsaleam, Sukhothai.

1. The community proposed the plan to the Department of Irrigation. This plan needs to be done by distributing water from Mae-mok reservoir to Huayphrakong dam in Ban Namdip, Toongsaleam, Sukhothai. The water will go through the water mains and waterways along the 19 kilometers Toongsaleam-Nakunkrai road. The Department of Irrigation and the main budget office will be in charged with the budget of the plan and the committees of local water resource management as mentioned in Topic 5.3.2 will be participated in the process also.

2. Huayphrakong dam needs to be developed additionally. The dam is 500 meters long and 5.20 meters tall; the water in the dam comes from Mahadthai valleys in Ban Namdip, Toongsaleam, Sukhothai, the border of Ban Sokpeuy, Nakunkrai, Sri Samrong, Sukhothai. There are 1,500 plantations in these areas that use water from Huayphrakong dam. If the expansion of the dam takes place, there will be more

plantations that can be useful for the farmers, including the drought areas on the road to Hluang dam, in Toongsaleam, Banmaichaimongkol, and Nakunkrai.

3. Distribute water from Huayphrakong dam to Hluang dam by using the waterway because the survey had reported that the area is very steep where water flows downward and there are also many original waterways. According to the plan of 15 kilometers Mae-mok reservoir survey, the community and the provincial administration organization have to be responsible for the equipments in making the waterway.

4. Continue making the waterway from Hluang dam to the canals in Ban Sokmuang, Ban Phukaew, Ban Hnongtapheng, and Ban Lantamuang. There will be the preparation in joining and continuing the waterways in every villages which will be done in co-operation with Toongsaleam local government, Toongsaleam local administration organization, and Banmaichaimongkol local administration organization in Toongsaleam district, Sukhothai.

5. Support the new way of building the irrigation system which focuses on the local management; the government will be the sponsors who helps directing this plan to meet the rightful managing system and solves the community's problem for the sake of long-term management that is consistent with economical, cultural, and environmental system of the community.

รหัสโครงการ RDG4840021
ชื่อโครงการ โครงการงานวิจัยการจัดการทรัพยากรน้ำและแก้ไขปัญหาภัยแล้งโดย
ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก อ.ทุ่งเสลี่ยม จ.สุโขทัย
ระยะเวลาโครงการ วันที่ 1 พฤษภาคม 2548 – 31 มีนาคม 2550

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาถึงปัญหาและสาเหตุที่ส่งผลกระทบต่อปัญหาภัยแล้งและสภาวะการขาดแคลนน้ำของชุมชน
2. เพื่อศึกษาถึงแนวทางและระบบการจัดการน้ำที่สามารถแก้ปัญหาภัยแล้งและนำสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตที่สามารถแก้ปัญหาความยากจนของชุมชน
3. เพื่อศึกษาถึงกระบวนการการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการแก้ปัญหาและสามารถนำสู่การสร้างข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหาภัยแล้งของชุมชนได้

สภาพปัญหาภัยแล้งในพื้นที่ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก 9 หมู่บ้าน

จากข้อมูลในการศึกษาสภาพภัยแล้งในพื้นที่ 9 หมู่บ้าน ซึ่งอยู่ในพื้นที่ตำบลทุ่งเสลี่ยม และตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย ในชั้นต้นสามารถสรุปได้ว่าสภาพภัยแล้งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ มีความรุนแรงต่างกัน สภาพพื้นที่ที่ต่างกัน หากแต่ระบบการจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐโดยขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนทำให้เกิดการสร้างปัญหาให้แก่ชุมชน ทั้งในส่วนที่ไม่ได้รับน้ำยังคงมีปัญหภัยแล้งเช่นเดิมและหนักขึ้นจากสภาพการเปลี่ยนแปลงของโลก จนเป็นที่มาของสาเหตุหนึ่งที่ทำมาสู่ปัญหาความยากจน และในส่วนที่ได้ใช้น้ำอยู่เดิม ไม่สามารถกำหนดแผนการผลิตของตนเองได้ การจัดการของชลประทานในการปล่อยน้ำเพื่อให้กลุ่มใช้น้ำที่หลากหลาย สร้างความเสียหายให้แก่เกษตรกรที่เป็นส่วนน้อย และการกักเก็บน้ำที่ทำลายความชุ่มน้ำของผิวดิน ทำให้สภาพภัยแล้งทวีความรุนแรงมากขึ้น จนทำให้คนในชุมชนประสบกับปัญหาความยากจนเป็นส่วนใหญ่

สาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น

ปัญหาภัยแล้งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ พบว่ามีสาเหตุอันนำมาสู่การเกิดปัญหาหลายส่วน และมีพัฒนาการของปัญหา การสะสมของสาเหตุปัญหา ทั้งปัจจัยที่สามารถควบคุมได้ ปัจจัยที่ควบคุมไม่ได้ โดยแยกเป็นข้อย่อย ดังนี้

ก. การพัฒนาของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลง การใช้ที่ดินและน้ำ โดยให้ความสำคัญที่นโยบายการส่งเสริมการเกษตรเชิงพาณิชย์และการพัฒนาแหล่งน้ำ ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบการใช้ที่ดินในพื้นที่และส่งผลกระทบต่อความต้องการในการใช้น้ำเพิ่มมากขึ้น จนพัฒนาสู่ภาวะการขาดแคลนน้ำและเกิดเป็นปัญหาภัยแล้งในที่สุด

ข. ระบบการจัดการน้ำอ่างเก็บน้ำแม่มอกโดยชลประทาน การจัดการโดยรัฐซึ่งขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน สร้างปัญหาในการวางแผนการผลิตของชุมชน และการที่ไม่สามารถตอบสนองความต้องการในการใช้น้ำที่หลากหลายของชุมชนได้

ค. การขาดความเท่าทันในการจัดการทรัพยากรของชุมชน การปรับตัวไม่ทันของชุมชนภายใต้บริบท หรือเงื่อนไขที่เปลี่ยนไป เป็นอีกหนึ่งสาเหตุที่ส่งผลให้เกิดเป็นปัญหาภัยแล้งในพื้นที่ได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก ดังอย่างเช่น การส่งเสริมอาชีพเกษตรในพื้นที่ที่ไม่สอดคล้องชุมชนต้องมีการปรับตัวเพื่อให้เท่าทันในการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะทรัพยากรน้ำเนื่องจากเป็นข้อจำกัดของพื้นที่นี้

ง. การพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนไม่สอดคล้องกับสภาพนิเวศในพื้นที่ เป็นสาเหตุที่ต่อเนื่องกันมา เมื่อนโยบายไม่ได้มีแผนการจัดการร่วมของชุมชนทำให้แนวทางในการพัฒนาเศรษฐกิจไม่สอดคล้องกับสภาพนิเวศในพื้นที่ ประกอบกับวิธีคิดโดยตนเองไม่มีความหมายของชุมชน ส่งผลต่อการตัดสินใจในการเลือกผลิต เลือกอาชีพของชุมชน ที่มีผลกระทบต่อสภาพของความเสี่ยงไม่สมดุลของทรัพยากรพื้นที่ในระยะต่อมา จนเกิดเป็นสภาพปัญหาภัยแล้งในพื้นที่

ข้อเสนอจากชุมชน

การพัฒนาข้อเสนอของชุมชน เกิดจากการดำเนินการงานวิจัยที่ผ่านมา ชุมชนได้ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาและหาทางออกร่วมกัน โดยชุมชนได้ศึกษาข้อมูลสภาพหมู่บ้าน สภาพกายภาพ และสภาพการใช้น้ำ และมีข้อเสนอถึงแนวทางการแก้ปัญหาในขั้นต้นเป็น 3 ข้อ ดังนี้

1. ชุมชนต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ขึ้นในชุมชน เรื่องภาวะที่สมดุลระหว่างวิถีการผลิตกับการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ และการเรียนรู้แนวทางการพัฒนาของรัฐและปรับวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับการพัฒนาของรัฐ

2. ข้อเสนอต่อแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐ ในส่วนที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการทรัพยากรและระบบนิเวศ รวมถึงวิถีชีวิตท้องถิ่น ต้องมีการให้ข้อมูลผลกระทบทั้งด้านดีและด้านเสีย และความกระจำจืดที่คนในชุมชนสามารถเข้าใจได้และสามารถตัดสินใจเลือกการพัฒนาที่เหมาะสมสอดคล้องกับท้องถิ่นตนหรือไม่รับการพัฒาที่จะส่งผลเสียต่อท้องถิ่นตนได้

3. ในด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ ชุมชนเสนอรูปแบบการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ โดยเสนอโครงสร้างคณะกรรมการดูแลบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ ควรประกอบด้วย ตัวแทนจากภาครัฐ ตัวแทนองค์กรปกครองท้องถิ่น และตัวแทนจากกลุ่ม/องค์กรภาคประชาชนในพื้นที่ ที่มีกฎหมายในการรับรองสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรของตน ในสัดส่วนที่เท่า ๆ กัน เพื่อให้มีระบบการบริหารจัดการที่เหมาะสมต่อท้องถิ่น ในส่วนของแผนการดำเนินการสร้างรูปแบบการจัดส่งน้ำในพื้นที่ได้อ่างเก็บน้ำแม่มอกนี้ กลุ่มจัดการ

ทรัพยากรน้ำชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอกฯ จะร่วมเป็นคณะทำงานร่วมกับหน่วยงานที่
ประสานงานจัดสร้างและบริหารจัดการหลังจากเสร็จสิ้น

4. การเสนอแนวทางการแก้ปัญหาภัยแล้งในชุมชนพื้นที่ได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก 9 หมู่บ้าน โดยรูปแบบที่ ชุมชนได้ร่วมกันคิดค้นและดำเนินการสำรวจพื้นที่จริงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 หลัง สร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอกแล้วยังไม่มีการสร้างคลองส่งน้ำให้ทั่วพื้นที่อำเภอดงหลวง (ตามที่ นำเสนอในบทที่ 4 หัวข้อ 4.2.2)และมีการเดินสำรวจจุดรายละเอียดพร้อมทั้งจับพิกัด GPS และ เชิญนักวิจัยชุมชน นักวิจัยจุฬ ณะภคิ ตัวแทนจากอำเภอดงหลวง สำนักงานเทศบาลตำบล ดงหลวง องค์การบริหารส่วนตำบลดงหลวง และองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล รวมทั้งแกนนำหมู่บ้านทั้ง 9 หมู่บ้านร่วมเดินทาง จำนวนทั้ง 32 คน จากการศึกษาข้อมูลที่ได้ เห็นจริงและสรุปความเห็นร่วมกันว่ามีแนวทางการจัดการแก้ปัญหาภัยแล้งในพื้นที่ได้อ่างเก็บน้ำ แม่มอก 9 หมู่บ้านได้จริง ซึ่งเป็นแผนการดำเนินการสร้างรูปแบบการจัดส่งน้ำเพื่อให้สามารถส่ง น้ำให้เกษตรกรใช้เพื่อประโยชน์สูงสุดของชุมชน ตามข้อเสนอของชุมชนที่ต้องการเข้าร่วม การจัดการแก้ปัญหาภัยแล้งกับรัฐ ดังที่จะนำเสนอเป็นรูปภาพดังต่อไปนี้

รายละเอียดของการเสนอแผนการดำเนินการสร้างรูปแบบการจัดส่งน้ำตามข้อเสนอของชุมชน ได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก อำเภอดงหลวง จังหวัดสุโขทัย

ข้อที่ 1 ให้มีการส่งน้ำจากอ่างเก็บน้ำแม่มอก มาลงยังจุดพักน้ำที่ฝ่ายห้วยพระคง บริเวณบ้านน้ำดิบ ตำบลดงหลวง อำเภอดงหลวง จังหวัดสุโขทัย โดยใช้วิธีการต่อท่อ บางส่วนและสร้างคลองเป็นบางส่วน ซึ่งจากเวทีการนำเสนอข้อมูลต่อหน่วยงานชลประทาน คือ ให้สร้างลัดเลาะมาตามถนนสายดงหลวง – นาขุนไกร ระยะทางประมาณ 19 กิโลเมตร ในส่วน นี้ผู้รับผิดชอบงบประมาณ ควรจะเป็น กรมชลประทาน และสำนักงบประมาณกลาง และมี คณะกรรมการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ตามโครงสร้างที่เสนอใน ข้อ 5.3.2 เป็นผู้ร่วม ดำเนินการ

ข้อที่ 2 พัฒนาจุดพักน้ำ ฝ่ายห้วยพระคง เพิ่มเติม จากเดิมซึ่งเป็นฝ่ายที่มีความ ยาวของตัวฝ่าย 500 เมตร และมีขนาดทำนบกั้นสูง 5.20 เมตร รับน้ำจากบริเวณกลุ่มเขา มหาไทย ในบริเวณบ้านน้ำดิบ ตำบลดงหลวง อำเภอดงหลวง จังหวัดสุโขทัย เขตติดต่อกับ บ้านโชคเปื่อย ตำบลนาขุนไกร อำเภอศรีสำโรง จังหวัดสุโขทัย ซึ่งปัจจุบันมีพื้นที่รับประโยชน์ จากฝ่ายห้วยพระคงคงจำนวน 1,500 ไร่ หากมีการขยายพื้นที่รับน้ำและพัฒนาฝ่ายจะทำให้มี ชุมชนที่ได้ใช้ประโยชน์จากฝ่ายห้วยพระคงเพิ่มเติม ทั้งจากตำบลดงหลวง ตำบลบ้านใหม่ชัย มงคล ตามเส้นทางไปฝ่ายหลวงและจากตำบลนาขุนไกร ซึ่งเป็นพื้นที่แล้งจะได้ใช้ประโยชน์ร่วม ด้วย

ข้อที่ 3 จัดส่งน้ำจากฝายห้วยพระคงต่อมายังฝายหลวง โดยใช้วิธีการสร้างคลองส่งน้ำ เนื่องจากเส้นทางส่งน้ำนี้ ชุมชนได้เดินสำรวจแล้วพบว่าพื้นที่มีความลาดชัน น้ำไหลจากบนสู่ล่าง และอีกประการหนึ่งพบว่าทางที่เชื่อมต่อกับห้วยพระคงถึงฝายหลวง มีลักษณะของทางน้ำหลากหลายตามธรรมชาติอยู่แต่เดิม ชุมชนได้สร้างแผนในการประสานงานกับองค์การบริหารส่วนจังหวัดเพื่อสนับสนุนเครื่องมือในการขุดคลองส่งน้ำ ตามแผนที่ชุมชนได้อ้างเก็บน้ำแม่มอกได้สำรวจ ระยะทางทั้งสิ้นประมาณ 15 กิโลเมตร

ข้อที่ 4 จัดทำคลองส่งน้ำต่อจากฝายหลวง ไปยังคลองรับน้ำที่บ้านโซกม่วง บ้านภูแก้ว บ้านหนองตาเพ็ง บ้านลานตาเมือง ซึ่งในหมู่บ้านทุกหมู่บ้านจะมีการเตรียมคลองรับน้ำส่งต่อไปยังลำเหมืองต่าง ๆ ต่อไป โดยประสานงานการจัดทำคลองส่งน้ำในพื้นที่หมู่บ้านกับสำนักงานเทศบาลตำบลทุ่งเสลี่ยม องค์การบริหารส่วนตำบลทุ่งเสลี่ยมและองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย

ข้อที่ 5 สนับสนุนและเสริมสร้างการจัดการระบบชลประทานในรูปแบบใหม่ ที่เน้นการจัดการโดยชุมชนโดยมีรัฐและหน่วยงานเป็นผู้หนุนเสริมให้เป็นไปตามระบบการจัดการและแก้ไขปัญหาของชุมชนเพื่อสร้างการจัดการที่ยั่งยืนสอดคล้องต่อระบบเศรษฐกิจระบบวัฒนธรรม และระบบนิเวศน์ของท้องถิ่น

สารบัญ

หน้า

คำนำ

บทนำ

1. ความเป็นมา	1
2. วัตถุประสงค์	3
3. ประเด็นในการศึกษา	3
4. ขอบเขตการวิจัย	4
5. ผลที่คาดว่าจะได้รับ	4
6. กระบวนการศึกษาวิจัย	5

บทที่ 1 พัฒนาการสภาพปัญหาภัยแล้งและการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก

6

1.1 ยุคการตั้งถิ่นฐานของคนกลุ่มแรกในพื้นที่ (พ.ศ.2428 - พ.ศ.2500)	6
1.2 ยุคการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรป่าไม้และการอพยพเพื่อจับจองที่ดินทำกินในพื้นที่ (พ.ศ.2501 – พ.ศ.2532)	7
1.3 ยุคการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตการเกษตรเชิงพาณิชย์ (พ.ศ.2533 – ปัจจุบัน)	10
1.4 สรุปภาพรวมพัฒนาการสภาพปัญหาภัยแล้งและการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก	15

บทที่ 2 สาเหตุของปัญหาภัยแล้งในพื้นที่ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก

21

2.1 การพัฒนาของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและน้ำ	22
2.2 ระบบการจัดการน้ำอ่างเก็บน้ำแม่มอก	25
2.3 การขาดความเท่าทันในการจัดการทรัพยากรของชุมชน	27
2.4 วิธีคิดโดยตนเองไม่มีความหมาย	28
2.5 สภาพนิเวศไม่สอดคล้องกับการผลิต	29
2.6 การพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนไม่สอดคล้องกับสภาพนิเวศในพื้นที่	29
2.7 สรุปภาพรวมสาเหตุของปัญหา	30

บทที่ 3	การจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่	32
3.1	การจัดการทรัพยากรน้ำโดยรัฐ	32
3.1.1	การจัดการโครงการอ่างเก็บน้ำแม่มอก	32
3.1.2	ผลกระทบของการจัดการน้ำโดยรัฐ	36
3.2	การจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน	39
3.2.1	องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน	39
	ก. การจัดการทรัพยากรน้ำในระบบเหมืองฝาย	39
	ข. การจัดการทรัพยากรน้ำท่ามกลางสภาพ ความแห้งแล้ง	41
3.3	สรุปการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่	42
บทที่ 4	ศักยภาพของชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรน้ำ	45
4.1	ศักยภาพในด้านการรวมตัวเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนที่ผ่านมา	45
4.1.1	การรวมตัวของชาวทุ่งเสลี่ยมเพื่อผลักดัน การสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก	45
4.1.2	การรวมตัวของชาวทุ่งเสลี่ยมเพื่อติดตาม หลวงพ่อดิลกที่หายไป	46
4.2	ศักยภาพในด้านการจัดการทรัพยากรน้ำในรูปแบบกลุ่ม	49
4.2.1	กลุ่มการจัดการทรัพยากรน้ำฝ่ายศรีเสลี่ยม	49
4.2.2	กลุ่มการจัดการทรัพยากรน้ำชุมชน ใต้อ่างเก็บน้ำแม่มอก	49
4.3	ศักยภาพในด้านการสร้างความร่วมมือท้องถิ่น	52
4.3.1	กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วม	52
4.3.2	กระบวนการสร้างอาสาสมัครทำงาน	53
4.3.3	กระบวนการสร้างความร่วมมือท้องถิ่น	53
4.4	สรุปศักยภาพของชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรน้ำ	54
บทที่ 5	บทสรุป สภาพปัญหา สาเหตุและข้อเสนอต่อการจัดการทรัพยากรน้ำ	55
5.1	สภาพปัญหาภัยแล้งในพื้นที่ชุมชนใต้อ่างเก็บน้ำแม่มอก 9 หมู่บ้าน	55
5.2	สาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น	55
5.3	ข้อเสนอจากชุมชน	57

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1.1 ตารางแสดงข้อมูลการสู่มตัวอย่างการเก็บข้อมูลการใช้น้ำในการ เกษตรของผู้ประสบภัยแล้ง	18
3.1 ตารางแสดงพื้นที่การใช้ประโยชน์ทางด้านเกษตรจากอ่างเก็บน้ำแม่มอก	33
3.2 ตารางแสดงแผนการปลูกพืชฤดูแล้งปี 48/49	35
3.3 ตารางแสดงแผนการปลูกพืชฤดูฝนปี 48/49	35
3.4 ตารางแสดงผลกระทบจากอ่างเก็บน้ำแม่มอก 9 หมู่บ้าน	36

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่	หน้า
1.1 แสดงความเชื่อมโยงสภาพปัญหาที่ส่งผลต่อชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก	17
2.1 แสดงสาเหตุของการเกิดปัญหากัยแล้งในพื้นที่ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก	21

สารบัญแผนที่

แผนที่	หน้า
1.1 แผนที่แสดงลักษณะกายภาพอำเภอทุ่งเสลี่ยม	12
1.2 แผนที่แสดงข้อมูลป่าไม้ถาวร	13
1.3 แผนที่แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินลุ่มน้ำแม่มอก จ.สุโขทัย	14
3.1 แผนที่แสดงขอบเขตที่ตั้งฝ่ายศรีเสลี่ยม	40

บทนำ

1. ความเป็นมา

น้ำเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ในหลาย ๆ ด้าน เช่น การใช้น้ำสะอาดเพื่อดื่ม เพื่อการดำรงชีวิตประจำวัน ใช้เพื่อการประกอบอาชีพ ทั้งการเกษตร อุตสาหกรรม การคมนาคมขนส่ง ใช้เป็นแหล่งผลิตพลังงาน รวมถึงการใช้เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ นอกจากนั้นทั้งพืชและสัตว์ต่าง ๆ ต้องดำรงชีวิตโดยอาศัยน้ำทั้งสิ้น และเมื่อใดที่ประสบกับปัญหาการขาดแคลนน้ำย่อมส่งผลต่อการดำรงอยู่ของผู้นั้นอย่างไม่อาจหาสิ่งทดแทนได้ ดังนั้นมนุษย์จึงมีความพยายามในการแสวงหาทรัพยากรน้ำให้เพียงพอในการอุปโภค บริโภค เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ได้สำหรับประเทศไทยซึ่งอยู่ในเขตมรสุมเหนือเส้นศูนย์สูตร มีลักษณะภูมิอากาศแบบร้อนชื้น ดังนั้นวิถีชีวิตของผู้นั้นจึงมีความผูกพันกับสายน้ำอย่างแนบแน่น คนไทยส่วนใหญ่มีพิธีกรรมความเชื่อ และประเพณีเกี่ยวกับน้ำ ซึ่งส่งผลต่อวิธีการใช้น้ำและการจัดการน้ำโดยธรรมชาติ นอกจากนั้นคนไทยยังมองคุณค่าของน้ำที่สัมพันธ์กับความชีวิตมากกว่าปริมาณหรือคุณภาพของน้ำ

สำหรับประชาชนในเขตอำเภอกู่เหล็ก จังหวัดสุโขทัย เป็นกลุ่มคนที่ประสบปัญหาการขาดแคลนแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรและการบริโภค โดยหมู่บ้านร้อยละ 80 ของทั้งอำเภอประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร (ข้อมูล กชช. 2 ค. ปี 2544) ประชาชนส่วนใหญ่ทำการเกษตรโดยอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก แหล่งน้ำธรรมชาติที่มีอยู่ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากบางแห่งตื้นเขินไม่สามารถเก็บกักน้ำได้ บางแห่งมีระดับน้ำต่ำกว่าตลิ่งมาก อันเนื่องมาจากสภาพแห้งแล้งของพื้นที่ ในส่วนของน้ำดื่มส่วนใหญ่ใช้ภาชนะรองรับน้ำฝนตามธรรมชาติเก็บไว้สำหรับดื่ม และมีบางส่วนต้องซื้อน้ำดื่ม สภาพดังกล่าวทำให้ผลผลิตจากอาชีพเกษตรมีปริมาณน้อยและมีคุณภาพต่ำ รวมทั้งมีต้นทุนการผลิตสูงกว่าพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์อื่นๆ นับเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรในพื้นที่มีรายได้น้อย เฉลี่ยประมาณ 4300 บาท/ปี/คน นอกจากนี้ยังเกิดปัญหาด้านอื่น อาทิเช่น ปัญหาความขัดแย้งของคนในหมู่บ้านในเรื่องการใช้น้ำ ปัญหาด้านสังคมจากคนวัยแรงงานที่อพยพไปทำงานในเมืองใหญ่ ปัญหาการขาดโอกาสในการศึกษาขั้นสูง เพราะต้องใช้แรงงานก่อนวัยอันควร ซึ่งเป็นปัญหาความมั่นคงในชีวิต รวมทั้งปัญหาด้านสุขภาพและสุขภาวะโดยรวม

จากปัญหาที่เกิดขึ้น ประชาชนในอำเภอกู่เหล็ก โดยเฉพาะพื้นที่ตำบลกู่เหล็กซึ่งประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำมากกว่าพื้นที่อื่นๆ ได้พยายามเสนอและผลักดันโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำในลำน้ำแม่มอก ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 จนประสบผลสำเร็จและเริ่มก่อสร้างในปี พ.ศ.

2534 เพื่อใช้เป็นแหล่งกักเก็บน้ำสำหรับการเกษตรและการบริโภคทั้งในฤดูฝนและฤดูแล้งของประชาชนในเขตอำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย ซึ่งอ่างเก็บน้ำแม่มอกสร้างขึ้นในเขตอำเภอเถิน จังหวัดลำปาง มีความจุอ่างที่ระดับน้ำเก็บกัก 96,000,000 ลูกบาศก์เมตร แต่หลังจากที่สร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอกเสร็จสิ้นในปี พ.ศ. 2539 ปรากฏว่าชุมชนในพื้นที่ได้อ่างเก็บน้ำแม่มอกที่ประสบปัญหาขาดแคลนน้ำ และร่วมเป็นแกนนำในการผลักดันการสร้างอ่างเก็บน้ำโดยที่คาดหวังว่าจะได้รับประโยชน์จากการสร้างอ่างเก็บน้ำ กลับไม่ได้รับประโยชน์จากการสร้างอ่าง เนื่องจากไม่มีระบบการจัดการส่งน้ำให้ทั่วถึงในพื้นที่อำเภอทุ่งเสลี่ยม ยังตกอยู่ในสภาพขาดแคลนน้ำทั้งอุปโภคและบริโภคเหมือนครั้งที่ยังไม่มีอ่างเก็บน้ำ โดยเฉพาะบ้านลานตาเมื่อง บ้านหนองตาเพ็ง ในตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล และบ้านโซกม่วง บ้านภูแก้ว ในตำบลทุ่งเสลี่ยม ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ประสบปัญหาภัยแล้งอย่างหนัก ขนาดมีน้ำไม่เพียงพอในการทำประปาหมู่บ้าน เนื่องจากในพื้นที่ดังกล่าวส่วนใหญ่มีสภาพเป็นดินร่วนปนทรายมีลูกรังบางส่วนทำให้ดินไม่อุ้มน้ำอันเป็นสาเหตุหนึ่งของปัญหา ซึ่งในช่วงเวลาที่ผ่านมามีผู้นำชุมชนได้มีการรวมกลุ่มและติดต่อประสานงานกับสำนักงานชลประทานจังหวัดสุโขทัย ให้จัดสรรน้ำจากอ่างเก็บน้ำแม่มอกเพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำ แต่ได้รับคำตอบว่าไม่สามารถจ่ายน้ำจากอ่างเก็บน้ำแม่มอกไปยังชุมชนในพื้นที่ดังกล่าวได้ เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวมีระดับสูง ต้องใช้งบประมาณจำนวนมากในการสร้างคลองส่งน้ำ ทำให้ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอกยังต้องเผชิญปัญหาภัยแล้ง ไม่สามารถใช้ประโยชน์จากน้ำในอ่างเก็บน้ำที่สร้างขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำ และยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนได้

แกนนำชุมชนและชุมชนจึงได้ขับเคลื่อนเพื่อแก้ปัญหาของตนเองโดยจัดทำโครงการเสนอไปหลายหน่วยงาน อาทิเช่น กรมอนามัย กรมทรัพยากรธรณี สำนักงานพัฒนาที่ดินจังหวัดสุโขทัย สำนักงาน สปก.จังหวัดสุโขทัย และสำนักงานชลประทานจังหวัดสุโขทัย หลายครั้งแต่ไม่มีการดำเนินการที่เป็นรูปธรรมในการแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำของชุมชน มีเพียงแต่การตอบรับและผัดผ่อนโดยให้เหตุผลถึงเรื่องงบประมาณมีไม่เพียงพอ แต่ได้บรรจุแผนไว้แล้ว ต่อมาทางแกนนำชุมชนร่วมกับสมาชิกชุมชนและเครือข่ายประชาสังคม (เครือข่ายพลังชุมชนพลังแผ่นดินจังหวัดสุโขทัย) ได้จัดให้มีเวทีวิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหาและแนวทางที่เป็นได้ในการแก้ปัญหาท้องถิ่น ซึ่งทางออกเบื้องต้นจากเวที ได้ข้อสรุปถึงการให้ความสำคัญต่อการเข้าถึงอำนาจบริหารท้องถิ่น เนื่องจากองค์กรปกครองท้องถิ่นเป็นตัวแทนของชุมชนท้องถิ่นที่สามารถจัดการปัญหาของท้องถิ่นเองอีกทั้งมีเครื่องมือที่สามารถจัดการและประสานหน่วยงานอย่างเป็นระบบ โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการให้ความสำคัญกับการศึกษาข้อมูลพื้นที่อย่างเป็นระบบ ทั้งในข้อมูลเกี่ยวกับธรรมชาติและปริมาณของน้ำ วิถีชีวิตและการรับรู้เกี่ยวกับสภาพการใช้้ำของคนในชุมชน รวมถึงการเชื่อมโยงทำความเข้าใจร่วมกันระหว่างชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำ

โดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถจัดการแก้ปัญหาของตนเองทั้งในด้านคุณภาพชีวิตและด้านอื่น ๆ ได้

สำหรับการดำเนินการในกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนดังกล่าว อาจจะทำให้ได้ชุดข้อมูลที่เป็นฐานความรู้ให้คนในชุมชนได้รับรู้ถึงประวัติศาสตร์ของการเปลี่ยนแปลงของชุมชนทั้งทางด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม การเมือง สิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศ รวมทั้งวิถีชีวิตและการศึกษาเงื่อนไขภายใต้บริบทการเกิดภูมิปัญญาของคนรุ่นก่อนในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติในพื้นที่ ที่สามารถนำมาใช้ในการแก้ปัญหาของชุมชนในครั้งนี้ได้ ที่สำคัญความรู้และภูมิปัญญาบางอย่างอาจนำมาต่อยอดพัฒนาเพื่อเพิ่มคุณค่าทางเศรษฐกิจสำหรับคนในชุมชนอีก นอกจากนี้กระบวนการร่วมค้นหาข้อมูลครั้งนี้ยังเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ระหว่างคน รื้อฟื้นวัฒนธรรมบางอย่างที่ขาดหายไปจากวิถีชีวิตในชุมชนให้กลับมามีประโยชน์ มีคุณค่าต่อชุมชนได้อีก

แกนนำชุมชนดังกล่าวจึงสนใจที่จะสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยน ศึกษาค้นคว้าจากผู้รู้และแหล่งความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับธรรมชาติของน้ำในชุมชน สภาพความเป็นอยู่ของคนใช้น้ำ รวมทั้ง การหาทางเลือกเพื่อแก้ปัญหาความขาดแคลนน้ำของชุมชนดังกล่าว โดยการมีส่วนร่วมในการจัดระบบการบริหารจัดการน้ำของคนในพื้นที่ขึ้น

2. วัตถุประสงค์

2.1 เพื่อศึกษาถึงปัญหาและสาเหตุที่ส่งผลกระทบต่อปัญหาภัยแล้งและสภาวะการขาดแคลนน้ำของชุมชน

2.2 เพื่อศึกษาถึงแนวทางและระบบการจัดการน้ำที่สามารถแก้ปัญหาภัยแล้งและนำสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตที่สามารถแก้ปัญหาความยากจนของชุมชน

2.3 เพื่อศึกษาถึงกระบวนการการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการแก้ไขปัญหาและสามารถนำสู่การสร้างข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหาภัยแล้งของชุมชนได้

3. ประเด็นในการศึกษา

3.1 ศึกษารวบรวมข้อมูล เกี่ยวกับสภาพทางกายภาพ ปริมาณน้ำ คุณภาพน้ำ สภาพปัญหาสังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์การใช้น้ำของชุมชน

3.2 ศึกษาข้อมูลผู้ที่เกี่ยวข้องในการใช้น้ำและระบบการผลิต ที่ส่งผลต่อการใช้น้ำ

3.3 วิเคราะห์ สังเคราะห์ ข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งน้ำ ข้อมูลเกี่ยวกับกลุ่มคนผู้ใช้น้ำ ระบบการผลิตที่เกี่ยวข้องกับการใช้น้ำ และข้อมูลการใช้น้ำที่ส่งผลต่อปัญหาการขาดแคลนน้ำอย่างไร

3.4 ศึกษาถึงกระบวนการการมีส่วนร่วมของชุมชนที่สามารถแก้ไขปัญหาและการจัดการทรัพยากรน้ำให้สอดคล้องเหมาะสมต่อสภาพท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4. ขอบเขตการวิจัย

4.1 พื้นที่ที่ใช้ในการวิจัย

การศึกษานี้ เลือกชุมชนที่ได้รับผลกระทบเรื่องภัยแล้งจากอำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย จำนวน 9 หมู่บ้านในตำบลทุ่งเสลี่ยมและตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล ซึ่งมีประชากรจำนวน 8,413 คน จำแนกเป็น 2,455 ครัวเรือน โดยมีคนจนที่ลงทะเบียนแก้ปัญหาสังคมและความยากจนเชิงบูรณาการประเภทต่าง ๆ ไว้ จำนวน 1,205 คน พื้นที่ในการวิจัยดังกล่าวประกอบด้วย

ตำบลทุ่งเสลี่ยม จำนวน 7 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านทุ่งเสลี่ยม บ้านวังธาร บ้านน้ำดิบ บ้านเทพนม บ้านเด่นดีหมี บ้านโซกม่วง บ้านภูแก้ว

ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล จำนวน 2 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านลานตาเมือง บ้านหนองตาเพ็ง

4.2 ระยะเวลา

1 พฤษภาคม 2548 – 31 พฤษภาคม 2549

4.3 หน่วยการวิเคราะห์

การศึกษาถึงกระบวนการการมีส่วนร่วมของชุมชนที่สามารถจัดการปัญหาท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำและการจัดการทรัพยากรน้ำให้สอดคล้องเหมาะสมต่อสภาพท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพครั้งนี้ หน่วยในการวิเคราะห์ ได้แก่ กลุ่มชุมชนตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล จำนวน 9 หมู่บ้าน โดยแบ่งระดับการวิเคราะห์เป็น 2 ระดับ คือ ระดับกระบวนการของกลุ่ม กิจกรรม และแนวคิดของกลุ่ม และระดับผู้นำกลุ่มซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนงานของกลุ่ม

5. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

ชุมชนที่ประสบปัญหาภัยแล้งสามารถสร้างกลไกขึ้นมาร่วมกันแก้ปัญหาของชุมชนในระดับปฏิบัติการ และระดับภาคร่วมแก้ปัญหาในพื้นที่ได้ สร้างความตระหนักในการมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาของชุมชน สามารถเรียนรู้และเลือกการผลิตที่สามารถสร้างรายได้ ลดภาวะความยากจนในพื้นที่ได้

6. กระบวนการศึกษาวิจัย

กระบวนการและวิธีการที่ดำเนินงานวิจัยครั้งนี้ กระบวนการทั้งหมดให้น้ำหนักที่กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและการแสดงบทบาทของผู้นำกลุ่ม ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองท้องถิ่น รวมถึงอาสาสมัคร ในการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

ในการวิจัย ใช้วิธีการมีส่วนร่วมที่เน้นการเรียนรู้ของกลุ่มคนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและการค้นหาศักยภาพของผู้นำกลุ่มในการเลือกวิธีดำเนินงาน พร้อม ๆ กับสร้างกระบวนการเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ให้กับผู้นำกลุ่ม และอาสาสมัครที่ร่วมกระบวนการเป็นนักวิจัยชุมชน โดยใช้การตั้งคำถามตามประเด็นศึกษา ซึ่งนักวิจัยชุมชนจะเป็นผู้กำหนดวิธีการหาคำตอบ

บทที่ 1

พัฒนาการสภาพปัญหาภัยแล้งและการเปลี่ยนแปลง ในพื้นที่ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก

ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก เป็นชุมชนที่ได้รับผลกระทบเรื่องภัยแล้งจากอำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย จำนวน 9 หมู่บ้านในตำบลทุ่งเสลี่ยมและตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล โดยแยกเป็นตำบลทุ่งเสลี่ยม จำนวน 7 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านทุ่งเสลี่ยม บ้านวังธาร บ้านน้ำดิบ บ้านเทพนม บ้านเด่นดีหมี บ้านโซกม่วง บ้านภูแก้ว ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล จำนวน 2 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านลานตาเมือง บ้านหนองตาเพ็ง ซึ่งมีประชากรรวมจำนวน 8,413 คน จำแนกเป็น 2,455 ครัวเรือน โดยมีคนที่ลงทะเบียนแก้ปัญหาสังคมและความยากจนเชิงบูรณาการ จำนวน 1,205 คน แยกเป็นปัญหาหนี้สินภาคประชาชน 623 ราย ปัญหาที่ดินทำกิน 427 ราย ปัญหาที่อยู่อาศัย 103 ราย นักเรียน/นักศึกษา 2 ราย ถูกหลอกลวง 2 ราย และปัญหาอื่น ๆ 48 รายมีการพัฒนาการความเป็นอยู่มาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งถิ่นฐานกว่า 100 ปีมาแล้ว โดยมีพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงสภาพชุมชน วิธีการดำรงชีวิต และสภาพปัญหาดังนี้

1.1 ยุคการตั้งถิ่นฐานของคนกลุ่มแรกในพื้นที่ (พ.ศ.2428 – พ.ศ.2500)

เดิมพื้นที่ในอำเภอทุ่งเสลี่ยม มีสภาพเป็นป่าค่อนข้างสมบูรณ์ ยังไม่ค่อยมีบ้านเรือนผู้คนนัก เนื่องจากอยู่ห่างไกลจากตัวเมืองทั้งจากเขตจังหวัดสุโขทัย และเขตจังหวัดลำปาง การเข้ามาอยู่ระยะแรก เป็นวิถีชีวิตที่ไม่พึ่งพิงการใช้น้ำมากนัก เนื่องจากลักษณะการพักแรมจากการเข้ามาล่าสัตว์และหาของป่า ต่อมาก็เริ่มขยายขยายเข้ามาอยู่เพิ่มมากขึ้น คนกลุ่มแรกที่เริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานเมื่อประมาณปีพ.ศ. 2428 (อ้างอิงจาก เอกสารการก่อตั้งอำเภอทุ่งเสลี่ยม) มีการขยับอพยพมาจากอำเภอเถิน จังหวัดลำปาง ซึ่งมีอาณาเขตพื้นที่ติดกัน สืบทอดวัฒนธรรมซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากทางภาคเหนือ ทั้งด้านที่อยู่อาศัย การใช้ชีวิตประจำวัน ภาษาถิ่น ประเพณีรวมถึงภูมิปัญญาต่าง ๆ ในระยะแรกยังไม่มียาชีพในการทำเกษตรมากนัก เนื่องจากสภาพเป็นป่าดงดิบที่บึกและมีความอุดมสมบูรณ์สูง ส่วนใหญ่จึงมีอาชีพในการล่าสัตว์ในป่า แลเนื้อสัตว์ หนึ่งสัตว์ไปขายแลกข้าวที่บ้านปากคลองช้าง บ้านปากคลองแห้ง ในท้องที่ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอวังไม้ขอน จังหวัดสวรรคโลกในสมัยนั้นหรือตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ในปัจจุบัน

ต่อมาเริ่มมีการประกอบอาชีพที่สามารถอาศัยพึ่งพิงกับธรรมชาติที่มีอยู่ รวมทั้งการทำเกษตรที่ต้องพึ่งพิงน้ำแม่มอกมากขึ้นได้แก่ การปลูกข้าวเพื่อบริโภค ปลูกพืชไร่ ได้แก่ แตงโม แตงไทย ข้าวโพด รวมทั้งการหาของป่า เลี้ยงสัตว์ใช้งาน คือ วัว ควาย ปลูก

ฝ้ายเพื่อทอผ้า โดยใช้ความรู้ในการทอผ้าที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งมีลวดลายและสีสันสวยงามสำหรับการตัดเย็บเป็นเสื้อผ้าสวมใส่ รวมถึงการทำผ้าห่ม ผ้านวม หมอน ที่นอน ซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่เรียบง่าย และปลูกในสิ่งที่เป็อาหารและข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็นในการยังชีพ ไม่มีการสร้างหนี้สินมากเกินไปกว่าการหยิบยืมข้าวเปลือกจากหมู่ญาติ ในช่วงที่บ้านตนยังไม่ได้ผลผลิต เมื่อได้ผลผลิตแล้วจะนำไปใช้คืนกัน โดยไม่มีการคิดส่วนต่างส่วนเกินใดใด

การตั้งถิ่นฐานส่วนใหญ่นิยมสร้างบ้านเรือนอยู่สองริมฝั่งลำน้ำแม่มอกที่ไหลพาดผ่านอำเภอทุ่งเสลี่ยมไปยังอำเภอสวรรคโลก มีการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำใช้จากลำน้ำแม่มอกซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักในการดำรงชีพของคนในชุมชน ลำน้ำแม่มอกเป็นลำน้ำขนาดปานกลาง มีปริมาณน้ำไหลตลอดปี ต้นน้ำเกิดจากดอยขุนแม่มอกและดอยแม่มอกในเขตด้านเหนือสุดของอำเภอเถิน จังหวัดลำปาง ไหลผ่านมายังอำเภอทุ่งเสลี่ยม อำเภอสวรรคโลก อำเภอศรีสาโรง และไปบรรจบกับแม่น้ำยม บริเวณตำบลบ้านกล้วย อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย เป็นระยะทางที่ลำน้ำแม่มอกไหลผ่านพื้นที่จังหวัดสุโขทัย ประมาณ 80 กิโลเมตร สภาพเดิมของลำน้ำแม่มอกมีความอุดมสมบูรณ์มาก ทั้งสัตว์น้ำและสัตว์เลื้อยคลาน เนื่องจากบริเวณอำเภอทุ่งเสลี่ยมแต่เดิมนั้น มีแหล่งน้ำดิบ บ่อน้ำผุดหลายแห่งเพราะพื้นที่ป่าเป็นป่าดิบ ในฤดูฝนน้ำจะหลากมาจากลำน้ำแม่มอกสร้างความชุ่มชื้นให้หน้าดินอย่างทั่วถึง จึงพบว่ามีสัตว์เลื้อยคลานหายากเช่น จระเข้ อาศัยอยู่ในบริเวณลำน้ำแม่มอก ในอดีตชาวทุ่งเสลี่ยมที่ย้ายถิ่นฐานมาจากอำเภอเถิน จังหวัดลำปาง ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่สองฝั่งลำน้ำแม่มอก ได้ใช้ประโยชน์จากลำน้ำแม่มอกทั้งด้านอุปโภคบริโภคและใช้ในการเกษตรเป็นหลัก จะเห็นได้ว่า วิถีชีวิตของชาวทุ่งเสลี่ยมในขณะนั้นยังไม่มี การเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อ การสร้างปัญหาภัยแล้งในปัจจุบันแต่อย่างใด ซึ่งหมู่บ้านในพื้นที่วิจัยที่มีการสืบทอดร่นมาแต่ครั้งที่เริ่มมาก่อตั้งถิ่นฐานนี้ ได้แก่ บ้านทุ่งเสลี่ยม บ้านวังธาร บ้านเทพนม และบ้านเด่นดีหมี ตามลำดับ

1.2 ยุคการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรป่าไม้และการอพยพเพื่อจับจองที่ดินทำกินในพื้นที่ (พ.ศ.2501 – พ.ศ.2532)

เนื่องจากพื้นที่ในเขตอำเภอทุ่งเสลี่ยมส่วนใหญ่มีความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้สูง ประกอบกับนโยบายการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคมและการจัดการทรัพยากรของรัฐไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งรัฐบาลไทยได้รับแนวความคิดเรื่องการจัดการป่าไม้จากประเทศอังกฤษ ซึ่งมีบริษัทเข้ามาทำสัมปทานไม้บริเวณภาคเหนือของประเทศไทย และประเทศพม่า ในช่วงเวลานั้น การให้สัมปทานในประเทศไทยมีการเปลี่ยนมือตามสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง กล่าวคือ หลังปี พ.ศ. 2475 โดยเฉพาะช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ในปี 2488 รัฐได้จัดตั้งรัฐวิสาหกิจขึ้นมาเพื่อรับช่วงการสัมปทานจากบริษัทอังกฤษ และเปลี่ยนรูปแบบการให้สัมปทานที่เคยให้แก่ฝรั่ง มาให้แก่บริษัทคนไทย คนจีนและพม่า สิทธิประโยชน์ของการทำไม้ตกอยู่กับบางองค์กร และชนชั้นผู้นำทางอำนาจ และหลังจากนั้น เกิดกลุ่มอิทธิพล

ทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับการใช้ และการจัดการทรัพยากรในเชิงผูกขาด โดยผ่านทางกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะต่าง ๆ และการบริหาร (วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า ภาคเหนือตอนล่าง โดย เบญจพรรณ ชินวัตร , ฉลาดชาย รมิตานนท์ , เบญจวรรณ ทองศิริ บทที่ 3 หน้า 116)

หลังปี พ.ศ. 2516 เกิดความเติบโตของกลุ่มพ่อค้านายทุนที่ทำธุรกิจด้านการสัมปทานป่าไม้มากขึ้น มีการเข้ามาสัมปทานตัดไม้ในอำเภอทุ่งเสลี่ยมเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากยังมีสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์ มีไม้เนื้อแข็งหายาก เช่น สักทอง สัก เต็ง รัง เป็นต้น ส่วนใหญ่เป็นพ่อเลี้ยงจากเมืองแพร่(จังหวัดแพร่)ที่เข้ามาเป็นนายทุน มีคนในพื้นที่ที่รับจ้างเป็นแรงงานบางส่วนนอกจากนี้ยังมีคนต่างถิ่นทั้งในต่างอำเภอ และจังหวัดใกล้เคียงย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในทุ่งเสลี่ยมมากขึ้น โดยส่วนใหญ่จะเข้ามาซื้อที่ดินเพื่อลงหลักปักฐาน มีอาชีพรับจ้างเป็นแรงงานเป็นอาชีพหลัก และทำการเพาะปลูกข้าวเพื่อยังชีพด้วยส่วนหนึ่ง บ้านน้ำดิบ หมู่ 10 ตำบลทุ่งเสลี่ยม ซึ่งเป็นพื้นที่ปฏิบัติการของวิจัยชิ้นนี้ เป็นตัวอย่างหนึ่งของการเข้ามาตั้งถิ่นฐานในช่วงของการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ทุ่งเสลี่ยม โดยเป็นคนอพยพมาจากอำเภอเมืองอำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย และจังหวัดใกล้เคียง เช่น จังหวัดพิจิตร จังหวัดนครสวรรค์ เป็นต้น เข้ามาตั้งถิ่นฐานราวปี 2520 – 2523 และก่อตั้งเป็นหมู่บ้านน้ำดิบ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่อยู่ในเขตป่าแม่พันลำ แม่มอก ซึ่งเป็นป่าไม้ในเขตสัมปทาน เป็นกลุ่มคนที่เข้ามาเพราะต้องการหาที่ทำกินเป็นของตนเอง ซึ่งแต่เดิมกลุ่มคนทางเหนือได้มาบุกเบิกทำไร่ไถ้อยู่แล้ว ซึ่งลักษณะการทำไร่ไม่หมุนเวียนทำให้สภาพดินเริ่มเสื่อมโทรม ประกอบกับเป็นเขตสัมปทานไม้และมีการจับปล้นบ่อยครั้ง เนื่องจากอยู่ห่างไกลจากเขตอำเภอ ไม่สะดวกต่อการทำไร่ไถ้อยู่ จึงมีการประกาศขายในสนนราคาไร่ละ 200 - 300 บาท กลุ่มคนบ้านน้ำดิบมาซื้อเนื่องจากเห็นว่าที่มีราคาถูก และมีความเข้าใจผิดเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่

“มาอยู่เพราะหลงดินดำ คนเหนือที่ขายให้บอกว่าดินดี น้ำท่าดีมาก ฝนตกชุก เดือนสิบสองยังดำนาได้เลย” (นางลาววัลย์ แท่นมณี นักวิจัยชุมชนบ้านน้ำดิบ /สัมภาษณ์ 19 กันยายน 2548) ในความเข้าใจของคนพื้นราบเข้าใจว่า เดือนสิบสองในที่นี้ หมายถึงเดือนพฤศจิกายน แต่พอมาอยู่จริง จึงเข้าใจว่า เดือนสิบสอง ของชาวทุ่งเสลี่ยม หมายถึงเดือนกันยายน ซึ่งเป็นฤดูฝนโดยปกติของทุกพื้นที่อยู่แล้ว จึงไม่ได้หมายความว่า ดินดำที่เห็นหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ ระยะแรกที่เข้ามาอยู่สภาพดินเสื่อมโทรมมากแล้ว ความชุ่มชื้นของผิวดิน บ่อน้ำผุดเริ่มแห้งลงไป ไม่สามารถทำนาได้ ชาวบ้านน้ำดิบจึงมีอาชีพหลักคือการรับจ้างเป็นแรงงานบริษัทสัมปทานป่าไม้ และส่วนหนึ่งยังชีพโดยอาศัยการหาของป่าและการเผาถ่านขาย แลกซื้อข้าวและอาหาร ซึ่งในปัจจุบันชาวบ้านน้ำดิบสามารถทำนาและพืชไร่ได้เฉพาะฤดูฝนเท่านั้น

ปีพ.ศ.2530-2532 ถือเป็นช่วงเวลาที่มีการตัดไม้ในเขตสัมปทานป่าไม้ทุ่งเสลี่ยมอย่างหนัก ดังคำกล่าวของชาวบ้านทุ่งเสลี่ยม “ในช่วงปี 2530-2531 ยังจำได้ดีเพราะเป็นปีที่ลูกชายเกิดพอดี ไม่ว่าอยู่บ้านหรือไปทำอะไรทำนาจะได้ยินเสียงเลื่อยไฟฟ้าและเสียงต้นไม้ใหญ่โค่นล้มดังอยู่เสมอ ช่วงปีนั้นเป็นช่วงเวลาที่ป่าไม้ในทุ่งเสลี่ยมหายเกลี้ยงไปอย่างเห็นได้ชัด”(เวทีประชุมสมาชิกฝ่ายศรีเสลี่ยม//15พฤษภาคม2549) จนกระทั่งมีคำสั่งของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่ 32/2532 ลงวันที่ 17 มกราคม 2532 ให้ยกเลิกสัมปทานป่าไม้ (ป่าบก)ทั่วประเทศ การตัดไม้อย่างเป็นทางการจึงมีจำนวนน้อยลง แต่ถึงกระนั้นก็ยังมีการลักลอบตัดไม้อยู่เป็นระยะระยะ จนกระทั่งมีการควบคุมที่เข้มงวดขึ้น มีหน่วยป่าไม้มาตั้งคอยตรวจตรา ถึงขนาดห้ามใช้ประโยชน์ใดใดจากป่า ทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งที่มีอาชีพหลักพึ่งพิงอยู่กับป่า โดยการพึ่งพิงทำไม้เป็นหลักอยู่ในสภาพไร้อาชีพโดยเฉพาะบ้านน้ำดิบ ทำให้ชาวบ้านน้ำดิบในวัยแรงงานหลายคนที่ไม่มียานพาหนะเข้าไปทำงานในโรงงานที่กรุงเทพฯ ส่วนคนที่อยู่ในหมู่บ้าน มีอาชีพใหม่ที่เข้ามาได้แก่ การรับจ้างเลื่อยไม้ ซึ่งมีการรับจ้างเลื่อยประมาณ 2,000 กว่าตัวในหมู่บ้าน โดยแบ่งกำไรเป็นสองส่วน สำหรับผู้เลื่อยหนึ่งส่วนและเจ้าของไม้หนึ่งส่วน ปัจจุบัน บ้านน้ำดิบมีประชากร จำนวน 588 คน การถือครองที่ดินของชาวบ้านน้ำดิบในส่วนที่ทำการเกษตร เป็นสปก.- 401 และส่วนที่อยู่อาศัย ไม่มีเอกสารสิทธิ์ ด้านการใช้ทรัพยากรน้ำ ใช้การกักเก็บน้ำฝนในภาชนะกักเก็บน้ำเพื่อใช้ในการบริโภค และในการเกษตรใช้น้ำจากน้ำฝนเป็นหลัก รองลงมาได้แก่ใช้น้ำจากลำน้ำดิบใหญ่ ลำน้ำดิบแดง

ในช่วงเวลาที่มีการสัมปทานป่าไม้ในบริเวณเขตป่าแม่มอก แม่พันลำนัน มีการย้ายเข้ามาจับจองพื้นที่ทำกินจากคนหลายกลุ่ม นอกจากกลุ่มคนที่กล่าวถึงว่าก่อตัวเป็นหมู่บ้านน้ำดิบแล้วนั้น บริเวณตะวันออกเฉียงใต้ของอำเภอกู่เสลี่ยมติดกับตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก และ ตำบลนาขุนไกร อำเภอศรีสำโรง จังหวัดสุโขทัย (บริเวณที่ตั้ง หมู่บ้านภูแก้ว หมู่บ้านโซกม่วง หมู่บ้านลานตาเมือง และหมู่บ้านหนองตาเพ็ง ในปัจจุบัน) ซึ่งเดิมเป็นเขตป่าเสื่อมโทรม โดยชาวเกษตรกรจากอำเภอสวรรคโลกและชาวทุ่งเสลี่ยมเดิมบางส่วนที่เข้ามาบุกเบิกทำพืชไร่ ประเภทพืชเศรษฐกิจตามนโยบายการส่งเสริมการเกษตรของรัฐ เกิดประสบความเสียหายจากความแห้งแล้ง ดินเสื่อมคุณภาพ จึงบอกกล่าวขายที่ดินบริเวณนั้นในราคาถูกให้แก่กลุ่มคนที่ขยายครอบครัวมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และต้องการมีที่ทำกินเป็นของตนเอง เป็นกลุ่มคนที่ย้ายเข้ามาอยู่จากหลายจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดมหาสารคาม จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น เมื่อเริ่มเข้ามาอยู่ แต่ละครอบครัวจะปลูกบ้านในลักษณะที่ชั่วคราวง่าย ๆ ที่มีในบริเวณนั้น เนื่องจากการขนส่งวัสดุก่อสร้างเป็นไปได้ด้วยความลำบาก เพราะถนนเป็นถนนดินทำเล็ก ๆ หัวหน้าครอบครัวจะออกเดินเท้าไปรับจ้างทำงานตัดอ้อยและงานอื่น ๆ เพื่อเลี้ยงชีพ ส่วนการดำรงชีวิต ชาวบ้านภูแก้วและบ้านโซกม่วงจัดหาน้ำดื่มโดยการเดินเท้าไป 2- 3 กิโลเมตรเพื่อไปตักน้ำที่บ่อน้ำขนาด

เล็ก ซึ่งมีอยู่เพียงบ่อเดียวมาไว้สำหรับบริโภคโดยการแกว่งสารส้ม บ่อน้ำนั้นเป็นบ่อน้ำธรรมชาติ อยู่ทางใต้ของหมู่บ้านโซกม่วง ซึ่งปัจจุบันแห้งขอดและเปลี่ยนสภาพเป็นแปลงนา เช่นเดียวกันกับชาวบ้านลานตาเมือง และบ้านหนองตาเพ็ง ที่ใช้การหาน้ำดื่มจากบ่อน้ำซึมซึ่งมีจำนวนน้อยเช่นกัน

ปัจจุบันชาวบ้านโซกม่วง บ้านภูแก้ว ตำบลทุ่งเสลี่ยม และ บ้านลานตาเมือง บ้านหนองตาเพ็ง ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย มีประชากรรวม 4 หมู่บ้าน จำนวน 3,013 คน เป็นคนที่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งหมดและมาขายฐานครอบครัวที่หมู่บ้าน ยังคงนับถือวัฒนธรรมประเพณีของทางไทยอีสาน รวมถึงภาษาพูด และมีการไปมาหาสู่กับเครือข่ายทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือเสมอ อาชีพหลัก คือ ทำไร่ ได้แก่ ไร่ข้าวโพด ถั่ว มันสัมปะหลัง รองลงมาคือ รับจ้าง เลี้ยงวัว การทำนาส่วนใหญ่ไม่ได้ทำขาย ทำไว้เพื่อบริโภค และมีทั้งข้าวเจ้า และข้าวเหนียว

1.3 ยุคการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตเกษตรเชิงพาณิชย์ (พ.ศ.2533 - ปัจจุบัน)

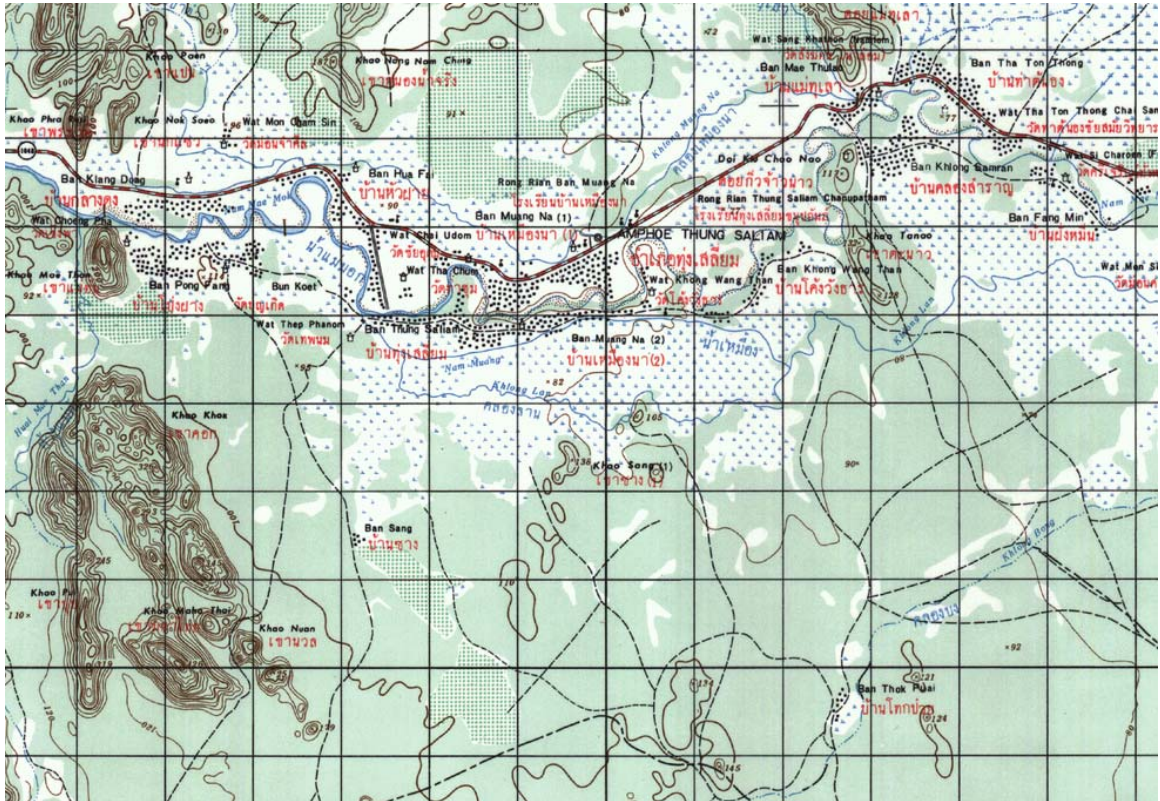
หลังจาก พ.ศ. 2532 เป็นต้นมา การเคลื่อนย้ายของกลุ่มมาอยู่ใหม่เริ่มน้อยลง เนื่องจากมีการจับจองที่ทำกินกันมากขึ้น ซึ่งเป็นผลพวงของการพัฒนาของรัฐที่เน้นเรื่องเศรษฐกิจเป็นหลักในช่วง 30 กว่าปีที่ผ่านมา ประกอบกับการเข้าถึงของเทคโนโลยีและสื่อเป็นส่วนสำคัญของการชักจูงให้ชาวบ้านเร่งกำลังการผลิตผลผลิตทางการเกษตรเพื่อพาณิชย์ นับเป็นการเปลี่ยนแปลงด้านวิถีการผลิตของชุมชน จากเดิมเน้นการผลิตเพื่อเลี้ยงชีพ เปลี่ยนเป็นผลิตเพื่อขาย และใช้เงินเป็นเงื่อนไขของการทดแทนกัน เมื่อมีการส่งเสริมจากรัฐบาลให้ปลูกพืชเชิงเดี่ยวและเชิงพาณิชย์มากขึ้น จึงเป็นช่วงสำคัญที่เกิดการเปลี่ยนวิถีการผลิตและวิถีชีวิตของคนในชุมชน แต่เนื่องจากสภาพของพื้นที่ไม่สามารถปลูกข้าวนอกฤดู ดังนั้นในฤดูแล้งชาวทุ่งเสลี่ยมจึงนิยมปลูกพืชไร่ โดยขยายพื้นที่ไปยังพื้นที่ว่างในเขตป่าทางทิศใต้และทิศตะวันตกของอำเภอทุ่งเสลี่ยม เนื่องจากเป็นพื้นที่ราบ พืชเศรษฐกิจที่นิยมปลูกมากที่สุด ได้แก่ ถั่วเขียวผิวมัน ข้าวโพด เมื่อได้ผลผลิตจะนำไปขายที่ร้านรับซื้อพืชผลที่อำเภอสวรรคโลก เนื่องจากการคมนาคมค่อนข้างลำบากจึงไม่มีพ่อค้าเข้ามารับซื้อ จนกระทั่งปีพ.ศ. 2514 เริ่มมีนายทุนจากต่างอำเภอเข้ามาตั้งร้านรับซื้อพืชผล และมีคนในหมู่บ้านเริ่มหันมารับซื้อขายพืชผลมากขึ้น ปัจจุบันมีร้านรับซื้อพืชผลเป็นคนในพื้นที่ทั้งหมด 7 ร้าน แต่ก็มีชาวไร่บางส่วนที่ยังนำไปขายยังต่างอำเภออยู่ เนื่องจากมีสัญญาผูกพันเกี่ยวกับการค้ำชาระต้นทุนการผลิตของร้าน ที่ชาวไร่ต้องนำพืชผลไปขายเฉพาะที่ร้านเท่านั้น นอกจากมีรายได้จากการทำพืชไร่และพืชสวน เช่น ลำไย แล้ว ชาวบ้านบางส่วนนิยมประกอบอาชีพรับจ้างที่เมืองใหญ่ เช่น กรุงเทพฯ เชียงใหม่ ลำปาง และตั้งแต่ปี 2520 จนถึงปัจจุบัน มีชาวทุ่งเสลี่ยมนิยมไปทำงานต่างประเทศจำนวนมาก เนื่องจากมีรายได้ดี สังเกตได้จากอำเภอทุ่งเสลี่ยมซึ่งเป็นเมืองเล็ก แต่กลับมีร้านถ่ายรูปและร้านรับถ่ายเอกสารจำนวนมาก

ในยุคที่แรงงานไทยนิยมไปทำงานที่ประเทศตะวันออกกลาง เป็นจุดเริ่มต้นของการแข่งขันการสร้างฐานะของคนในอำเภอทุ่งเสลี่ยม ในครอบครัวที่ขาดแรงงานไปทำงานตะวันออกกลาง ก็เร่งขยายพื้นที่ในการผลิตเพิ่มมากขึ้นเพื่อให้มีรายได้เพิ่มเติมทดเทียมบ้านอื่น จึงเริ่มมีความต้องการในการใช้ทรัพยากรเพิ่มมากขึ้น ทั้งด้านที่ดินและน้ำ นับเป็นพัฒนาการของสาเหตุหนึ่งให้เกิดการเพิ่มความต้องการใช้ทรัพยากรน้ำที่มีอยู่สำหรับการเพิ่มอัตราการผลิต วิธีการแก้ปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำของชุมชน มักจะมีทางออกที่การก่อสร้างแหล่งกักเก็บน้ำ จากแนวทางการพัฒนาของรัฐที่ผ่านมาทำให้คนส่วนใหญ่มีความเชื่อว่า มีแหล่งกักเก็บน้ำแล้วจะสามารถแก้ปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำได้ ชาวทุ่งเสลี่ยมจึงมีการขับเคลื่อนเพื่อสร้างแหล่งกักเก็บน้ำเพื่อใช้ในการเกษตร โดยร่วมผลักดันเรื่องการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก อันเป็นโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ดำเนินการก่อสร้างปี พ.ศ. 2534 แล้วเสร็จปี พ.ศ. 2539

ช่วงของการเริ่มต้นสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก ชาวทุ่งเสลี่ยมได้มีส่วนร่วมในการผลักดันการก่อสร้างอ่างฯเป็นอย่างชัดเจน เนื่องจากมีความต้องการแหล่งกักเก็บน้ำเพื่อทำการเกษตรในฤดูแล้งและฤดูฝน แต่ในการวางแผน การจัดการ ชุมชนส่วนใหญ่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องดังกล่าว พบว่าหลังจากที่มีอ่างเก็บน้ำแม่มอกมาหลายปีแล้ว ข้อเท็จจริงกลับปรากฏว่า หมู่บ้านและบริเวณที่เคยประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำ ปัจจุบันก็ยังประสบกับปัญหาการขาดแคลนน้ำอยู่และยิ่งเพิ่มปัญหาหนักมากขึ้น เมื่อประสบกับภาวะภัยแล้งที่เพิ่มมากขึ้นทุกปี หมู่บ้านและบริเวณที่เคยอาศัยพึ่งพิงกับลำน้ำแม่มอกพบว่าระบบนิเวศเดิมเริ่มลดหายไป (เวทีกระบวนการสร้างแผนแม่บท บ้านเด่นดีหมี วันที่ 12 กรกฎาคม 2548) วิถีชีวิตดั้งเดิมเรื่องการดำรงชีพเปลี่ยนไปอย่างมาก จากเดิมที่มีน้ำหลากล้นจากสองฝั่งลำน้ำแม่มอกในฤดูฝน สร้างความชุ่มชื้นให้กับดินและสิ่งมีชีวิตที่พึ่งพิงกับลำน้ำแม่มอก ทั้งคน พืช สัตว์ มีความสัมพันธ์กับฤดูกาล แต่หลังจากใช้ระบบชลประทานในการปิดเปิดน้ำ ทำให้การดำรงชีวิตของคน พืช สัตว์ ไม่สามารถกำหนดช่วงเวลาให้สัมพันธ์กับฤดูกาลได้ ถึงกระนั้นการส่งเสริมการผลิตจากรัฐ โดยเฉพาะพืชเชิงเดี่ยว เช่น ข้าว ข้าวโพด และอาชีพใหม่คือยางพารา ซึ่งมีการขยายพื้นที่การผลิตอย่างรวดเร็วใน 2 ปีที่ผ่านมา ยังส่งเสริมให้ชุมชนผลิตโดยไม่ได้นำน้ำถึงทรัพยากรที่มีอยู่ทั้งปริมาณน้ำจากแหล่งกักเก็บ และปริมาณน้ำตามฤดูกาล รวมถึงคุณภาพของดินที่เหมาะสมกับการผลิต

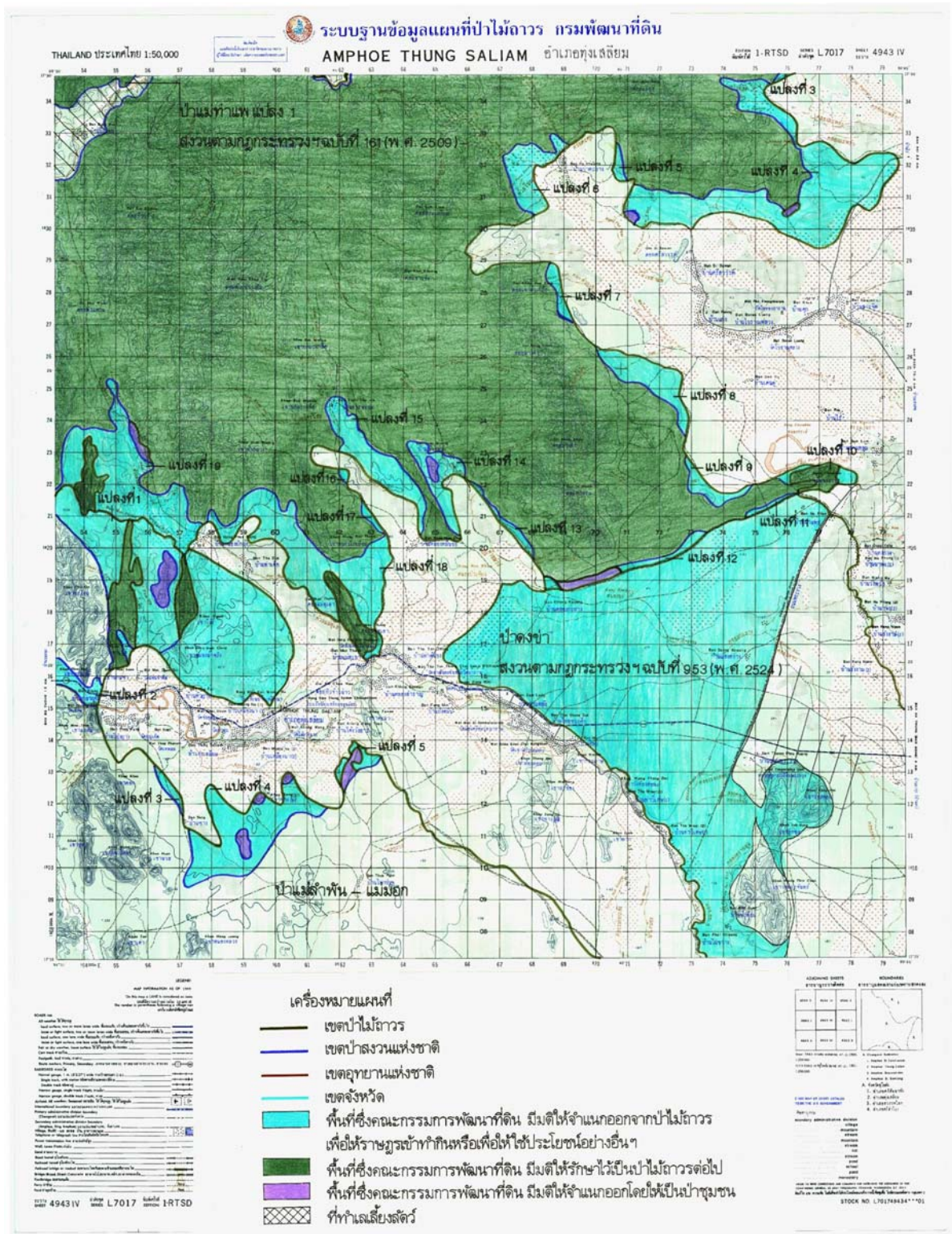
เมื่อเป็นเช่นนี้ ความเป็นอยู่ของชาวบ้านชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก 9 หมู่บ้าน จำนวน 2,455 ครัวเรือนในปัจจุบัน จึงมีปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำและภัยแล้ง ซึ่งส่งผลกระทบต่อชีวิต ต่อครอบครัว และต่อชุมชน

1.1 แผนที่แสดงลักษณะกายภาพอำเภอทุ่งเสลี่ยม

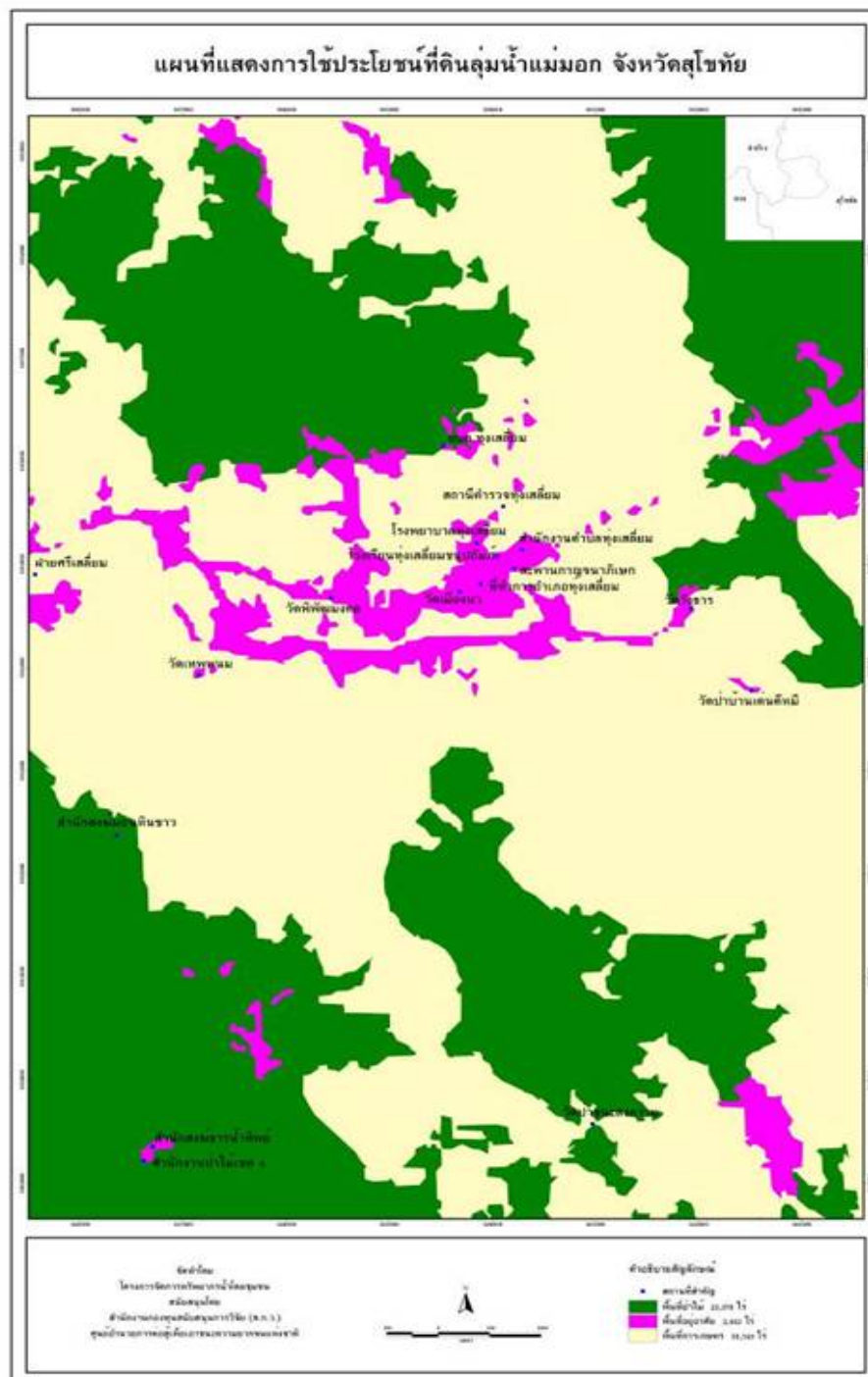

ที่มา กรมแผนที่ทหาร

1.2 แผนที่แสดงข้อมูลป่าไม้ถาวร

1.3 แผนที่แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินลุ่มน้ำแม่มอก จ.สุโขทัย

ที่มา โครงการงานวิจัยการจัดการทรัพยากรน้ำและแก้ไขปัญหาภัยแล้ง
ในพื้นที่ได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก อ.ทุ่งเสลี่ยม จ.สุโขทัย

1.4 สรุปภาพรวมพัฒนาการสภาพปัญหาภัยแล้งและการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก

จากข้อมูลที่กำลังมาข้างต้นทำให้สามารถสรุปในเบื้องต้นได้ว่าสภาพปัญหาภัยแล้งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ มีองค์ประกอบหลัก

ประการที่หนึ่ง สภาพพื้นที่ จากสภาพพื้นที่ที่ชุมชนทั้ง 3 กลุ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐาน มีความหลากหลายจากสภาพพื้นที่ซึ่งสัมพันธ์กับช่วงเวลาของการอพยพเข้ามาอยู่ กล่าวคือ บริเวณที่เป็นที่ตั้งของบ้านทุ่งเสลี่ยม บ้านวังธาร บ้านเด่นดีหมี่ และบ้านเทพพนม อยู่ในบริเวณที่ลุ่มสองฝั่งลำน้ำแม่มอก วิธีการดำรงชีวิตขึ้นอยู่กับน้ำในลำน้ำแม่มอก ซึ่งมีความสำคัญต่อการใช้ชีวิตและการผลิตของชุมชน เมื่อทรัพยากรน้ำซึ่งมีความสำคัญในการกำหนดแผนการผลิตและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่มีน้อยลงและถูกใช้ในการผลิตเพิ่มมากขึ้น จึงส่งผลให้เกิดปัญหาภัยแล้งในบางพื้นที่โดยเฉพาะในฤดูแล้ง บ้านน้ำดิบซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณป่าแม่มอก ป่าแม่พันลำ ความชุ่มชื้นของหน้าดินขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ ซึ่งเป็นปัจจัยหลักของน้ำใต้ดิน เมื่อความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ลดน้อยลง จึงส่งผลให้ดินในพื้นที่มีความชุ่มชื้นน้อยลงตามลำดับ ส่วนบ้านภูแก้ว บ้านโซกม่วง บ้านหนองตาเพ็งและบ้านลานตาเมือง ซึ่งมีพื้นที่เป็นที่ราบสูง ดินร่วนปนทราย ทำให้ดินไม่อุ้มน้ำ ประกอบกับในบริเวณดังกล่าวไม่มีแหล่งน้ำตามธรรมชาติ สภาพโดยทั่วไปค่อนข้างแห้งแล้ง การผลิตที่เหมาะสมจึงทำการผลิตได้แต่เพียงในช่วงฤดูฝนเท่านั้น ซึ่งเป็นข้อจำกัดของธรรมชาติ

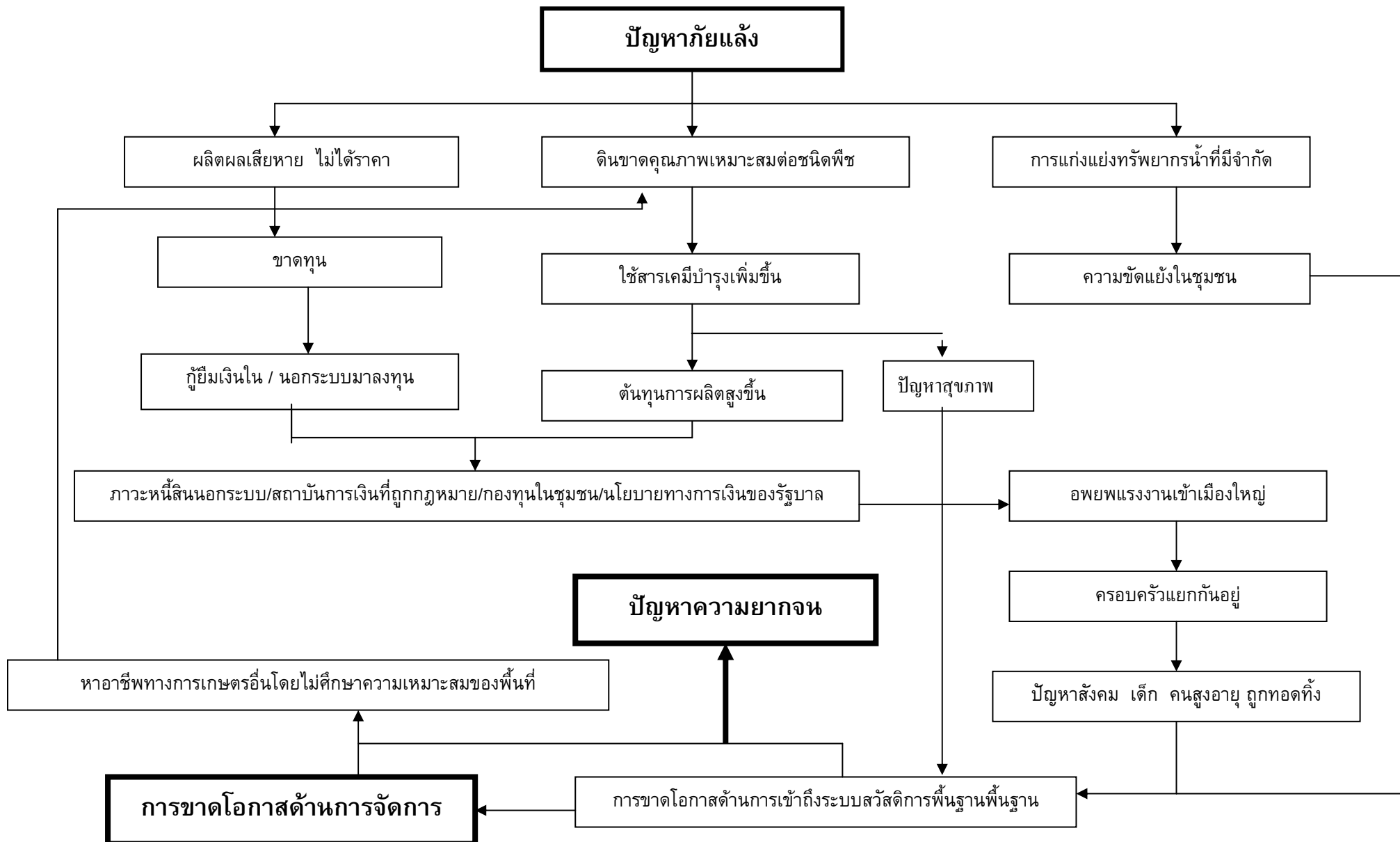
ประการที่สอง การสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก ข้อมูลเบื้องต้นจากการสัมภาษณ์คนสูงอายุที่อยู่ในบริเวณลำน้ำแม่มอก พบว่าก่อนมีการสร้างอ่างเก็บน้ำ ในพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางด้านสัตว์น้ำหลากหลายชนิดและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นดินและพันธุ์พืชเนื่องจากได้รับความชุ่มชื้นอย่างทั่วถึง ส่งผลต่อวิธีการผลิตที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับฤดูกาล หลังจากที่มีการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอกแล้ว ปรากฏว่าระบบการจัดการชลประทานที่เข้ามาควบคุมการเปิดปิดน้ำ ทำให้เกิดปัญหาการวางแผนการผลิตที่ผิดพลาด เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตและฤดูกาลไม่สมดุลกัน เนื่องจากลำน้ำแม่มอกที่อ่างเก็บน้ำแม่มอกเข้ามาจัดการนั้น มีผู้ใช้ประโยชน์ในน้ำสายนี้อีก 3 อำเภอของจังหวัดสุโขทัย ได้แก่ อำเภอสวรรคโลก อำเภอศรีสำโรง และอำเภอเมือง และชุมชนของอำเภอเหล่านี้มีฤดูกาลผลิตและชนิดพืชที่ต่างกัน โดยเฉพาะอำเภอศรีสำโรงจะปลูกยาสูบเป็นอาชีพหลัก สลับกับข้าวนอกฤดู ในขณะที่ทางอำเภอสวรรคโลกปลูกสวนพุทราเป็นหลัก เมื่อการจัดการเปิดปิดอ่างเก็บน้ำยังไม่เป็นระบบ ทำให้หลายครั้งที่ทางอำเภอศรีสำโรงต้องการใช้น้ำในขณะที่ทางทุ่งเสลี่ยมยังไม่ต้องการใช้ เมื่อเปิดน้ำจากอ่างฯน้ำ จึงเข้าท่วมนาข้าวในอำเภอทุ่งเสลี่ยมและสวนพุทราของอำเภอสวรรคโลกเสียหาย เป็นต้น นอกจากนี้ในลักษณะของความอุดมสมบูรณ์ที่ถูกปิดกั้นโดย

อ้าง ทำให้สภาพพื้นดินและสิ่งแวดล้อมสองฝั่งลำน้ำแม่อกขาดความชุ่มชื้นและมีสภาพของความแห้งแล้งเป็นวงกว้าง

ประการที่สาม ความต้องการใช้น้ำในกลุ่มคนที่หลากหลาย นโยบายการพัฒนาของรัฐส่งเสริมการเกษตรเชิงเดี่ยวเพื่อการพาณิชย์ ทำให้คนในชุมชนมุ่งเน้นการเพิ่มอัตราการผลิตและมีความต้องการใช้ทรัพยากรมากขึ้น โดยเฉพาะที่ดินและน้ำ ซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการผลิต ปัญหาในการขยายพื้นที่เพื่อการผลิตที่เพิ่มมากขึ้น เกิดจากการส่งเสริมของหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนที่รับประโยชน์จากผลผลิตของเกษตรกร อีกทั้งการเข้ามาของสื่อในกระแสทุนนิยม ที่มีส่วนสำคัญในการสร้างแรงจูงใจให้คนในชุมชนเร่งกำลังการผลิตมากขึ้น และมีความต้องการในการใช้น้ำในกลุ่มคนกลุ่มต่าง ๆ มากขึ้น

ด้วยองค์ประกอบสามประการเหล่านี้ทำให้เกิดพัฒนาการเกิดปัญหาในชุมชนหลายปัญหารวมถึงพัฒนาการที่เป็นส่วนหนึ่งในการนำสู่การเกิดปัญหาความยากจนของชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย
เสนอเป็นแผนภาพความเชื่อมโยงของสภาพปัญหาต่างๆในพื้นที่ดังต่อไปนี้

แผนภาพที่ 1.1 แสดงความเชื่อมโยงสภาพปัญหาที่ส่งผลต่อ ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก

ตารางที่ 1.1 แสดงข้อมูลจากการสุ่มตัวอย่างเก็บข้อมูลการใช้น้ำในการเกษตรของผู้ประสภักย์แล้ง จำนวน 1,643 ครัวเรือน

พื้นที่ทางการเกษตร	อาชีพ (ครัวเรือน)		ชนิดพืชที่ปลูกในฤดูฝน (ไร่)		ชนิดพืชที่ปลูกในฤดูแล้ง (ไร่)		แหล่งน้ำที่ใช้ (ครัวเรือน)	
พื้นที่ทั้งหมด	<u>อาชีพหลัก</u>		ข้าว	12,809	ข้าว	1062	ลำน้ำแม่มอก	473
24,441 ไร่ 97 งาน	เกษตรกร	1,441	ถั่ว	1,617	ถั่ว	975	ห้วยพระคง	7
พื้นที่ของตนเอง	อื่น ๆ	202	หญ้า	509	หญ้า	18	ฮ่องปู่เมา	5
21,960 ไร่ 1งาน 97 ตรว.	<u>อาชีพรอง</u>		ข้าวโพด	557	ข้าวโพด	17	น้ำดิบเล็ก	44
พื้นที่เช่า	ไม่มี	661	งาแดง	97	งาแดง	9	น้ำดิบแดง	7
2,480 ไร่ 3 งาน	เกษตร	55	ข้างฟาง	110	-		คลองด้วน	19
	ค้าขาย	95	ข้าวไร่	955	-		ห้วยไม้ไผ่	14
	รับจ้าง	859	ยางพารา	802	ยางพารา	802	สระขุด	70
	อื่น ๆ	23	สัก	127	สัก	127	ห้วยโป่งหลวง	27
			ลำไย	550	ลำไย	550	น้ำแม่ถัน	63
			มะม่วง	78	มะม่วง	78	น้ำดิบใหญ่	45
			มะขาม	46	มะขาม	46	คลองน้ำไหล	106
			ไม่ระบุชนิด	1,054	ไม่ระบุชนิด	280	คลองตะคร้อ	55
			ไม่มีการ- เพาะปลูก	3,061 ครัว.	ไม่มีการ- เพาะปลูก	4,253 ครัว.	คลองเตื่อ	3
							บ่อน้ำตื้น	35
							น้ำฝน	669

หมายเหตุ แต่ละครัวเรือนปลูกพืชหลายชนิดและใช้น้ำมากกว่าหนึ่งแห่ง

ความเพียงพอในการใช้น้ำในการเกษตร

ฤดูฝน

เพียงพอ	549	ครัวเรือน
ไม่เพียงพอ	1,094	ครัวเรือน

ฤดูแล้ง

เพียงพอ	60	ครัวเรือน
ไม่เพียงพอ	1,518	ครัวเรือน

สรุป จากการสำรวจข้อมูลในการใช้น้ำ แสดงถึงความไม่เพียงพอของความต้องการใช้น้ำในการเกษตรของเขตพื้นที่ศึกษาทั้ง 9 หมู่บ้านนี้อย่างชัดเจน ซึ่งจากปัญหาก็แล้งที่เกิดขึ้นนี้ส่งผลกระทบต่อชุมชนในหลายระดับ ทั้งระดับปัจเจกและระดับชุมชน รวมถึงการนำไปสู่ปัญหาความยากจนซึ่งเป็นปัญหาระดับประเทศ กล่าวคือ

ระดับครอบครัว ปัญหาก็แล้งทำให้เกิดความไม่สมบูรณ์ของผลผลิตและทำให้ขายได้ในราคาต่ำ ท่ามกลางต้นทุนปัจเจกการผลิตที่มีราคาสูง ก่อให้คนในชุมชนซึ่งส่วนใหญ่มีอาชีพทำการเกษตรเกิดภาวะขาดทุน ต้องกู้ยืมเงินทั้งในและนอกระบบมาเพื่อใช้ให้แก่เจ้าหน้าที่ในรอบการผลิต อาทิเช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร หรือ ธ.ก.ส. ซึ่งจากการสำรวจการใช้น้ำในการเกษตรของพื้นที่วิจัย โดย อาสาสมัครนักวิจัยจึงเป็นผู้ออกสำรวจ โดยเลือกสุ่มสำรวจครัวเรือนในพื้นที่ 9 หมู่บ้าน จำนวน 1,643 ครัวเรือน พบว่าผู้ให้ข้อมูลเป็นเกษตรกรจำนวน 1,441 ครัวเรือน และเป็นลูกหนี้ของ ธ.ก.ส. ทั้ง 1,441 คน นอกจากการเกิดเป็นภาวะหนี้สินของเกษตรกรในชุมชนแล้ว ผลพวงของการเกิดปัญหาก็แล้งที่ส่งผลให้คุณภาพของดินต่ำลง ทำให้ต้องเพิ่มสารเคมีเพื่อบำรุงดินและพืชมากขึ้น ซึ่งหมายถึงการเพิ่มต้นทุนการผลิต นอกจากนั้นเกษตรกรยังได้รับผลเสียต่อสุขภาพเนื่องจากการฉีดพ่นสารเคมี ทำให้สุขภาพโดยรวมของคนในชุมชนตกต่ำ

ระดับชุมชน จากการสร้างภาวะหนี้สินทั้งในและนอกระบบของคนในชุมชน ทำให้เกิดปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อทั้งระดับปัจเจกและระดับชุมชน โดยการที่คนในชุมชนมีภาระหนี้สินเพิ่มมากขึ้น ส่วนใหญ่จึงอพยพเข้าไปทำงานในเมืองใหญ่ เช่น กรุงเทพฯ โดยทิ้งเด็ก และคนชรา ให้อยู่ตามลำพัง ซึ่งเป็นภาระของชุมชนเนื่องจากลักษณะชุมชน พัฒนาการมาจากกลุ่มเครือญาติเดียวกัน ถึงกระนั้นการดูแลจากเครือญาติย่อมไม่สามารถให้ความอบอุ่นได้เทียบเท่าการดูแลของบุคคลในครอบครัวเดียวกัน

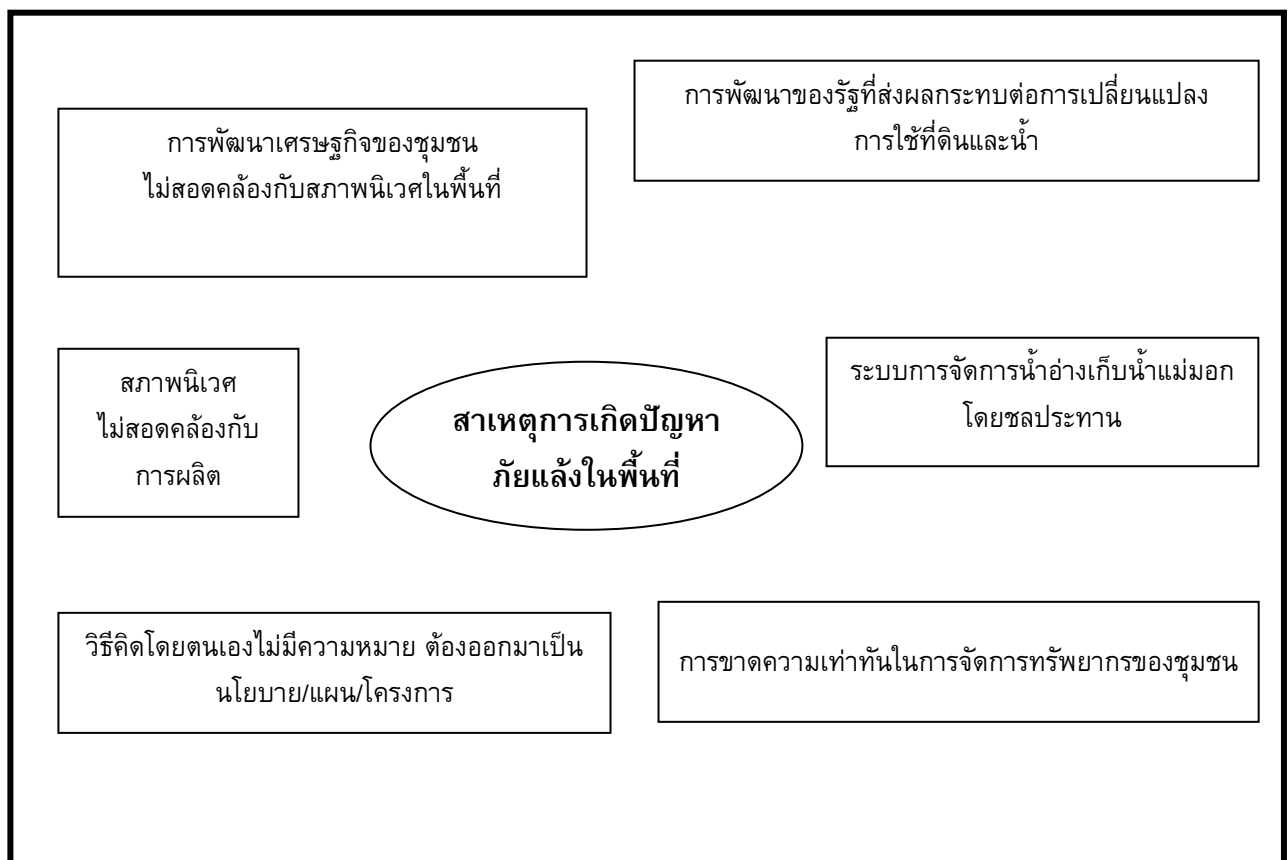
นอกจากปัญหาสังคมที่เกิดจากคนในวัยแรงงานอพยพเข้าไปทำงานในเมืองใหญ่ตามที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว ปัญหาที่ถือได้ว่าเป็นปัญหาที่สำคัญมากในระดับชุมชน ได้แก่ ปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งมีสาเหตุมาจากการแก่งแย่งทรัพยากรโดยเฉพาะน้ำที่ใช้ในการเกษตรซึ่งมีกรณีเกิดขึ้นอยู่เสมอในกลุ่มที่ใช้น้ำจากลำน้ำแม่มอกด้วยกัน จากผู้ใช้ประโยชน์จากน้ำแม่มอก 4 อำเภอ อันประกอบด้วย อำเภอทุ่งเสลี่ยม ซึ่งเป็นต้นน้ำ อำเภอสวรรคโลก อำเภอศรีสำโรง และอำเภอเมือง และการเกิดความขัดแย้งทางความคิดระหว่างคนใช้น้ำและไม่ได้ใช้น้ำ ซึ่งมีความต่างทางวัฒนธรรม นอกจากนั้นปัญหาที่สืบมาจากปัญหาระดับปัจเจกยังเป็นสะสมเป็นปัญหาของระดับชุมชน เช่น ปัญหาด้านสุขภาพโดยรวม ปัญหาการเกิดหนี้สินระดับชุมชน และปัญหาการอพยพของคนวัยแรงงานในชุมชน เป็นต้น

ระดับประเทศ ปัญหาทั้งหมดที่เกิดขึ้นในระดับครอบครัวและระดับชุมชน เป็นส่วนหนึ่งในการผลักดันให้เกิดปัญหาที่มีผลกระทบทั่วถึงในระดับประเทศ โดยมีปัญหากัยแล้งเป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการสู่ปัญหาในระดับระบบการผลิต ระบบเศรษฐกิจ หรือนโยบายด้านต่าง ๆ อาทิเช่น ปัญหาการขาดโอกาสในการเข้าถึงระบบสวัสดิการพื้นฐาน ที่ประชาชนทุกคนของประเทศควรจะได้รับ อาทิเช่น ระบบการศึกษา ระบบสุขภาพ ระบบสื่อสารสารสนเทศพื้นฐาน เป็นต้น นอกจากนั้น ปัญหาการขาดโอกาสที่สำคัญซึ่งส่งผลไปสู่ปัญหาความยากจน ได้แก่ การขาดโอกาสในการมีส่วนร่วมในการจัดการเรื่องต่าง ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อตนเองและต่อชุมชน แม้ว่าทิศทางการพัฒนาของประเทศในปัจจุบัน ได้เน้นเรื่องการพัฒนาคนเป็นประการสำคัญ หากแต่ในทางปฏิบัติการจัดการเพื่อการเรียนรู้ในการจัดการกับปัญหาท้องถิ่นของชาวบ้านกลับไม่ได้มีโอกาสในการเรียนรู้การจัดการแก้ปัญหาในท้องถิ่นของตน ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในระดับที่เล็กลงไปจึงยังไม่มีวิธีการแก้ไขอย่างเป็นระบบและยังคงเกิดเป็นปัญหาที่เรื้อรังเรื่อยมา

บทที่ 2

สาเหตุของปัญหาภัยแล้งในพื้นที่ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก

ในบทนี้จะกล่าวถึง สาเหตุที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ 9 หมู่บ้านที่ส่งผลกระทบต่อการศึกษาปัญหาภัยแล้ง โดยกล่าวถึงสิ่งที่กระทบต่อชุมชนตั้งแต่การเริ่มต้นที่รัฐบาลมีการพึ่งพิงต่างประเทศและเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจเป็นการมุ่งเน้นการผลิตสินค้าการเกษตรเพื่อส่งออกตลาดโลก ทำให้ในระดับชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการใช้ที่ดิน ซึ่งส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต วัฒนธรรมและความต้องการในใช้ทรัพยากรน้ำเป็นจำนวนมาก ดังนั้นจึงเชื่อมโยงถึงการจัดการน้ำที่มีอยู่ในพื้นที่ ได้แก่ระบบการจัดการน้ำในอ่างเก็บน้ำของชลประทาน ซึ่งมีผลกระทบต่อดำรงชีวิตและการเกิดภาวะภัยแล้งของชาวทุ่งเสลี่ยม จากทั้งหมดที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอกนี้ ทำให้สามารถวิเคราะห์ได้ถึงวิธีการจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐ ซึ่งจะแสดงภาพความเชื่อมโยงและผลกระทบของสาเหตุการเกิดปัญหาภัยแล้ง ดังนี้

แผนภาพที่ 2.1แสดงสาเหตุของการเกิดปัญหาภัยแล้งในพื้นที่ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก

2.1 การพัฒนาของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและน้ำ

กล่าวถึงการพัฒนาของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงในที่นี่ จะขอกล่าวถึงผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบการใช้ที่ดินและทรัพยากรน้ำในพื้นที่ศึกษาโดยแบ่งออกเป็น 2 ด้านคือ

ด้านที่หนึ่ง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการส่งเสริมการเกษตรเชิงพาณิชย์ จากประวัติศาสตร์การอพยพย้ายถิ่นที่อยู่ในเขตอำเภอทุ่งเสลี่ยมของคนกลุ่มต่าง ๆ ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2428 เป็นต้นมา จะเห็นได้ว่า ตั้งแต่ในยุคที่ 1 ช่วงปีพ.ศ. 2428 – 2520 เป็นต้นมา การย้ายมาอยู่เกิดจากการขยายครัวเรือนมาจากเขตอำเภอเถิน จังหวัดลำปาง ด้วยเหตุผลเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ เหมาะสมต่อการดำรงชีพ คนกลุ่มแรกที่ย้ายมาอยู่จึงตั้งถิ่นฐานใกล้ลำน้ำแม่มอก ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ของสภาพป่าต้นน้ำ ใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายเพาะปลูกเพียงแค่นี้เพื่อบริโภค และมีความหลากหลายของชนิดพืชที่ปลูกเพื่อใช้ในชีวิตรประจำวัน สภาพความเป็นอยู่ของชาวทุ่งเสลี่ยมในขณะนั้น ไม่ได้มีความสัมพันธ์กับสังคมเมืองเท่าใดนัก เนื่องจากมีระยะทางห่างไกลจากเมืองสวรรคโลก(ขณะนั้นมีฐานะเป็นจังหวัดสวรรคโลก) ประมาณ 25 กิโลเมตร และการเดินทางลำบาก นอกจากมีการนำหนังสือและของป่าเดินทางไปขายที่เมืองสวรรคโลกบ้าง นาน ๆ ครั้ง จนกระทั่งในช่วงเวลาที่รัฐบาลไทยได้มีสนับสนุนการลงทุนจากต่างชาติ ทำให้ระบบเศรษฐกิจไทยต้องไปพึ่งพิงอยู่กับระบบเศรษฐกิจโลก และต่อมารัฐบาลได้วางแผนพัฒนาประเทศขึ้นในปี พ.ศ. 2504 และมุ่งเน้นการพัฒนาที่ระบบเศรษฐกิจ โดยเริ่มตั้งแต่การใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 – 2509) เป็นต้นมา ทำให้ชาวทุ่งเสลี่ยมเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการผลิต จากเดิมที่ผลิตข้าวเพื่อบริโภคเปลี่ยนเป็นผลิตเพื่อขาย โดยหันมาเริ่มต้นจากการผลิตข้าวเพื่อส่งออกนอกประเทศ โดยมีหน่วยงานที่สนับสนุนโดยรัฐบาลเข้ามาเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการผลิตของชาวเกษตรกรในอำเภอทุ่งเสลี่ยม ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร หรือ ธ.ก.ส. ถือเป็นสถาบันทางการเงิน ของรัฐ จัดตั้งโดยพระราชบัญญัติธนาคารเพื่อการเกษตรและ สหกรณ์การเกษตร พ.ศ. 2509 มีวัตถุประสงค์ให้ความช่วยเหลือทางการเงินแก่เกษตรกร กลุ่มเกษตรกร หรือ สหกรณ์การเกษตร และประกอบธุรกิจอื่นอันเป็นการส่งเสริมหรือสนับสนุนการประกอบ เกษตรกรรม

ธ.ก.ส. มีบทบาทเด่นชัดในเรื่องการเป็นแหล่งทุนของเกษตรกรและแหล่งรองรับผลผลิตทางการเกษตรพร้อม ๆ กับการส่งเสริมการเกษตรเพื่อเอื้อต่อระบบเศรษฐกิจ อาทิเช่น กรมชลประทาน กรมพัฒนาที่ดิน กรมส่งเสริมการเกษตร เป็นต้น

นอกจากหน่วยงานของรัฐที่ส่งเสริมการผลิตเชิงพาณิชย์ในอำเภอทุ่งเสลี่ยม ยังมีเอกชนที่เริ่มเข้ามาค้าขายพืชผลทางการเกษตร โดยตั้งแต่ปีพ.ศ. 2514 เริ่มมีร้านค้ารับซื้อผลผลิตทางการเกษตรเข้ามารับซื้อผลผลิตในอำเภอทุ่งเสลี่ยม จากอดีตถึงปัจจุบันนับว่าร้านรับซื้อผลผลิตทางการเกษตรมีอิทธิพลต่อการผลิตของชาวทุ่งเสลี่ยมอย่างสูง เนื่องจากสามารถกำหนดราคา มาตรฐานสินค้า และกำหนดทิศทางการผลิตของพืชผลที่เกษตรกรควรจะเพาะปลูกในแต่ละปีได้ โดยทิศทางการผลิต มาตรฐานผลผลิตและราคาผลผลิตจะขึ้นอยู่กับกลไกการตลาดการส่งออกเป็นสำคัญ ในภายหลังร้านรับซื้อผลผลิตทางการเกษตรยังมีบทบาทเป็นนายทุน ลงทุนในการเพาะปลูก ทั้งด้านพันธุ์พืช ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงและรวมถึงการให้กู้ยืมเงินสด ให้แก่เกษตรกร จึงเป็นสัญญาผูกพันกันต่อเนื่องระหว่างเกษตรกรกับร้านรับซื้อผลผลิตทางการเกษตรซึ่งมีการกระตุ้นเตือนให้เกษตรกรผลิตพืชผลที่ตลาดต้องการให้ได้มากที่สุด ปัจจุบันในอำเภอทุ่งเสลี่ยมมีร้านค้ารับซื้อผลผลิตทางการเกษตรจำนวน 7 ร้านค้า และอีกส่วนหนึ่งติดต่อซื้อขายกับร้านค้าในอำเภอสวรรคโลกและตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

แม้ว่าในปัจจุบันกระแสเรื่องเกษตรยั่งยืน การจัดการทรัพยากรชุมชน เศรษฐกิจชุมชน และอื่น ๆ ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิธีคิด ระบบการผลิต การบริโภคของชาวบ้าน จะเริ่มเข้ามามีบทบาทในหลาย ๆ ชุมชน แต่ในภาพรวมของชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอกยังไม่ได้รับอิทธิพลทางด้านนี้มากนัก ซึ่งเงื่อนไขของการตามทันกระแสต่าง ๆ ของคนในชุมชนจะขึ้นอยู่กับเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เข้าไปส่งเสริมในพื้นที่อย่างเข้าถึง ตัวอย่างเช่น การเข้าไปส่งเสริมการปลูกยางพาราเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่สามารถปลูกยางได้ คนในพื้นที่ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอกซึ่งรับข้อมูลจะมีการปรับเปลี่ยนพันธุ์พืชที่ปลูก โดยเฉพาะพื้นที่เชิงเขา และปลูกพืชอื่นหรือไม่ก็ได้ที่น่าสนใจ คือ ชาวบ้านเชื่อในการส่งเสริมของฝ่ายส่งเสริมของรัฐอย่างมาก กระแสของเกษตรยั่งยืนจึงอยู่เพียงกลุ่มเล็ก ๆ ที่ยังแพร่ขยายไม่มาก

ด้านที่สอง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการพัฒนาแหล่งน้ำในพื้นที่ เป็นส่วนหนึ่งของการส่งเสริมการผลิตเกษตรเชิงพาณิชย์ของรัฐบาล เนื่องจากน้ำเป็นปัจจัยที่สำคัญของการผลิตจึงมีการส่งเสริมการพัฒนาแหล่งน้ำในพื้นที่ ซึ่งแต่เดิมชาวทุ่งเสลี่ยมอาศัยพึ่งพิงกับน้ำฝนในการทำเกษตรและส่วนที่อยู่ใกล้กับลำน้ำแม่มอกได้นำน้ำจากลำน้ำแม่มอก ดังนั้นจะขอกล่าวเป็นสองส่วนคือ

ส่วนที่ 1. ว่าด้วยส่วนที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์จากลำน้ำแม่มอก เนื่องจากสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบสูง จำนวน 5 หมู่บ้านในเขตตำบลทุ่งเสลี่ยมและเขตตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล ได้แก่ บ้านน้ำดิบ บ้านภูแก้ว บ้านโซกม่วง บ้านลานตาเมือง และบ้านหนองตาเพ็ง ซึ่งใช้น้ำฝนในการทำเกษตรในฤดูทำนาปีละ 1 ครั้ง ยกเว้นบ้านน้ำดิบที่ใช้น้ำจากฝายห้วยพระคง ห้วยน้ำดิบใหญ่ น้ำดิบแดงในการทำเกษตรนอกฤดู แต่ในปัจจุบันน้ำในห้วยดังกล่าวมีน้อยมาก

และไม่เพียงพอในการทำการเกษตรโดยเฉพาะฤดูแล้ง การพัฒนาแหล่งน้ำของรัฐเป็นการช่วยเหลือโดยการสร้างสระเก็บน้ำขนาดเล็กและขุดเจาะบ่อน้ำตื้นในการยังชีพ ซึ่งยังไม่สามารถช่วยในด้านการจัดหาน้ำเพื่อการผลิตได้คงอาศัยน้ำฝนเป็นหลักในการใช้น้ำทั้งการบริโภคและบริโภค ส่วนความเข้าใจเรื่องการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอกแล้วจะทำให้มีน้ำใช้ในการเกษตร คนในชุมชนส่วนนี้มีความคาดหวังค่อนข้างสูง เนื่องจากสภาพพื้นที่เดิมมีความแห้งแล้งสูง จึงเข้าร่วมเป็นแกนนำผลักดันในการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอกโดยการไปร่วมยื่นหนังสือแสดงเจตนารมณ์ขอสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอกแก่ผู้ว่าราชการจังหวัดลำปาง เมื่อปี พ.ศ. 2534 และจนถึงปัจจุบันเมื่อยังไม่สามารถจัดการระบบน้ำในชุมชนได้ ชาวบ้านในส่วน 5 หมู่บ้านนี้ มีการปรับตัวเรื่องอาชีพ กล่าวคือ ้วยแรงงานจะเข้าเมืองใหญ่เพื่อรับจ้าง หาเงินเป็นหลักให้แก่ครอบครัว ในขณะที่คนที่อยู่ในชุมชนปลูกข้าวเพื่อบริโภค และปลูกข้าวโพด ปลูกถั่วเขียวฝั่มัน เพื่อรายได้ตามฤดูกาล ซึ่งไม่ได้ให้ผลดีนัก ขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศในแต่ละปี จนกระทั่งช่วงระยะเวลาปี 2547-2548 ที่ผ่านมา เริ่มมีการส่งเสริมการปลูกยางพารา ทำให้ชาวบ้านเริ่มมีความเชื่อว่าพืชชนิดใหม่นี้ น่าจะเข้ามามีบทบาทสำคัญในการพลิกความอุดมสมบูรณ์ให้กับพื้นที่ที่แห้งแล้ง เนื่องจากเป็นสภาพของป่ายาง และมีความเชื่อเรื่องการสร้างรายได้จากยางพาราอย่างดี เนื่องจากเห็นตัวอย่างจากทางภาคอีสานว่าสามารถปลูกยางได้ดีและมีรายได้สูง จึงมีการปรับพื้นที่และปรับเปลี่ยนชนิดพืชในการเพาะปลูกเป็นจำนวนมากในปัจจุบัน

ส่วนที่ 2. ว่าด้วยส่วนที่ได้ใช้ประโยชน์จากลำน้ำแม่มอก ประกอบด้วย 4 หมู่บ้านในเขตตำบลทุ่งเสลี่ยม ได้แก่ บ้านทุ่งเสลี่ยม บ้านวังธาร บ้านเทพพนม และบ้านเด่นดีหมี ที่ผ่านมาในอดีตคนในหมู่บ้านนี้ได้ใช้น้ำจากลำน้ำแม่มอกเป็นต้นทุนในการทำน้ำประปาหมู่บ้านและใช้ในการเกษตร นอกจากนั้นในฤดูฝนที่มีน้ำหลากล้นจากลำน้ำแม่มอกยังสร้างความชุ่มชื้นให้กับพื้นที่และระบบนิเวศให้กับลำน้ำแม่มอกและบริเวณรอบ ๆ ลำน้ำ ประวัติศาสตร์การจัดการน้ำของชาวทุ่งเสลี่ยม เห็นได้ชัดเจนนกับชุมชนที่อยู่สองฝั่งลำน้ำแม่มอก มีการจัดการเรื่องระบบเหมืองฝาย ซึ่งเป็นการจัดการที่เป็นเรื่องของการแบ่งปันและใช้ประโยชน์จากน้ำร่วมกัน ในเขตอำเภอทุ่งเสลี่ยมปัจจุบันมีการจัดการแบบเหมืองฝาย 6 ฝายด้วยกัน มีประเพณีการดูแลและเลี้ยงฝายประจำปี ซึ่งทำให้สายสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนและลำน้ำแม่มอก ซึ่งเป็นทรัพยากรของท้องถิ่นเป็นอันหนึ่งเดียวกัน มีการดูแลรักษาร่วมกันอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งเริ่มมีอ่างเก็บน้ำแม่มอกตั้งแต่ปีพ.ศ. 2539 เป็นต้นมา ระบบการจัดการน้ำเปลี่ยนเป็นการจัดการน้ำโดยหน่วยงานชลประทาน ปัจจุบันจำนวนฝายครึ่งหนึ่งถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นรูปแบบของชลประทานสมัยใหม่ ประเพณีการช่วยกันซ่อมแซมฝายและขุดลอกเหมืองในทุกปีจึงหายไป มีผลให้เกิดการละเลยการดูแลลำน้ำแม่มอกไปด้วย โดยมีทรายมูลมากขึ้นในแต่ละปี และเกิดเป็นภาวะน้ำในลำเหมืองไม่พอใช้มาเกือบ 10 ปี โดยเฉพาะช่วงฤดูแล้งของปี พ.ศ. 2546 – 2548 จะแห้งแล้งมากขนาดน้ำของลำน้ำแม่มอกซึ่งมีน้ำไหลตลอดทั้งปีกลับแห้งขอด ซึ่ง

ปรากฏการณ์เช่นนี้เคยมีครั้งหนึ่งเมื่อปี พ.ศ. 2516 (นายไพศาล โวหาร ชาวทุ่งเสลี่ยม) ซึ่งเป็นปีที่ทำการเกษตรขาดทุนอย่างหนัก และเป็นจุดเริ่มต้นของการมีหนี้สินของคนในชุมชนส่วนใหญ่

จากผลกระทบของโครงการพัฒนาของรัฐทั้งสองด้าน ทำให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านการใช้ทรัพยากรที่ดิน กล่าวคือ จากการเร่งอัตราการผลิตอย่างสูงสุด ทำให้เกิดความต้องการใช้ที่ดินและทรัพยากรแร่ธาตุในดินเป็นจำนวนมาก ทั้งด้านการขยายพื้นที่ทำการเกษตรและการทำการเกษตรในพื้นที่เดิมตลอดปี รวมถึงการใส่สารเคมีเพื่อพัฒนาผลผลิต ซึ่งเป็นสาเหตุของดินที่เสื่อมสภาพลงและเกิดเป็นภาวะแห้งแล้ง ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการพัฒนาแหล่งน้ำที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน นอกจากทำให้ความชุ่มน้ำของพื้นที่ลดน้อยลงไปแล้ว ในการจัดสรรเพื่อให้เกษตรกรในพื้นที่ได้ใช้น้ำให้พอเพียงกับการเกษตร หน่วยงานที่จัดการทรัพยากรน้ำยังไม่สามารถจัดสรรน้ำให้พอเพียงได้ตามวัตถุประสงค์ของการพัฒนาแหล่งน้ำ ดังที่จะกล่าวในข้อต่อไป

2.2 ระบบการจัดการน้ำอ่างเก็บน้ำแม่มอก

อ่างเก็บน้ำแม่มอก ตั้งอยู่ที่ตำบลเวียงมอก อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง เป็นโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เริ่มดำเนินการก่อสร้างปี พ.ศ. 2534 แล้วเสร็จปี พ.ศ. 2539 มีบริเวณหัวงานตั้งอยู่ในเขต อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง แต่พื้นที่นาท้ายอ่างเก็บน้ำแม่มอก ส่วนใหญ่อยู่ในเขตอำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย มีพื้นที่รับน้ำไหลลงอ่างฯ 728.00 ตารางเมตร ความจุอ่างที่ระดับน้ำเก็บกัก 96,000,000 ลูกบาศก์เมตร โดยมีปริมาณน้ำไหลลงอ่างเก็บน้ำเฉลี่ย 118,000,000 ลูกบาศก์เมตรต่อปี การส่งน้ำของอ่างเก็บน้ำแม่มอกใช้ระบบส่งน้ำ 2 ระบบคือ 1. ส่งน้ำแบบหลักการไหลเวียนตามแรงดึงดูดของโลก (Gravity Flow) และ 2. ส่งน้ำไปตามลำน้ำเดิม (River Outle) การส่งน้ำเพื่อใช้ประโยชน์ของอ่างเก็บน้ำแม่มอกในการเกษตรช่วงฤดูฝนส่งน้ำได้เฉลี่ย 42,500 ไร่ ช่วงฤดูแล้ง 20,000 ไร่ และส่งน้ำให้การประปาอำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย ในฤดูแล้งระหว่างเดือนธันวาคม ถึงเดือนเมษายน จำนวน 8,000 ลูกบาศก์เมตรต่อวัน และส่งน้ำให้การประปาอำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย วันละ 2,640 ลูกบาศก์เมตรต่อวันตลอดทั้งปี ปัจจุบันอยู่ในความดูแลรับผิดชอบของสำนักงานชลประทานจังหวัดสุโขทัย

ในช่วงของการเริ่มต้นสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก ชาวทุ่งเสลี่ยมได้มีส่วนร่วมในการผลักดันการก่อสร้างอ่างฯเป็นอย่างมาก เนื่องจากมีความต้องการแหล่งกักเก็บน้ำเพื่อทำการเกษตรในฤดูแล้งและฤดูฝน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงด้านวิธีการผลิตของชุมชน จากเดิมเน้นการผลิตเพื่อเลี้ยงชีพเปลี่ยนเป็นผลิตเพื่อขาย ทำให้เกิดความต้องการในการใช้ทรัพยากรในปริมาณที่เพิ่มมากขึ้นและเกิดเป็นความไม่พอเพียง จนเป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่าง

ชุมชนที่ได้รับประโยชน์และเสียประโยชน์ กล่าวคือ การเรียกร้องของกลุ่มชุมชนในอำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย เพื่อให้มีการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก ทำให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนบ้านท่าเกวียน บ้านแม่พุ บ้านหอรบ ตำบลเวียงมอก อำเภอเถิน จังหวัดลำปางที่อยู่ในพื้นที่สร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก ต้องถูกอพยพย้ายขึ้นไปอยู่บริเวณเหนืออ่างฯ และการจัดสรรพื้นที่ทำประโยชน์ของกรมชลประทานรวมถึงการจ่ายเงินชดเชย ก็ยังไม่เรียบร้อยเป็นปัญหาเรื้อรังเรื่อยมา เหล่านี้ส่งผลให้เกิดผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของคนอำเภอทุ่งเสลี่ยม และคนในตำบลเวียงมอกเพราะที่ผ่านมาทั้งสองพื้นที่เป็นเครือญาติกัน “คนตำบลเวียงมอกจะมาโรงพยาบาลก็มาที่โรงพยาบาลทุ่งเสลี่ยม” (บทสัมภาษณ์ นายพิทักษ์ชัย เทพวงษ์ วันที่ 22 มีนาคม 2549) มีการแบ่งฝักแบ่งฝ่ายกันแต่ไม่รุนแรงมากนัก เพราะจะถูกคลี่คลายโดยผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งเป็นคนกลางของทั้งสองพื้นที่ ซึ่งที่ผ่านมาแนวทางการพัฒนาของรัฐ กำหนดทางออกในการแก้ปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำให้ชุมชนที่การก่อสร้างแหล่งกักเก็บน้ำ ทำให้คนส่วนใหญ่มีความเชื่อว่า มีแหล่งกักเก็บน้ำแล้วจะสามารถแก้ปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำได้ แต่การวางแผน การจัดการ ชุมชนส่วนใหญ่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องดังกล่าว เช่นเดียวกับชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก เมื่อพบว่าหลังจากที่มีอ่างเก็บน้ำแม่มอกมาหลายปีแล้ว ข้อเท็จจริงกลับปรากฏว่า หมู่บ้านและบริเวณที่เคยประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำ ปัจจุบันก็ยังประสบกับปัญหาการขาดแคลนน้ำอยู่และยิ่งเพิ่มปัญหาหนักมากขึ้น เมื่อประสบกับภาวะภัยแล้งที่เพิ่มมากขึ้นทุกปี ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนมีสองลักษณะ กล่าวคือ

ลักษณะที่หนึ่ง ในส่วนหมู่บ้านและบริเวณที่เคยอาศัยพึ่งพิงกับลำน้ำแม่มอก พบว่าระบบนิเวศเดิมเริ่มลดหายไป (เวทีกระบวนการสร้างแผนแม่บท บ้านเด่นดีหมี วันที่ 12 กรกฎาคม 2548) ชาวบ้านพบว่า แต่เดิมนั้นในพื้นที่สองฝั่งลำน้ำแม่มอก มีความชุ่มชื้น ปสกต้นไม้อะไรก็ขึ้นงาม รวมถึงความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำ ปลา กบ เขียด กุ้ง หอย ปู รวมถึงสัตว์น้ำหายาก เช่น จระเข้ แต่เมื่อมีการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก ทำให้สัตว์น้ำหลายชนิดหายไป ไม่ปรากฏในลำน้ำแม่มอก น้ำกลายเป็นเพียงตัวมวลของน้ำ ที่ใช้เพื่อส่งน้ำเข้าเรือกวสวไร่นาเท่านั้น นอกจากนั้นในด้านการจัดการน้ำของชลประทานการปิดเปิดน้ำ ที่ยังไม่สามารถควบคุมได้เป็นระบบ เนื่องจากความต้องการในการใช้น้ำของคนในชุมชนตลอดลำน้ำแม่มอกมีความหลากหลายและไม่ตรงกับฤดูกาล การจัดการร่วมของผู้ใช้น้ำทั้งลำน้ำแม่มอกจึงไม่มีการวางแผนร่วมกัน สร้างความขัดแย้งในท้องถิ่นและบังเกิดผลเสียหายจากการปล่อยน้ำไปทำลายพืชผลในส่วนที่ไม่ต้องการใช้น้ำ เป็นต้น

ลักษณะที่สอง ในส่วนหมู่บ้านที่ไม่ได้ใช้น้ำจากลำน้ำแม่มอกแต่เดิม ประกอบด้วย บ้านโซกม่วง บ้านภูแก้ว บ้านหนองตาเพ็ง บ้านลานตาเมือง บ้านน้ำดิบ และบ้านเทพพนม บ้านทุ่งเสลี่ยม บางส่วน ซึ่งเป็นสภาพพื้นที่ที่สูงไม่มีลำน้ำแม่มอกไหลผ่าน คนใน

ชุมชนดังกล่าวมีความคาดหวังเรื่องการสร้างคลองส่งน้ำเพื่อลำเลียงน้ำจากอ่างเก็บน้ำแม่มอก มาถึงหมู่บ้าน หรือจุดที่อยู่ใกล้หมู่บ้านมากที่สุด จึงเป็นแกนหลักในการผลักดันการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก แต่การขยายคลองส่งน้ำเพื่อคนในให้กลุ่มหมู่บ้านนี้ได้นำน้ำเพื่อทำการเกษตรให้ได้ผลผลิตที่ดี เพื่อปลดภาระหนี้สินและสร้างรายได้แจกเช่นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์พื้นที่อื่น กลับได้รับคำอธิบายถึงสาเหตุของการสร้างคลองส่งน้ำมาจากแม่มอกไม่ได้ ว่าเป็นเพราะพื้นที่สูงต้องมีการใช้ทุนในการก่อสร้างสูง ซึ่งไม่แน่ใจว่าจะคุ้มทุนหรือไม่ (นายบรรหาร นารี // สัมภาษณ์ 21 พฤษภาคม 2548)

จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์คนในชุมชน ทำให้สามารถวิเคราะห์ได้ถึงสิ่งที่เกิดขึ้นภายใต้การจัดการของรัฐซึ่งมีวิธีการจัดการทรัพยากรน้ำโดยไม่ได้คำนึงถึงวิถีดั้งเดิมของชุมชนรวมถึงการจัดการที่ไม่ได้เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อแก้ปัญหาท้องถิ่นตนเอง เหล่านี้ทำให้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก แม้ว่าจะมีความต่างในลักษณะของผลกระทบ หากแต่ว่าสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น นำไปสู่ความยากจนซ้ำซากไม่ต่างกัน

2.3 การขาดความเท่าทันในการจัดการทรัพยากรของชุมชน

การขาดความเท่าทันในการปรับตัวต่อการจัดการทรัพยากรของชุมชนเอง เช่น การทำไร่พืชพาณิชย์ ก็เป็นส่วนหนึ่งที่มีผลต่อการเกิดปัญหาภัยแล้ง เนื่องจากพื้นที่ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก ในส่วนที่ไม่ได้นำน้ำจากลำน้ำแม่มอกจะเผชิญกับสภาวะความแห้งแล้งมาโดยตลอดตั้งแต่เริ่มเข้ามาอยู่ ในอดีตการปรับตัวเรื่องการจัดการทรัพยากรของชุมชนเองนั้น มีการแก้ปัญหาการผลิตท่ามกลางสภาพความแห้งแล้ง คิดค้นวิธีการใช้น้ำให้น้อยเพื่อให้ได้ผลผลิตเพียงพอต่อการบริโภค ปรับเปลี่ยนอาชีพที่สร้างรายได้ เพราะรู้ว่าอาชีพเกษตรกรรมไม่ได้สร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิตมากนัก ส่วนใหญ่จึงออกไปรับจ้างในเมืองใหญ่ และมีบางกลุ่ม เช่นกลุ่มแม่บ้านที่รวมกลุ่มทอผ้ามัดหมี่ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากทางภาคอีสาน สามารถสร้างรายได้ให้ครัวเรือนในระดับหนึ่ง แต่ในขณะเดียวกัน การผลิตทางการเกษตรก็ไม่ได้ถูกละทิ้ง เพราะการเพาะปลูกยังสามารถขยายพื้นที่ได้ เนื่องจากที่ดินเป็นเขตปฏิรูปที่ดิน ดังนั้นนอกเหนือจากการปลูกข้าว ข้าวเหนียวตามฤดูกาลแล้ว มีการปลูกพืชไร่ประเภทข้าวโพด ถั่ว นอกฤดูเสริมรายได้บางส่วน ซึ่งบางปีก็แล้งมาก ๆ เกษตรกรก็จะใช้น้ำที่กักเก็บไว้ในคลอง บ่อ เพื่อช่วยการผลิต แต่ก็ไม่เพียงพอ เกษตรกรที่ลงทุนในฤดูแล้งจึงขาดทุนเกิดภาระหนี้สิน ต้องทดแทนด้วยการผลิตในฤดูฝน วนเวียนเป็นเช่นนี้ การหาทางออกของชุมชนเพื่อลดภาระหนี้สินและสร้างรายได้เสริมความมั่นคงให้ครอบครัว นอกจากการออกรับจ้างในเมืองใหญ่ เช่น กรุงเทพมหานคร ชลบุรี ระยอง ฯลฯ แล้ว การมองหาอาชีพอื่นที่ไม่ใช่ปัจจัยการผลิตมากนักเช่น การเลี้ยงวัว หรือการปรับเปลี่ยนพันธุ์พืชในการผลิต โดยการส่งเสริมของรัฐเช่น ยางพารา ซึ่งชุมชน

มีความหวังว่าจะสามารถสร้างรายได้ที่ดีให้แก่คนในชุมชน ในกลุ่มผู้นำการปลูกยางยังหลายคน มีความเชื่อว่า การปลูกยางพาราจะสามารถสร้างความชุ่มชื้น เพราะเป็นผืนป่า ที่จะคืนความอุดมสมบูรณ์ให้กับพื้นที่ได้อีกด้วย

2.4 วิธีคิดโดยตนเองไม่มีความหมาย ต้องออกมาเป็นนโยบาย/แผน/โครงการ

ในวิถีชีวิตของชุมชนรับวิธีคิดเรื่องรัฐเป็นศูนย์รวมอำนาจในการจัดการทุกอย่าง โดยมีความเชื่อในทิศทางการบริหารจัดการเรื่องต่าง ๆ เป็นการผ่านนโยบาย แผน และโครงการ ซึ่งรัฐและหน่วยงานเป็นผู้ดำเนินการ โดยวิเคราะห์ได้จากการหาทางออกแก้ปัญหาของคนในชุมชน ต้องพึ่งพิงให้รัฐเป็นผู้ดำเนินการให้ เนื่องจากส่วนใหญ่มีความเชื่อว่าการปกครองโดยรัฐจะสามารถทำให้ชีวิตทุกคนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ในกรณีการย้ายมาซื้อที่ทำกินในเขตบ้านโซกม่วง บ้านภูแก้ว บ้านหนองตาเพ็งและบ้านลานตาเมือง ของชาวอีสานในช่วงเวลาปีพ.ศ. 2523 – 2528 เช่นกัน เพราะมีความเชื่อส่วนหนึ่งว่า สามารถทำการผลิตพืชเศรษฐกิจที่ทนแล้งที่ไม่ต้องการน้ำมากตามที่รัฐส่งเสริมให้ปลูกพืชเศรษฐกิจ และในปัจจุบันที่มีความเชื่อว่า การปลูกยางภายใต้การส่งเสริมของรัฐจะสามารถคืนความอุดมสมบูรณ์ให้กับสภาพผืนดินได้ นอกจากนี้ยังมีวิธีคิดเรื่องการเสียสละ รัฐมีวิธีคิดเรื่องคนส่วนน้อยที่ต้องเสียสละให้แก่คนส่วนมากให้คนในสังคมเชื่อว่า เพื่อความเป็นรัฐแล้วทุกคนต้องเสียสละตามที่รัฐเห็นควรว่าต้องเสียสละ อย่างเช่นเหตุผลที่รัฐมักใช้ในการแก้ปัญหาด้วยชุดโครงการก่อสร้างใหญ่ ๆ และมีผลกระทบต่อชุมชน เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าการพัฒนาของรัฐไทยในยุคที่เริ่มมีการพึ่งพากับต่างประเทศ การพัฒนาประเทศมุ่งเน้นเรื่องการแลกเปลี่ยนสินค้า โดยส่งออกสินค้าเกษตรกรรม และเป็นผลให้มีการเร่งอัตราการผลิตสินค้าเกษตร พร้อมทั้งนำเข้าสินค้าประเภทความรู้ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่าง ๆ เพื่อให้ประเทศไทยมีความทันสมัยทัดเทียมกับนานาชาติประเทศ การนำเข้าความรู้สมัยใหม่ จึงนำเข้าวิธีคิดการจัดการทรัพยากรแบบตะวันตก กล่าวคือจัดการให้ทรัพยากรเกิดประโยชน์สูงสุดต่อระบบเศรษฐกิจ วิธีคิดเช่นนี้ถูกไหลซึมสู่วิธีคิดเชิงปัจเจกของคนในเมือง และขยายวิธีคิดการจัดการประโยชน์จากทรัพยากรให้มากที่สุดเพื่อตอบสนองเศรษฐกิจของตนสูงสุดในชนบทในที่สุด

วิธีคิดเรื่องจัดการทรัพยากรเพื่อตอบสนองระบบเศรษฐกิจนี้ ได้ทำลายสายสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรน้ำ รวมถึงทรัพยากรป่าไม้ ที่ดิน และอื่น ๆ ความผูกพันเสมือนแม่กับลูกถูกทำลายโดยสิ้นเชิง เมื่อลูกต้องการหาผลประโยชน์จากแม่ให้มากที่สุด เห็นได้ชัดจากกรณีของความเปลี่ยนแปลงของลำน้ำแม่มอกและระบบนิเวศรอบลำน้ำ หลังมีการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก ความเปลี่ยนแปลงของสภาพป่าแม่พันลำ ป่าแม่มอกในเขตบ้านน้ำดิบ เมื่อถูกจัดให้เป็นเขตป่าเศรษฐกิจ หรือการสูญเสียคุณภาพของดินที่เนื่องมาจากการทำการผลิตอย่างไม่

ว่างเว้น ความเปลี่ยนแปลงทั้งหมดเกิดขึ้นชัดเจนหลังจากที่มีการดูแลจัดการโดยหน่วยงานของรัฐ

นอกจากวิธีคิดเรื่องการจัดการทรัพยากรของรัฐที่มุ่งตอบสนองระบบเศรษฐกิจแล้ว วิธีคิดเชิงปัจเจกที่ไหลซึมสู่สังคมชนบท ทำให้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตและวิถีคิดของคนในชุมชน กล่าวคือ มีวิธีคิดในการดำรงชีวิตที่ไม่เห็นแก่ผู้อื่น ทำเพื่อสร้างผลประโยชน์ที่สามารถจับต้องได้ หรือกล่าวอีกนัยคือ ทิศทางของรัฐตั้งแต่มีนโยบายพัฒนาประเทศโดยมุ่งเน้นเศรษฐกิจกำลังส่งเสริมให้วิถีชีวิตเกิดมูลค่ากับตลาด

2.5 สภาพนิเวศไม่สอดคล้องกับการผลิต

สภาพนิเวศที่อาจไม่สอดคล้องกับการผลิตเต็มรูปแบบตลอดทุกฤดูกาล จากการศึกษาประวัติศาสตร์การย้ายถิ่นที่ผ่านมาของพื้นที่ได้อ้างเก็บน้ำแม่มอก พบว่าพื้นที่นี้แต่เดิมการผลิตเป็นการผลิตเพื่อเลี้ยงชีพซึ่งไม่ได้ใช้น้ำมากนัก แม้ว่าต่อมาได้ขยายการผลิตพืชเชิงเดี่ยวแต่เป็นการเพาะปลูกตามฤดูกาล ซึ่งยังไม่เห็นปรากฏการณ์การขาดแคลนน้ำมากนัก จนกระทั่งมีความต้องการเพิ่มฤดูการผลิตตลอดทั้งปี จึงเกิดความไม่สมดุลระหว่างระบบนิเวศและความต้องการใช้ทรัพยากร แม้ว่าจะมีการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอกเพื่อช่วยกักเก็บน้ำและจัดส่งน้ำให้เกษตรกรในฤดูแล้ง แต่ข้อเท็จจริงก็ยังไม่รองรับการผลิตด้านเกษตรที่ต้องการใช้น้ำเพิ่มมากขึ้นทุกวัน จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหาภัยแล้งในปัจจุบัน

2.6 การพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนไม่สอดคล้องกับสภาพนิเวศในพื้นที่

กระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับของชาวบ้านหรือชุมชน นับแต่การเคลื่อนย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ในพื้นที่อำเภอทุ่งเสลี่ยม ส่วนหนึ่งแม้ว่าทิศทางการเติบโตของระบบเศรษฐกิจจะเกิดจากการส่งเสริมของภาครัฐ หากแต่คนในชุมชนก็มีส่วนสำคัญในการตัดสินใจเลือกการผลิต ซึ่งสิ่งที่มีอิทธิพลต่อการผลิตและการกำหนดทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับชาวบ้าน นอกเหนือจากการส่งเสริมจากภาครัฐแล้ว ในพื้นที่ได้อ้างเก็บน้ำแม่มอก พบว่าการตัดสินใจในการผลิต เกิดจากราคาผลผลิตในขณะที่ตัดสินใจ เกิดจากต้นแบบความสำเร็จซึ่งมีทั้งต้นแบบความสำเร็จในพื้นที่เดียวกัน และต้นแบบความสำเร็จของต่างพื้นที่ พบว่าชุมชนหมู่บ้านที่ย้ายมาจากถิ่นเดิมมักจะนำพาพันธุ์พืชจากถิ่นเดิมของตนมาปลูกด้วย และความสำเร็จที่ได้เห็นที่บ้านเกิดของตนหรือจากญาติพี่น้อง ทำให้เกิดความต้องการผลิตเช่นเดียวกัน โดยไม่ได้ศึกษาถึงความสอดคล้องกับสภาพนิเวศและขีดจำกัดของทรัพยากรในพื้นที่ของตน จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดสภาพปัญหาภัยแล้งในพื้นที่

2.7 สรุปภาพรวมสาเหตุของปัญหา

จากสาเหตุทั้ง 6 ประการ ที่ได้กล่าวมาข้างต้นได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนทั้งในระดับครอบครัว ระดับท้องถิ่น และส่งผลกระทบที่ส่งผลให้เกิดปัญหาความยากจนซ้ำซากในพื้นที่ดังนี้

ก. ผลกระทบต่อชุมชนในระดับครอบครัว

จากการเปลี่ยนแปลงด้วยสาเหตุทั้งหมดนี้ ส่งผลกระทบต่อชุมชนในระดับปัจเจก และระดับครัวเรือนอย่างมาก โดยเริ่มจากการตัดสินใจเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของตนและครอบครัวจากเดิมที่ทำการเกษตรเพื่อยังชีพ เปลี่ยนมาเป็นทำการเกษตรเพื่อพาณิชย์ จึงเริ่มต้นด้วยการลงทุนเพื่อทำการผลิต ซึ่งเป็นระบบวิธีคิดที่ไม่ใช่วิธีคิดดั้งเดิมของชุมชน ในขณะที่เดียวกันเริ่มมีระบบนายทุนเข้ามาเกี่ยวข้องกับการทำการเกษตร เงื่อนไขที่ผูกมัดกันระหว่างนายทุนทั้งภาครัฐและภาคเอกชนกับตัวเกษตรกรเอง นำมาซึ่งภาวะของการเป็นหนี้สินบวกกับสภาพของผลกระทบด้านสุขภาพจากปัจจัยการผลิตที่มีส่วนประกอบของสารเคมี วิธีคิดในการจัดการทรัพยากรของรัฐที่ไม่เป็นธรรม รวมถึงสื่อที่รุกรานและค่าครองชีพที่สูงขึ้นอย่างมากในปัจจุบัน ทั้งหมดนี้ทำให้เกิดเป็นความยากจนในที่สุด

ข. ผลกระทบต่อชุมชนในระดับท้องถิ่น

ต่อเนื่องจากปัญหาที่เกิดขึ้นในระดับครอบครัว ก่อให้เกิดปัญหาในระดับชุมชน โดยเฉพาะปัญหาหลักเรื่องการอพยพแรงงานเข้าเมืองใหญ่ ซึ่งมีแนวโน้มที่จะเป็นการย้ายถิ่นอย่างถาวรในอนาคต เนื่องจากนับวันสภาพพื้นที่ที่ทำการเกษตรทำให้เกิดเป็นภาวะหนี้สินและ เป็นความยากจน ส่วนคนที่เหลืออยู่ในหมู่บ้านก็จะเป็นคนชราและเด็ก ซึ่งเป็นปัญหาสังคมที่ชุมชนต้องรับผิดชอบร่วมกัน ส่วนอีกผลกระทบหนึ่งที่เป็นผลพวงมาจากปัญหาในระดับปัจเจก คือ ปัญหาเรื่องความขัดแย้งเรื่องการแย่งชิงทรัพยากรของคนกลุ่มต่าง ๆ ในระดับท้องถิ่น ซึ่งมีทั้งความขัดแย้งระหว่างผู้ใช้น้ำร่วมกัน และผู้ได้ใช้น้ำกับผู้ไม่ได้ใช้น้ำ ซึ่งในปัจจุบันยังไม่มี ความขัดแย้งที่รุนแรงแต่เป็นเพียงความขัดแย้งทางความคิด ซึ่งมีส่วนผสมของวัฒนธรรมที่ต่างกัน เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความเห็นไม่ตรงกัน

ค. ผลกระทบที่ส่งผลให้เกิดปัญหาความยากจนซ้ำซากในพื้นที่

ผลกระทบทั้งหมดที่คนในชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอกได้รับทั้งระดับปัจเจกและระดับชุมชน ในท้ายที่สุดแล้วผลพวงจากวิธีคิดเรื่องการจัดการของรัฐ ยังส่งผลให้คนในชุมชนตามแก้ปัญหาที่เป็นโครงการพัฒนาและนโยบายที่นำชุมชนเข้าสู่ระบบการผลิตที่นำไปสู่ ภาวการณ์เป็นหนี้สินและความยากจน แม้ว่าในปัจจุบัน รัฐบาลจะมีนโยบายเรื่องการแก้ไข

ปัญหาความยากจนอย่างจริงจัง แต่การขาดการมีส่วนร่วมในการจัดการแก้ปัญหาของคนใน
ท้องถิ่น ทำให้การจัดการในโครงการพัฒนาของรัฐไม่ได้ช่วยให้ภาวะความเดือดร้อนของชุมชนดี
ขึ้นตามเจตนารมณ์ของนโยบาย กลับยิ่งซ้ำเติมให้ชุมชนตกอยู่ในภาวะความยากจนซ้ำซาก
อย่างเช่นปัจจุบัน

บทที่ 3

การจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่

จากการศึกษารูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก อำเภอดงหลวง จังหวัดสุโขทัย พบว่ามีการจัดการทรัพยากรน้ำทั้งจากทางรัฐ โดยกรมชลประทาน และองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน ในรูปแบบฝ่ายดั้งเดิม ซึ่งได้รับการสืบทอดมาแต่ครั้งโบราณ โดยได้ศึกษากรณีของโครงการพัฒนาอ่างเก็บน้ำแม่มอก ซึ่งมีสำนักงานชลประทานจังหวัดสุโขทัยเป็นหน่วยงานรับผิดชอบและกรณีศึกษาจากฝ่ายศรีเสลี่ยม ซึ่งมี แก่ฝ่าย แก่เหมืองเป็นผู้รับผิดชอบ รวมถึงการจัดการทรัพยากรของชุมชนท่ามกลางสภาพความแห้งแล้งในพื้นที่ในส่วนพื้นที่ที่ไม่ได้ใช้น้ำจากลำน้ำแม่มอก ดังนี้

3.1 การจัดการทรัพยากรน้ำโดยรัฐ

อาจกล่าวได้ว่า ที่ผ่านมารัฐไทยได้มีรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำ ในรูปแบบของการจัดหาหรือการพัฒนาแหล่งกักเก็บน้ำเป็นหลัก เพื่อให้สามารถรองรับการพัฒนาเศรษฐกิจให้เท่าทันนานาประเทศมาโดยตลอด กระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา การพัฒนาแหล่งน้ำขนาดใหญ่เพื่อเร่งขยายพื้นที่ชลประทานในการพัฒนาเศรษฐกิจจึงเริ่มต้นอย่างจริงจังมากขึ้น มีการหาแหล่งน้ำขนาดใหญ่โดยการสร้างก่อเขื่อนขนาดใหญ่อย่างเช่น เขื่อนภูมิพล (ในปีพ.ศ.2507) เขื่อนสิริกิติ์ (ในปีพ.ศ.2615) เป็นต้น จนถึงปัจจุบันการพัฒนาแหล่งน้ำของรัฐไทย โดยผ่านกรมชลประทาน เป็นหน่วยงานรับผิดชอบ ซึ่งมีวัตถุประสงค์หลักในการรองรับการระบบการเกษตรเชิงพาณิชย์ กรมชลประทานสามารถพัฒนาพื้นที่ชลประทานเป็นจำนวน 26.88 ล้านไร่ ทั่วประเทศ (สชช. ปีพ.ศ.2547) ซึ่งการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดกลางอย่างโครงการอ่างเก็บน้ำแม่มอก ในพื้นที่บ้านท่าเกวียน ตำบลเวียงมอก อำเภอดงหลวง จังหวัดสุโขทัย โดยมีการเกษตรของอำเภอดงหลวง เป็นพื้นที่รับประโยชน์จำนวน 42,000 ไร่ ในฤดูฝน และในฤดูแล้งจำนวน 20,000 ไร่ ก็เป็นหนึ่งในโครงการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อรองรับการผลิตที่ขยายตัวอย่างไม่หยุดยั้งในพื้นที่อำเภอดงหลวงและอำเภอข้างเคียง

3.1.1 การจัดการโครงการอ่างเก็บน้ำแม่มอก

ในปัจจุบันอ่างเก็บน้ำแม่มอก อยู่ในความดูแลรับผิดชอบโดยสำนักงานชลประทานจังหวัดสุโขทัย มีพื้นที่รับประโยชน์ในเขตรับผิดชอบในปัจจุบันจำนวน 45,000 ไร่ ในพื้นที่แปลงอพยพ ตำบลเวียงมอก อำเภอดงหลวง จังหวัดสุโขทัย และพื้นที่ในอำเภอดงหลวง จังหวัดสุโขทัย จำนวนรับผิดชอบ 6 ฝ่าย (ปัจจุบันเปลี่ยนแปลงเป็นท่าระบายน้ำจำนวน 3 ฝ่าย) และนอกจากนั้นยังจ่ายน้ำให้นอกเขตรับผิดชอบของอ่างฯ จำนวน 49,700 ไร่ ซึ่งได้แก่เขตพื้นที่

ใช้ประโยชน์จากลำน้ำแม่มอกแต่เดิม ตั้งแต่บ้านหนองกลับ อำเภอสุวรรณคโลก อำเภอศรีสำโรง และอำเภอเมืองลงไปเป็นลำดับ ดังตารางแสดงเขตและจำนวนพื้นที่รับประโยชน์ของชลประทาน

ตารางที่ 3.1

ตารางแสดงพื้นที่ที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตรจากอ่างเก็บน้ำแม่มอก		
ลำดับที่	ฝ่าย/ท่อระบายน้ำ/พื้นที่การเกษตร	จำนวนพื้นที่รับประโยชน์(ไร่)
1.	พื้นที่แปลงอพยพ	2,500
2.	ฝ่ายแม่ป๋อทอง	3,500
3.	ฝ่ายแม่ถัน	6,000
4.	ฝ่ายศรีเสลี่ยม	9,000
5.	ท่อระบายน้ำเหมืองนา	4,000
6.	ท่อระบายน้ำท่าไม้แดง	20,000
7.	ท่อระบายน้ำชัยมงคล	500
8.	ฝ่ายโกมลาลัย A ฝ่ายท่าวิเศษ B ฝ่ายบ้านน้ำด้วน1 C ฝ่ายบ้านน้ำด้วน2 D ฝ่ายตาลี E ท่อระบายน้ำคลองระกำ1 F ท่อระบายน้ำคลองระกำ2	7,500 - 3,000 500 2,000 3,500 1,500
9.	ฝ่ายบ้านขอนแก่น1	1,500
10.	ฝ่ายบ้านขอนแก่น2	3,000
11.	ฝ่ายปากคลองช้าง	2,000
12.	ฝ่ายตาเทียบ	2,500
13.	ฝ่ายตาออย	2,000
14.	ฝ่ายปากคลองแห้ง	3,000
15.	ท่อระบายน้ำบึงสัก	3,500
16.	ฝ่ายปากคลองแดน	1,000
17.	ฝ่ายบ้านไร่	1,500
18.	ฝ่ายดอนจันทร์1	2,000
19.	ฝ่ายดอนจันทร์2	2,400
20.	ฝ่ายคลองซัด	2,500

21.	ท่อระบายน้ำบ้านดอนจันทร์	2,100
22.	ท่อระบายน้ำคลองจัตร์	2,000
23.	ท่อระบายน้ำบ้านเตวีดใน	200
รวมพื้นที่ใช้ประโยชน์ทั้งหมด		94,700 ไร่

ในด้านการจัดการของชลประทานในพื้นที่อำเภอกู่เหล็ก มีความพยายามในการปรับเปลี่ยนรูปแบบฝายเดิม ให้เป็นระบบท่อระบายน้ำ เพื่อสะดวกในการควบคุมการจ่ายน้ำ และมีผลถึงการเปลี่ยนชื่อเรียกกลุ่มและกลไกการใช้น้ำ จาก “ฝาย” เป็น “กลุ่มผู้ใช้น้ำ” จาก “แก่งฝาย” เป็น “ประธานกลุ่มผู้ใช้น้ำ” และจาก “ลูกฝาย” เป็น “สมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ” ซึ่งการเปลี่ยนแปลงการเรียกขานมีผลกระทบต่อวิถีเดิมของชุมชนหลายส่วน ซึ่งจะกล่าวในช่วงสรุป ในด้านการทำงานร่วมกันของชลประทานและกลุ่มฝายและกลุ่มผู้ใช้น้ำ ไม่มีความแตกต่างกันตามชื่อการเรียกขาน กล่าวคือ ในส่วนฝายเดิมที่ยังไม่มีการปรับเปลี่ยนเป็นระบบท่อระบายน้ำ จำนวน 3 ฝาย ได้แก่ ฝายแม่บ่อทอง ฝายแม่ถัน และฝายศรีเสลี่ยม ชลประทานเป็นทำงานร่วมกับประธานเหมืองฝายและคณะกรรมการฝายที่พัฒนามาจาก แก่งเหมือง-แก่งฝายในพื้นที่ที่ยังใช้ระบบฝายน้ำล้นเช่นเดิม และในฝายที่ชลประทานเปลี่ยนเป็นระบบท่อระบายน้ำแล้ว เป็นคณะกรรมการที่เวทีประชาคมของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำเป็นผู้แต่งตั้ง โดยมีรูปแบบของการทำงานร่วมกันทั้งสองชื่อกล่าวขาน ได้แก่ การลงประชุมชี้แจงถึงสถานการณ์น้ำในอ่างฯ ให้สมาชิกฝาย/กลุ่มผู้ใช้น้ำ ได้ทราบ และต่อมาได้มีการพัฒนาศักยภาพแกนนำฝาย /กลุ่มผู้ใช้น้ำ โดยการจัดประชุมร่วมกันทุกเดือนเพื่อจัดทำแผนการปลูกพืชในฤดูแล้ง ฤดูฝน การพาไปศึกษาดูงานการจัดการน้ำในระบบชลประทานยังพื้นที่อื่น และการเปิดโอกาสให้ทางฝาย/กลุ่มผู้ใช้น้ำได้เสนอโครงการที่จะพัฒนาแหล่งน้ำในเขตรับผิดชอบขอฝายเองโดยมีเจ้าหน้าที่ชลประทานเป็นพี่เลี้ยง เป็นต้น

ตารางที่ 3.2

ตารางแสดงแผนการปลูกพืชฤดูแล้ง ปี 48/49					
ที่	ชื่อฝ่าย/ท่อระบายน้ำ	เป้าหมาย(ไร่)		ปลูกจริง(ไร่)	
		ข้าว	ถั่ว	ข้าว	ถั่ว
1.	แปลงอพยพ	-	2,500	356	1,632
2.	ฝ่ายแม่บ่อทอง	150	2,850	150	2,730
3.	ฝ่ายแม่ถัน	2,000	3,000	1,740	2,080
4.	ฝ่ายศรีเสลี่ยม	5,500	2,500	2,630	4,660
5.	ท่อระบายน้ำเหมืองนา	-	2,500	-	3,138
6.	ท่อระบายน้ำท่าไม้แดง	12,500	2,550	9,124	-
รวม		20,150	15,900	14,000	14,240

ตารางที่ 3.3

ตารางแสดงแผนการปลูกพืชฤดูฝน ปี 49					
ที่	ชื่อฝ่าย/ท่อระบายน้ำ	เป้าหมาย(ไร่)		ปลูกจริง(ไร่)	
		ข้าว	ถั่ว	ข้าว	ถั่ว
1.	แปลงอพยพ	2,500	-	2,500	-
2.	ฝ่ายแม่บ่อทอง	3,000	-	3,000	-
3.	ฝ่ายแม่ถัน	4,000	-	4,000	-
4.	ฝ่ายศรีเสลี่ยม	9,000	-	9,000	-
5.	ท่อระบายน้ำเหมืองนา	2,000	-	2,000	-
6.	ท่อระบายน้ำท่าไม้แดง	20,000	-	20,000	-
รวม		42,500	-	42,500	-

นอกจากการส่งน้ำเพื่อการเกษตรในเขตพื้นที่และนอกเขตพื้นที่ดังกล่าวแล้ว อ่างเก็บน้ำแม่มอกยังส่งน้ำให้ทางการประปาอำเภอเมือง การประปาอำเภอกู่เสลี่ยม และการประปาของตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก ใช้เพื่อทำน้ำประปาตลอดทั้งปี โดยส่งน้ำให้ การประปา อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย ในฤดูแล้งระหว่างเดือนธันวาคม-เมษายน จำนวน 8,000 ลบ.ม./วัน และส่งน้ำให้การประปา อำเภอทุ่งเสลี่ยม และการประปาของตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก ตลอดทั้งปีวันละ 2,640 ลบ.ม./วันอีกด้วย

3.1.2 ผลกระทบของการจัดการน้ำโดยรัฐ

แม้ว่าระดับของการแก้ปัญหาด้านการเกษตรในพื้นที่ ดูเหมือนว่าหลังจากการเปิดส่งน้ำของอ่างเก็บน้ำแม่มอกจะทำให้เกษตรกรที่ได้ใช้น้ำจากฝายต่าง ๆ มีน้ำใช้ได้เพียงพอในปีที่น้ำในอ่างมีเพียงพอต่อการส่งน้ำนั้น หากแต่เมื่อกลับไปทบทวนอดีตจะพบว่า ในระบบนิเวศน์แต่เดิมของพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่า ความชุ่มชื้นของหน้าดินสูง การทำการเกษตรที่มีความหลากหลายของประเภทและชนิดพันธุ์ รวมถึงการไม่ทำร้ายหน้าดินด้วยการเร่งผลิต และการใช้สมุนไพร “หางไหล” ปราบศัตรูพืชแทนการใช้สารเคมี อย่างเช่นในปัจจุบัน เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ความเป็นอยู่ของชาวทุ่งเสลี่ยมในสมัยนั้น ไม่มีความเดือดร้อนจากเรื่องความแห้งแล้ง ดังเช่นปัจจุบัน ดังนั้นถ้าจะกล่าวถึงผลกระทบของการจัดการอ่างเก็บน้ำแม่มอก จะขอแสดงให้เห็นในระดับหมู่บ้านในพื้นที่ศึกษา ซึ่งมีบริบทและสภาพแวดล้อมที่ต่างกันตามตารางนี้

ตารางที่ 3.4

ตารางแสดงผลกระทบจากอ่างเก็บน้ำแม่มอกรายหมู่บ้าน 9 หมู่บ้าน(พื้นที่ศึกษา)				
ลำดับ	ชื่อหมู่บ้าน	ก่อนมีอ่างเก็บน้ำแม่มอก	หลังสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก	
			ผลกระทบด้านบวก	ผลกระทบด้านลบ
1.	บ้านทุ่งเสลี่ยม	- สมาชิกฝายใช้น้ำจากฝาย - ทำนาในฤดูฝน 1 ครั้ง - นอกเขตฝาย ใช้น้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติทำนาในฤดูฝนได้ 1 ครั้ง	- มีการปันน้ำจากอ่างฯในบางปีที่น้ำฝนไม่ตลอดปี - ในเขตฝายทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง	-นอกเขตฝายยังเหมือนเดิม -ระบบนิเวศน์หายไป -ความชุ่มชื้นน้อยลง แห้งแล้งเร็วขึ้น -การจัดการส่งน้ำที่ไม่สามารถครอบคลุมพื้นที่และปิดเปิดไม่ตรงกับความต้องการที่หลากหลาย

2.	บ้านวังธาร	- สมาชิกฝายใช้น้ำจากฝาย - ทำนาในฤดูฝน 1 ครั้ง - นอกเขตฝาย ใช้น้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติทำนาในฤดูฝนได้ 1 ครั้ง	- มีการปันน้ำจากอ่างฯในบางปีที่น้ำฝนไม่ตลอดปี - ในเขตฝายทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง	- นอกเขตฝายยังเหมือนเดิม - ระบบนิเวศน์หายไป - ความชุ่มชื้นน้อยลง แห้งแล้งเร็วขึ้น - การจัดการส่งน้ำที่ไม่สามารถครอบคลุมพื้นที่และปิดเปิดไม่ตรงกับความต้องการที่หลากหลาย
3.	บ้านเทพนม	- สมาชิกฝายใช้น้ำจากฝาย - ทำนาในฤดูฝน 1 ครั้ง - นอกเขตฝาย ใช้น้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติทำนาในฤดูฝนได้ 1 ครั้ง	- มีการปันน้ำจากอ่างฯในบางปีที่น้ำฝนไม่ตลอดปี - ในเขตฝายทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง	- นอกเขตฝายยังเหมือนเดิม - ระบบนิเวศน์หายไป - ความชุ่มชื้นน้อยลง แห้งแล้งเร็วขึ้น - การจัดการส่งน้ำที่ไม่สามารถครอบคลุมพื้นที่และปิดเปิดไม่ตรงกับความต้องการที่หลากหลาย
4.	บ้านเด่นดีหมี่	- สมาชิกฝายใช้น้ำจากฝาย - ทำนาในฤดูฝน 1 ครั้ง - นอกเขตฝาย ใช้น้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติทำนา	- มีการปันน้ำจากอ่างฯในบางปีที่น้ำฝนไม่ตลอดปี - ในเขตฝายทำ	- นอกเขตฝายยังเหมือนเดิม - ระบบนิเวศน์หายไป - ความชุ่มชื้น

		ในฤดูฝนได้ 1 ครั้ง	นาได้ปีละ 2 ครั้ง	น้อยลง แห้งแล้งเร็วขึ้น -การจัดการส่งน้ำที่ไม่ครอบคลุมพื้นที่และปิดเปิดไม่ตรงกับความต้องการ
5.	บ้านน้ำดิบ	- ไม่ได้ใช้น้ำจากลำน้ำแม่มอก และทำการเกษตรตามฤดูกาล	ไม่มี	- ความแห้งแล้งของผิวดินเพิ่มมากขึ้นจากการสูบน้ำ - ป่าไม้หายไประบบนิเวศน์หายไป
6.	บ้านโซกม่วง	- ไม่ได้ใช้น้ำจากลำน้ำแม่มอก และทำการเกษตรตามฤดูกาล	ไม่มี	- เพิ่มการผลิตชาตน้ำแห้งแล้งมากขึ้น
7.	บ้านภูแก้ว	- ไม่ได้ใช้น้ำจากลำน้ำแม่มอก และทำการเกษตรตามฤดูกาล	ไม่มี	- เพิ่มการผลิตชาตน้ำ แห้งแล้งมากขึ้น
8.	บ้านลานตาเมือง	- ไม่ได้ใช้น้ำจากลำน้ำแม่มอก และทำการเกษตรตามฤดูกาล	ไม่มี	- เพิ่มการผลิตชาตน้ำ แห้งแล้งมากขึ้น
9.	บ้านหนองตาเพ็ง	- ไม่ได้ใช้น้ำจากลำน้ำแม่มอก และทำการเกษตรตามฤดูกาล	ไม่มี	- เพิ่มการผลิตชาตน้ำ แห้งแล้งมากขึ้น

จากตารางนี้จะเห็นได้ว่า อ่างเก็บน้ำแม่มอก ได้ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อเอื้ออำนวยการผลิตทางการเกษตรเชิงพาณิชย์ในพื้นที่เดิมที่มีการใช้น้ำจากลำน้ำแม่มอก และมีการจัดการดั้งเดิมของชุมชนในเรื่องการแบ่งปันการใช้น้ำระหว่างคนในท้องถิ่นด้วยกัน ประกอบกับในส่วนของ การส่งเสริมการเกษตรที่มีความพยายามส่งเสริมการผลิตพืชเชิงเดี่ยวที่สามารถเป็นสินค้าส่งขายต่างประเทศ โดยเป็นการสวนทางกับวิถีเดิมของชาวทุ่งเสลี่ยมที่มีการจัดการระบบการผลิตที่สอดคล้องกับฤดูกาลและเหมาะสมเพียงพอกับทรัพยากรน้ำที่มี ซึ่งการผลิตในพื้นที่ทุ่งเสลี่ยมเดิมไม่ใช่ระบบเชิงเดี่ยว มีความหลากหลายของชนิดและพันธุ์พืช อาทิเช่น ข้าว ถั่วเขียวผิวมัน ข้าวโพด ถั่วเหลือง ฝ้าย หนุ่ย ข้าวฟ่าง งาแดง มัน หอม หรือพืชสวน เช่น สัก ลำไย ส้ม น้อยหน่า ผัก กล้วย กระท้อน มะขาม ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า วิถีของชาวทุ่งเสลี่ยมแต่เดิม มีการยังชีพ 3 ประเภท คือ ประเภทที่ 1 การเก็บของป่า ประเภทที่ 2 การปลูกข้าวไร่ และประเภทที่ 3 การปลูกพืชไร่และการเลี้ยงสัตว์ ดังนั้นการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอกจึงไม่ได้ตอบสนองวิถีเดิมของชาวทุ่งเสลี่ยมเท่าใดนัก นอกจากสร้างเพื่อเป็นปัจจัยในการเอื้อต่อการผลิตเพื่อการพาณิชย์เพียงอย่างเดียว และยิ่งไปกว่านั้น การที่กักเก็บน้ำยังเป็นการทำลายระบบนิเวศของสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ที่อาศัยพึ่งพิงอยู่กับธรรมชาติ รวมทั้งมนุษย์ที่ได้มุ่งการผลิตเพื่อการพาณิชย์อีกด้วย

3.2 การจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน

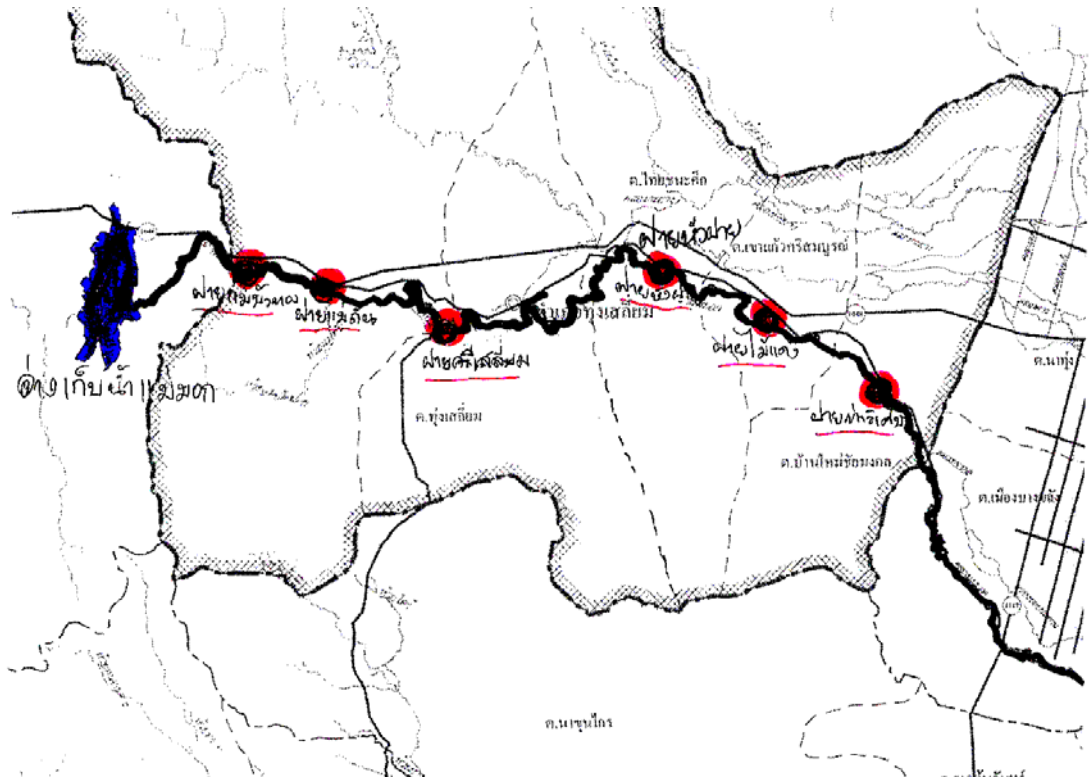
อย่างที่กล่าวมาในข้างต้น ว่า เดิมวิถีของชาวทุ่งเสลี่ยมมีการดำรงชีวิตที่พึ่งพิงอยู่กับลำน้ำแม่มอกตั้งแต่การอพยพมาอยู่เมื่อกว่า 100 ปีมาแล้ว และเมื่อมีการเพิ่มสมาชิกและขยายพื้นที่เพิ่มขึ้นไปนอกเขตสองฝั่งลำน้ำแม่มอก ชาวทุ่งเสลี่ยมได้นำวิธีการจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อให้ได้ใช้น้ำร่วมกันอย่างทั่วถึง โดยเป็นการจัดการที่เป็นภูมิปัญญาที่ได้ดัดตัวมาจากการถ่ายทอดวัฒนธรรมทางเหนือเรื่องการจัดการกันฝ่ายเพื่อจ่ายน้ำให้ส่งเสียงเรียกสวนไร่นาได้อย่างทั่วถึง

3.2.1 องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน

ก. การจัดการทรัพยากรน้ำในระบบเหมืองฝายของฝ่ายศรีเสลี่ยม

การจัดการเรื่องการใช้ที่ผ่านมา ประวัติศาสตร์การจัดการน้ำ เห็นได้ชัดเจนกับชาวทุ่งเสลี่ยมที่อยู่สองฝั่งลำน้ำแม่มอก ในอดีตชาวทุ่งเสลี่ยมมีการจัดการเรื่องระบบเหมืองฝาย ซึ่งรับการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากวัฒนธรรมทางภาคเหนือ ซึ่งในส่วนของพื้นที่ศึกษานี้ เป็นการจัดการของฝ่ายศรีเสลี่ยม ซึ่งมีนายเศษ อ้อยหล้า อดีตผู้ใหญ่บ้านเป็น "แก่ฝาย" หรือ ประธานฝายคนปัจจุบัน ครอบคลุมพื้นที่สองฝั่งลำน้ำแม่มอกเขตตำบลทุ่งเสลี่ยม รวมพื้นที่รับประโยชน์จากการใช้น้ำ ประมาณ 9,000 ไร่ นอกจากลำน้ำแม่มอกสายหลักแล้ว ยังซอย

ออกเป็น 12 เหมือง แต่ละเหมืองมี “แก่เหมือง” หรือ หัวหน้าเหมือง เป็นผู้ดูแลการใช้น้ำของ “ลูกฝาย” หรือสมาชิกฝาย

3.1 แผนที่แสดงเขตที่ตั้งฝายศรีเสลี่ยม

ฝายศรีเสลี่ยม เป็นลักษณะฝายน้ำล้น สร้างขึ้นตั้งแต่เมื่อใดไม่มีใครจำได้แน่ชัด สืบอายุขึ้นไปประมาณ 2 ชั่วคน เพราะผู้เฒ่าที่มีชีวิตอยู่ในขณะนี้ พบว่าพ่อแม่ตนต้องไปช่วยกันซ่อมฝายเมื่อเวลาที่น้ำมาสร้างความเสียหายให้แก่ฝายแล้ว (เวทิวเคราะห์หมู่บ้าน สมาชิกกลุ่มฝาย // วันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2549) ซึ่งแต่เดิมใช้ทำฝายแบบ”แม่นอนทราย”คือการใช้ไม้หลักปักใส่ทรายเพื่อกั้นน้ำ มีการซ่อมฝายเป็นระยะ โดยทุกคนที่ได้ร่วมกันใช้น้ำในฝายแต่ละลูก มาร่วมกันทำงาน จนประมาณ 50 กว่าปีที่ผ่านมา จึงได้เปลี่ยนเป็นฝายคอนกรีตจนถึงปัจจุบัน เมื่อหลังจากที่มีการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก ทางชลประทานได้พยายามจัดระบบของการจัดส่งน้ำ โดยมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะฝายเป็นท่อระบายน้ำ แต่ทางสมาชิกฝายศรีเสลี่ยม รวมถึงฝายแม่ถัน และฝายแม่บ่อทอง ยืนยันไม่ขอเปลี่ยนรูปแบบเพราะภาคภูมิในภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ ในปัจจุบันจึงคงเหลือฝายในลักษณะดั้งเดิมนี้เพียง 3 ฝาย ในลำน้ำแม่มอก

นอกจากเรื่องรูปแบบของฝายศรีเสลี่ยมแล้ว ในด้านการจัดการดูแลเหมืองฝายนั้น ผู้ที่มีบทบาทสำคัญคือ “แก่ฝาย”และ“แก่เหมือง” ซึ่งมีการคัดเลือกมาจากผู้อาวุโสของชุมชน เนื่องจากมีบทบาทสำคัญในเรื่องการคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งเรื่องการใช้น้ำของ “ลูกฝาย” หรือ สมาชิกฝาย ดังนั้นผู้ที่ขึ้นมาเป็น“แก่ฝาย”หรือ“แก่เหมือง”นั้น ต้องเป็นที่ยอมรับของ“ลูกฝาย”ทุกคนเสมอ ในด้านการดูแลฝาย นอกจากจะคอยดูแลสิ่งกีดขวางลำน้ำ หรือ รากไม้ที่มาทำลายฝาย รวมถึงการลอกเหมืองฝายซึ่งจะเป็นประจำแล้ว ในช่วงเริ่มฤดูการผลิตและช่วงก่อนจะมีน้ำจากลำน้ำแม่มอก ประมาณเดือนมิถุนายน - กรกฎาคมของทุกปี ชาวทุ่งเสลี่ยมจะมีประเพณีการเลี้ยงผีฝาย ซึ่งเป็นความเชื่อของชาวทุ่งเสลี่ยมเรื่องการเซ่นไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลฝายรวมถึงสายน้ำให้มีเพียงพอในการทำเกษตรแต่ละปี พิธีการเลี้ยงผีฝายของชาวทุ่งเสลี่ยมมีวิธีที่ไม่ทำให้เดือดร้อนเรื่องเศรษฐกิจของชาวบ้าน โดยถือกันว่า “สามปีเลี้ยงไก่ สี่ปีเลี้ยงหมู” (นายเศษ อ้อยหล้า แก่ฝายศรีเสลี่ยม) เมื่อถึงเวลาการจัดงานพิธีเลี้ยงผีฝาย “แก่ฝาย” จะมอบหมายให้“แก่เหมือง” ซึ่งเป็นผู้ดูแลตามเหมืองน้ำสาขาฝาย เป็นผู้เก็บเงินจากสมาชิกในแต่ละเหมืองเพื่อจัดพิธี โดยในปีที่เลี้ยงไก่ เก็บคนที่ใช้ประโยชน์จากน้ำ ไร่ละ 3 บาท และปีที่เลี้ยงหมู เก็บไร่ละ 5 บาท เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในพิธี หากมีค่าใช้จ่ายเหลือเก็บเป็นค่าซ่อมบำรุงเหมืองฝายต่อไป สำหรับการจัดสรรน้ำให้แก่สมาชิกเหมืองฝายนั้น เนื่องจากตัวฝายอยู่บริเวณกลางลำน้ำแม่มอกก่อนไปทางส่วนบน ที่ผ่านมาจึงไม่มีปัญหาในเรื่องการจัดสรรน้ำให้แก่สมาชิกลูกฝาย และอีกประการหนึ่งการผลิตในสมัยก่อนหน้าจะมีการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอกนั้น ชาวบ้านยังไม่มีการผลิตนอกฤดูมากนัก ปริมาณน้ำที่จัดสรรให้สมาชิกในฤดูการผลิต คือฤดูฝนจึงเพียงพอแก่ลูกฝายทั้งหมด ไม่มีปัญหาความขัดแย้งเรื่องการแข่งขันน้ำของสมาชิกรวมฝายมากนัก

ข. การจัดการทรัพยากรน้ำท่ามกลางสภาพความแห้งแล้ง

นอกจากการจัดการทรัพยากรน้ำในระบบเหมืองฝายของส่วนที่ใช้ในลำน้ำแม่มอกแล้วนั้น พบว่ายังมีส่วนหนึ่งของชาวทุ่งเสลี่ยมที่เริ่มอพยพมาอยู่หลังปี พ.ศ. 2520 โดยเข้ามาอยู่ในส่วนที่มีความอุดมสมบูรณ์น้อย เนื่องจากในพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ถูกจับจองหมดแล้ว แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มคนพื้นราบ เข้ามาอยู่ทางบ้านน้ำดิบ ตำบลทุ่งเสลี่ยม และกลุ่มคนอีสาน เข้ามาอยู่ทางบ้านโซกม่วง บ้านภูแก้ว ตำบลทุ่งเสลี่ยม และ บ้านลานตาเมือง บ้านหนองตาเพ็ง ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล โดยสาเหตุที่ย้ายมาเนื่องจากเป็นที่ดินราคาถูก เนื่องจากเป็นไร่อ้อยของคนพื้นเมืองจาก อ.สวรรคโลก และ อ.ทุ่งเสลี่ยมเดิม สภาพเดิมเป็นป่าเสื่อมโทรม ไร่ร้าง สภาพเดิมไม่มีความอุดมสมบูรณ์ และขาดแหล่งน้ำมีเพียงบ่อน้ำขนาดเล็กเพียงไม่กี่บ่อที่ใช้ในการบริโภคนอกฤดูฝน ส่วนด้านการเกษตรใช้น้ำจากแอ่งน้ำบริเวณชายเขาของหมู่ตอยเทวา ซึ่งต่อมาเรียกกันว่า ฝายหลวง รวมถึงคลองตะคร้อ ที่ไหลผ่านเขต ต.บ้านใหม่ชัยมงคล แต่เนื่องจากในสมัยก่อน การคมนาคมยังไม่สะดวก การขนส่งน้ำจากฝายหลวง และคลองตะคร้อ ยังลำบากคนที่เข้ามาอยู่ก่อนจึงเลือกที่ทำการเกษตรในบริเวณใกล้เคียงแหล่งน้ำ ส่วน

คนที่มีการเกษตรห่างไกลจากแหล่งน้ำ ทำได้เพียงในฤดูฝน บางปีที่มีฝนตกไม่เพียงพอจะแก้ปัญหาโดยการใช้ให้น้ำให้น้อยที่สุด

“บางปีน้ำน้อย ดำนาจะหอบน้ำมาแช่ต้นกล้า และใช้ไม้แทงลงดินหยอดน้ำจาก กาน้ำรองต้นกล้า ปลูกที่ละต้นและรดน้ำจากกาน้ำ น้ำจะได้พอปลูก ” (แม่สำลี นารี นักวิจัย ชุมชน // สัมภาษณ์ 14 ตุลาคม 2548)

ดังนั้นการจัดการทรัพยากรน้ำท่ามกลางความแห้งแล้งของคนกลุ่มนี้ จึงเป็นการจัดการในเชิงปัจเจกและแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า เนื่องจากแหล่งน้ำมีอยู่อย่างจำกัด การปรับตัวเพื่อให้อยู่รอดท่ามกลางความแห้งแล้ง โดยการกักเก็บน้ำฝนเพื่อการบริโภค ทำการเกษตรในฤดูฝน และหาอาชีพหลักโดยการเป็นแรงงานรับจ้างในเมืองใหญ่ ส่วนการปรับตัวในระดับของชุมชน มีตัวอย่างการปรับตัวเรื่องการผลิตที่บ้านลานตาเมือง ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม ซึ่งมีการประชุมในหมู่บ้านเรื่องการวางแผนการผลิตในแต่ละปี เช่นปี 2548-2549 ที่ผ่านมานี้ ชาวบ้านลานตาเมืองลดพื้นที่การปลูกข้าว ร้อยละ 50 และเปลี่ยนมาเลี้ยงวัวแทน โดยมีกลุ่มการเลี้ยงรวมของระดับหมู่บ้านผสมกับการเลี้ยงในระดับครัวเรือน เป็นต้น

3.3 สรุปการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่

จะเห็นได้ว่าการจัดการน้ำในพื้นที่อำเภอทุ่งเสลี่ยมนั้น มีการจัดการน้ำทั้งในระบบของรัฐ และในระบบดั้งเดิม เมื่อพิจารณาทั้งสองส่วนตามอายุของการจัดการน้ำบริเวณลำน้ำแม่มอกในพื้นที่อำเภอทุ่งเสลี่ยม พบว่า มีการจัดการน้ำแบบดั้งเดิมตั้งแต่เริ่มเข้ามาอยู่ของคนทุ่งเสลี่ยมซึ่งมีอายุนานเกินกว่า 100 ปี (ตามคำบอกกล่าวของพ่อเศษ อัยหล้า แก้วฝ่ายศรีเสลี่ยม) จนกระทั่งมีการประกาศบังคับใช้พระราชบัญญัติชลประทานหลวง ในปี พ.ศ. 2485 หรือประมาณ 64 ปีที่ผ่านมา เพื่อเข้ามาควบคุมจัดการการใช้ทรัพยากรน้ำของชุมชน ทั้งการใช้น้ำ การบำรุงรักษาระบบ การจ่ายน้ำ และการระบายน้ำ เมื่อชลประทานหลวง คือระบบการจัดการโดยรัฐในพื้นที่ที่ทับซ้อนที่มีการจัดการน้ำเดิมของชุมชน จึงเท่ากับเป็นการปฏิเสธความรู้ในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนที่มีการสืบทอดมายาวนาน ดังนั้นระบบการจัดการทรัพยากรโดยรัฐจึงเป็นการทำลายระบบการจัดการทรัพยากรดั้งเดิมของชุมชนให้หมดความน่าเชื่อถือ และถูกมองว่าเป็นการจัดการที่ไร้ประสิทธิภาพ แม้ว่าจะมีประสบการณ์และบทเรียนที่เหมาะสมกับพื้นที่มากกว่าก็ตาม

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ของรัฐ ยังรวมถึงความหมายแห่งการลิดรอนสิทธิการจัดการทรัพยากรของชุมชน ให้เหลือเพียงสิทธิในการใช้น้ำตามความจำเป็น โดยใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการทำให้เกิดความถูกต้องของการลิดรอนสิทธิการจัดการทรัพยากรของชุมชน เนื่องจากกฎหมายไทยให้การยอมรับเพียงสิทธิของรัฐและ

เอกชนเท่านั้น ปัญหาก็คือ สิทธิของรัฐทำให้เกิดการรวมศูนย์ในการจัดการน้ำ ส่วนสิทธิของเอกชนก็ทำให้เกิดการผูกขาด ซึ่งทั้งการรวมศูนย์โดยรัฐและการผูกขาดโดยเอกชน ล้วนเป็นที่มาของความไร้ประสิทธิภาพและเป็นสาเหตุของความเดือดร้อนของประชาชน (มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ มิถุนายน 2547) ขณะเดียวกันกับที่มีการลิดรอนสิทธิการจัดการทรัพยากร โดยการใช้การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการให้เป็นระบบรวมศูนย์จัดการโดยรัฐนั้น การเปลี่ยนแปลงการจัดการดังกล่าวได้รุกล้ำเข้าไปทำลายความสัมพันธ์ของคนในชุมชนทุ่งเสลี่ยม และทำลายวัฒนธรรมรากเหง้าของชาวทุ่งเสลี่ยมอีกด้วย กล่าวคือ ระบบการจัดการของเหมืองฝายแต่เดิม เป็นระบบที่อาศัยเรื่องวัฒนธรรม ความผูกพัน การยอมรับนับถือของคนในชุมชน ต่อผู้อาวุโส เพราะที่ผ่านมาแก่ฝาย แก่เหมือง ต้องเป็นผู้เข้าไปคลี่คลายในกรณีความขัดแย้ง เรื่องการแย่งใช้น้ำของคนในฝาย หรือ เหมืองนั้น ๆ นอกจากต้องเป็นผู้นำลูกฝายมาซ่อมเหมืองฝาย และเป็นผู้คุมแรงงานในการจัดการน้ำในฝาย ดังนั้น คำว่า “ฝาย” “แก่ฝาย แก่เหมือง ลูกฝาย” จึงมีความหมายในการจัดการทรัพยากรของชุมชนมากกว่า กลุ่มผู้ใช้น้ำ (ซึ่งเป็นผู้ใช้น้ำตามความจำเป็นเพียงเท่านั้น) หรือ ประธานกลุ่มผู้ใช้น้ำ สมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ ซึ่งรูปแบบการบริหารที่เปลี่ยนไป มีผลการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่การคัดเลือกบุคคลขึ้นรับหน้าที่ประธานและคณะกรรมการฝายหรือประธานและคณะกรรมการกลุ่มผู้ใช้น้ำ ซึ่งมีการลดบทบาทในการจัดการทรัพยากรของชุมชนให้เหลือเพียงการประสานงานให้กับรัฐเป็นส่วนใหญ่ ตัวอย่างจากการศึกษาบทบาทผู้นำของฝายศรีเสลี่ยม พบว่าในด้านการจัดการทรัพยากรน้ำของฝายศรีเสลี่ยมในปัจจุบันนั้น ใช้การประสานงานผ่านเจ้าหน้าที่ทางอ่างเก็บน้ำแม่มอกเป็นหลัก ทั้งเรื่องปริมาณน้ำในอ่างเพียงพอต่อการผลิตหรือไม่ ช่วงระยะความต้องการในการใช้น้ำ กระทั่งความขัดแย้งระหว่างการใช้ในแต่ละช่วงของลำน้ำ ซึ่งแต่ก่อนมีการพูดคุยกันระหว่างแก่ฝายแต่ละฝาย ส่วนในปัจจุบันจะมีเจ้าหน้าที่จากอ่างเก็บน้ำแม่มอกเป็นผู้ประสานงาน คลี่คลายปัญหาความขัดแย้งระหว่างผู้ใช้น้ำแต่ละฝายในฐานะตัวแทนชลประทาน หน่วยงานที่ดูแลจัดการทรัพยากรน้ำในอ่างฯ โดยกลไกของชุมชนที่เข้ามาร่วมกับทางชลประทาน ยังมีบทบาทยังไม่ชัดเจนในการเข้าถึงการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในอ่างเก็บน้ำแม่มอกร่วมกันกับรัฐ

โดยสรุปแล้วในพื้นที่ศึกษา 9 หมู่บ้าน พบว่ามีการจัดการน้ำทั้งในระบบการจัดการของรัฐ โดยชลประทานผ่านโครงการอ่างเก็บน้ำแม่มอก ซึ่งมีโครงสร้างพื้นที่การจัดการที่ทับซ้อนกับการจัดการระบบน้ำดั้งเดิมของชุมชนสองฝั่งลำน้ำแม่มอก เหล่านี้ทำให้สิทธิการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนถูกลิดรอนให้ลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ แม้ว่าในปัจจุบันทางชลประทานได้บริหารจัดการโดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้ใช้น้ำ จากกิจกรรมที่มีการจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำ(ในพื้นที่ที่ไม่มีคณะกรรมการฝายเดิม) ประชุมกลุ่มผู้ใช้น้ำ เก็บข้อมูลสำรวจความต้องการใช้น้ำร่วมกัน หากแต่ในทางปฏิบัติจริง ๆ กลุ่มผู้ใช้น้ำยังถูกจำกัดสิทธิเพียง

แต่เป็นผู้ใช้น้ำเท่านั้น ยังไม่สามารถมีอำนาจในการตัดสินใจจัดการ จัดสรร หรือกำหนดสิ่งที่สอดคล้องกับสภาพนิเวศ วัฒนธรรม และระบบการผลิตของชุมชนตนเองได้เลย

นอกจากนั้นในส่วนพื้นที่ที่ห่างไกลจากฝั่งลำน้ำแม่มอกมีระบบการจัดการแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำในเชิงปัจเจกของคนในชุมชน โดยมีหน่วยงานรัฐ และหน่วยงานองค์ปกครองท้องถิ่นให้การสนับสนุนในด้านการสร้างสระ คลอง กักเก็บน้ำเพื่อการเกษตร รวมถึงสนับสนุนภาระในการกักเก็บน้ำฝนบริโภค เพื่อให้บรรเทาความเดือดร้อนในขั้นต้น ซึ่งในพื้นที่ส่วนนี้ที่ผ่านมามีการรวมตัวกันเพื่อแก้ปัญหาในรูปของการรวมตัวของผู้ประสบกับสภาพปัญหาความแห้งแล้งร่วมกัน โดยจะขอล่าวถึงในรายละเอียดของบทความของชุมชนกับการจัดการทรัพยากรน้ำต่อไป

บทที่ 4

ศักยภาพของชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรน้ำ

จากที่ได้กล่าวถึงพัฒนาการสภาพปัญหา การเปลี่ยนแปลง และสาเหตุของภัยแล้งในพื้นที่ได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก รวมถึงการกล่าวถึงรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ในบทที่ผ่านมา ทำให้พอเข้าใจถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ โดยเฉพาะปัญหาภัยแล้งที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและนับวันยิ่งทวีคูณยิ่งขึ้น ซึ่งคนในชุมชนเองก็มีการรวมตัวกันในการพูดคุยเพื่อคิดค้นแนวทางการแก้ปัญหาและให้ความสำคัญต่อหน่วยงานรัฐและองค์กรปกครองท้องถิ่นในพื้นที่ระดับตำบล เทศบาล อำเภอไปจนถึงจังหวัด อีกทั้งใช้กระบวนการคิดค้นแนวทางการแก้ปัญหาภัยแล้งของตนเป็นโอกาสในการรวมคน กลุ่ม องค์กร ทุกระดับเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อสร้างพลังในระดับท้องถิ่น ดังนั้นในบทนี้จะกล่าวถึงศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นที่รวมตัวกันแก้ปัญหาของชุมชนในระดับท้องถิ่น และระดับกลุ่ม ตั้งแต่การสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอกจนถึงปัจจุบัน

4.1 ศักยภาพในด้านการรวมตัวเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนที่ผ่านมา

ดังที่กล่าวข้างต้น ที่ผ่านมาการแก้ปัญหาของชาวทุ่งเสลี่ยมในระดับท้องถิ่น มีปรากฏการณ์การรวมตัวของชาวทุ่งเสลี่ยมเพื่อร่วมผลักดันหน่วยงานรับผิดชอบแก้ปัญหาที่สำคัญ ๆ ดังนี้

4.1.1 การรวมตัวของชาวทุ่งเสลี่ยมเพื่อผลักดันการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก

การนำเสนอโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก เพื่อกักเก็บน้ำในลำน้ำแม่มอกไว้ใช้ในการเกษตรนอกฤดู เป็นอีกหนึ่งปรากฏการณ์ของการรวมตัวกันของชาวอำเภอทุ่งเสลี่ยมผลักดันให้มีการก่อสร้างโครงการอ่างเก็บน้ำแม่มอก โดยเริ่มจากการเสนอปัญหาความเดือดร้อนเรื่องน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติไม่เพียงพอต่อการเพาะปลูกและอุปโภค-บริโภคทั้งในฤดูฝนและแล้ง ต่อทางผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย และสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี ราวปี พ.ศ. 2520 จนเริ่มมีการประสานงานของฝ่ายต่าง ๆ เพื่อพิจารณาโครงการอ่างเก็บน้ำแม่มอก และมีการรวมตัวของชาวทุ่งเสลี่ยมประมาณ 400 – 500 คน ในปี พ.ศ. 2536 เพื่อเดินทางไปร่วมแสดงเจตนารมณ์ในการขอให้มีการสร้างอ่างเก็บน้ำในพื้นที่ ต.เวียงมอก อ.เถิน จ.ลำปาง ต่อผู้ว่าราชการจังหวัดลำปาง ซึ่งในครั้งนั้นมีการกระทบกระทั่งกับกลุ่มชาวบ้าน ต.เวียงมอก อ.เถิน ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอกอยู่บ้าง แต่ไม่รุนแรงมากนัก จนกระทั่งมีการก่อสร้างโครงการอ่างเก็บน้ำแม่มอกจนเสร็จสิ้นในปี พ.ศ.2539

ในการรวมตัวครั้งนั้น ไม่ได้มีการวางแผนเป็นรูปแบบหรือจัดระบบกองกำลังในการดำเนินงาน การเข้ามารวมตัวกันเป็นลักษณะของการร่วมมือกัน และช่วยกันตามกำลังหน้าที่ที่แต่ละคนมี โดยมีเป้าหมายเดียวกัน คือมีน้ำใช้เพื่อการเพาะปลูกและอุปโภค-บริโภคตลอดทั้งปี แกนนำหมู่บ้านจะมีหน้าที่ในการแพร่กระจายข่าว บอกต่อแก่ชาวบ้านให้ไปช่วยกันและรวบรวมคนไปช่วยแสดงเจตนารมณ์ความต้องการอ่างเก็บน้ำแม่มอกให้มากที่สุด โดยบทบาทของแกนนำชาวบ้านในขณะนั้น ส่วนใหญ่เป็นนักการเมืองท้องถิ่น และสมาชิกองค์การปกครองท้องถิ่น เป็นหลัก

4.1.2 การรวมตัวกันของชาวอำเภอกู่่งเสี้ยมเพื่อติดตามหลวงพ่อดิลลาที่หายไป

ภาพที่ 4.1 ภาพหลวงพ่อดิลลา

หลวงพ่อดิลลา เป็นพระพุทธรูปขนาดปรก ปางสมาธิ สกัดจากหินทรายสีเทา มีลวดลายแบบศิลปะลพบุรี องค์พระวัดจากฐานถึงปลายยอดเศียรนาคสูง 85.50 เซนติเมตร หน้าตักกว้าง 44 เซนติเมตร น้ำหนักประมาณ 126.5 กิโลกรัม สร้างขึ้นแต่เมื่อใดไม่มีใครทราบ แต่เดิมนั้นหลวงพ่อดิลลาประดิษฐานอยู่ที่ถ้ำเจ้าราม ซึ่งเป็นถ้ำขนาดใหญ่ ภายในมีค้างคาวอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก มีเรื่องเล่าสืบกันมาว่า ชาวบ้านได้ไปหามูลค้างคาวในถ้ำเจ้าราม ได้พบพระพุทธรูปหนึ่งซึ่งเล่าให้ฟังว่า ภายในถ้ำเจ้ารามมีพระพุทธรูปเก่าแก่อยู่หลายองค์ และองค์หนึ่งมีความงามโดดเด่นกว่าองค์อื่นใด เป็นพระพุทธรูปศิลปะลพบุรี เมื่อกลับถึงหมู่บ้าน ชาวบ้านก็นำความมาเล่าให้พระอภัย เจ้าอาวาสวัดทุ่งเสลี่ยม ซึ่งได้หารือกับผู้ใหญ่บ้านว่าจะนำพระพุทธรูปมาไว้ที่วัดทุ่งเสลี่ยมแต่เนื่องจากพระอภัยนั้นสูงอายุ เดินทางไม่ไหวจึงได้เลิก

ความตั้งใจ ความได้ล่งรู้ไปถึงท่านครูบาก้วน เจ้าอาวาสวัดแม่ปะหลวง ตำบลแม่ปะ อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง ซึ่งท่านก็มีความศรัทธาจึงได้รวบรวมคนเดินทางไปอัญเชิญพระพุทธรูปปางนาคปรก ณ ถ้ำเจ้าราม เมื่อคณะเข้าสู่ภายในถ้ำเจ้าราม ได้พบพระพุทธรูปนาคปรก ซึ่งมีฝูงค้างคาวบินวนเวียนอยู่อย่างมากมาย ท่านครูบาก้วนจึงได้ทำพิธีอัญเชิญพระพุทธรูปออกจากถ้ำ และเดินทางรอนแรมมาด้วยความยากลำบาก ผ่านหนองปลาชิว (บ้านห้วยทราย) หนองส้มป่อย (บ้านน้ำดิบ) จนกระทั่งถึงอำเภอทุ่งเสลี่ยม

เมื่อชาวบ้านทุ่งเสลี่ยมรู้ข่าว จึงพากันจัดขบวนดนตรีพื้นเมือง และขบวนพ็อนรำ มาต้อนรับด้วยความปิติยินดีถ้วนหน้า จวบจนขบวนอัญเชิญพระพุทธรูปนาคปรกเดินทางมาถึง วัดทุ่งเสลี่ยม ก็เกิดปาฏิหาริย์ขึ้น ท้องฟ้าที่แจ่มใส แสงแดดที่ร้อนแรงของเดือนเมษายนก็ถูกบดบังด้วยเมฆฝน เกิดฝนตกหนักเป็นเวลานาน เมื่อฝนหยุดตกก็มีฝูงค้างคาวบินมาวนเวียนเหนือบริเวณวัดทุ่งเสลี่ยมแล้วจึงบินกลับถ้ำเจ้าราม ชาวบ้านได้เห็นความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปศิลา จึงไม่ยอมให้ครูบาก้วนอัญเชิญกลับไปยังอำเภอเถิน เจ้าอาวาสวัดทุ่งเสลี่ยมจึงได้หารือไปยังเจ้าคณะอำเภอสวรรคโลก ซึ่งเจ้าคณะอำเภอได้ตัดสินใจให้ประดิษฐานไว้ ณ วัดทุ่งเสลี่ยม ชาวบ้านได้ตั้งชื่อพระพุทธรูปนาคปรกนี้ว่า พระศิลา เพราะเห็นว่าแกะสลักมาจากหินทราย ครูบาก้วนจึงได้จำลองพระศิลา กลับไปประดิษฐานไว้ที่วัดปะหลวง อำเภอเถิน จังหวัดลำปางด้วยใจศรัทธา

ครั้นเมื่อวันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2520 ได้เกิดเหตุการณ์ไม่คาดฝันขึ้น มีคนร้ายไม่ทราบจำนวนเข้ามาโจรกรรมพระศิลาไปจากพระอุโบสถใหญ่ วัดทุ่งเสลี่ยม พระศิลาจึงได้หายสาบสูญไปอย่างไร้ร่องรอย อีก 17 ปีต่อมาเมื่อวันที่ 19 ตุลาคม พ.ศ. 2537 กลุ่มอนุรักษ์ชาวไทยในต่างแดนได้พบข่าวพระศิลาในประเทศอังกฤษจึงได้เขียนจดหมายถึงบรรณาธิการของหนังสือพิมพ์มติชนว่า ได้พบภาพพระพุทธรูปปางนาคปรก ในหนังสือประมวลศิลปวัตถุ เพื่อประมวลขายของสถาบันโซบี (Sotheby Institute) ในกรุงลอนดอน หน้า 52 เมื่อชาวอำเภอทุ่งเสลี่ยมทราบเรื่องราว ชาวบ้านจึงได้รวมตัวกันทำหนังสือร้องเรียนไปยังผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย และกรมศิลปากรเพื่อให้ทางราชการติดตามทวงถามพระพุทธรูปที่หายไป ในเดือนพฤศจิกายนปีเดียวกัน กรมศิลปากรได้ตั้งคณะกรรมการตรวจสอบข้อเท็จจริง และพิจารณาหาแนวทางติดตามทวงคืนพระพุทธรูปศิลา ต่อมาหน่วยสืบราชการลับของอังกฤษได้แจ้งให้ไทยทราบว่า มีผู้ประมูลพระพุทธรูปศิลาไปและถูกเคลื่อนย้ายไปที่สหรัฐอเมริกาแล้ว ทนายความของผู้ครอบครองได้ติดต่อเข้ามาว่า ผู้ครอบครองไม่ทราบว่าเป็นพระพุทธรูปที่ได้มาจากการโจรกรรม แต่จะคืนให้ประเทศไทยโดยเรียกทองคำชดเชยเป็นเงิน สองแสนเหรียญสหรัฐ คิดเป็นเงินไทยประมาณ 5,200,000 บาท ในครั้งแรกทางรัฐบาลไทยพยายามจะติดตามทวงคืน

พระพุทธรูปศิลาโดยอาศัยกรรมที่คล้ายคลึงกันกับการหายของรูปปั้นเทพีในประเทศอิตาลี ที่สามารถติดตามทวงคืนได้โดยดำเนินการผ่านทางกระทรวงยุติธรรมของประเทศสหรัฐอเมริกา ตามสนธิสัญญาความร่วมมือระหว่างประเทศ แต่เมื่อคณะผู้แทนไทย นำโดยศาสตราจารย์ดูล วิเชียรเจริญ ซึ่งทำหน้าที่หัวหน้าคณะทำงานเฉพาะกิจเดินทางไปถึงประเทศสหรัฐอเมริกา ทางหน่วยสืบราชการลับของสหรัฐอเมริกา(เอฟ บี ไอ) ได้แจ้งให้ทราบว่า การติดตามเรื่องนี้มิใช่คดีอาญา จึงอยู่นอกเหนืออำนาจของเอฟบีไอ รวมถึงการยื่นฟ้องตามสนธิสัญญาความร่วมมือระหว่างสองประเทศก็ไม่สามารถกระทำได้ ในที่สุดเมื่อวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2539 คณะกรรมการติดตามพระพุทธรูปศิลา นำโดยร้อยตำรวจโท เชาวริน ลัทธศักดิ์ศิริ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการขณะนั้นได้เดินทางไปตรวจสอบพระพุทธรูปตามรอยคำหาญ และมอบค่าชดเชยรวมทั้งค่าใช้จ่ายในการเคลื่อนย้ายเป็นจำนวนเงินสองแสนหนึ่งพันเหรียญสหรัฐ ซึ่งนายธนินท์ เจียรวนนท์ ประธานกรรมการในเครือเจริญโภคภัณฑ์ และนายวัลลภ เจียรวนนท์ กรรมการบริหารฯ เป็นผู้พิจารณาเห็นชอบให้การสนับสนุนค่าชดเชยนำพระพุทธรูปล้ำค่าของไทยกลับคืนมาวันที่ 19 ธันวาคม พ.ศ. 2539 ขบวนอัญเชิญหลวงพ่อศิลากลับถึงประเทศไทย ณ สนาบบินดอนเมือง มีชาวทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัยได้แห่มาบ้นจำนวนกว่า 10 คน มารอรับองค์หลวงพ่อศิลา ภาพมหัศจรรย์ที่ปรากฏ คือ มีค่างควาบินวนเวียนในสนามบินดอนเมือง ทั้งทั้งที่ความสว่างไสวของไฟสปอร์ตไลท์ในสนามบินดอนเมืองนั้นไม่แพ้แสงแดดเวลากลางวัน ซึ่งเจ้าหน้าที่การทำอากาศยานหลายคนได้ยืนยันว่า เท่าที่ทำงานมาหลายสิบปีไม่เคยเห็นเช่นนั้นมาก่อน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คณะดำเนินการอัญเชิญหลวงพ่อศิลา นำโดยร้อยตำรวจโท เชาวริน ลัทธศักดิ์ศิริ และผู้บริหารเครือเจริญโภคภัณฑ์ นำโดยนายธนินท์ เจียรวนนท์ ประธานกรรมการเครือเจริญโภคภัณฑ์ นายวัลลภ เจียรวนนท์ กรรมการบริหารเครือเจริญโภคภัณฑ์ เข้าเฝ้าเพื่อน้อมเกล้าฯ ถวายหลวงพ่อศิลา เนื่องในปีกาญจนาภิเษก ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2540 และรับพระราชทานคืน พร้อมทั้งอัญเชิญกลับไปประดิษฐาน ณ วัดทุ่งเสลี่ยมดังเดิม เมื่อ วันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2540” (ประวัติหลวงพ่อศิลา วัดทุ่งเสลี่ยม)

ซึ่งจากเหตุการณ์ครั้งนั้น ทำให้หลวงพ่อศิลา เป็นสิ่งเคารพบูชาความศักดิ์สิทธิ์ของชาวทุ่งเสลี่ยม และมิ่งงานสมโภชเฉลิมฉลองหลวงพ่อศิลาเป็นประจำทุกปี ในวันที่ 24 กุมภาพันธ์ ของทุกปี ซึ่งเป็นงานประเพณีที่มีการรวมตัวรวมใจของชาวทุ่งเสลี่ยม และเป็นงานยิ่งใหญ่ของอำเภอทุ่งเสลี่ยมในปัจจุบัน

ในการรวมตัวของชาวทุ่งเสลี่ยมเพื่อติดตามหลวงพ่อศิลา เป็นอีกครั้งที่ชาวทุ่งเสลี่ยมออกมารวมตัวกันโดยไม่ได้มีการจัดรูปขบวน การเคลื่อนงาน ใช้การทำหนังสือประสานงานผ่านหน่วยงานรับผิดชอบ แกนนำหลักในขณะนั้นเป็นคณะกรรมการวัดทุ่งเสลี่ยม

และแกนนำหมู่บ้าน องค์การปกครองท้องถิ่น โดยมีการประสานให้นักการเมืองท้องถิ่นเป็นผู้ประสานงานอีกทาง จึงเห็นได้ว่า ลักษณะการแก้ปัญหาของชุมชนที่ผ่านมา ใช้ความสัมพันธ์ของแกนนำกับนักการเมืองท้องถิ่น เจ้าหน้าที่รัฐ โดยให้การเจรจาแบบไม่เป็นทางการเป็นการนำขบวนก่อนมีการออกมารวมตัวเพื่อผลักดันการแก้ปัญหา

4.2 ศักยภาพในด้านการจัดการทรัพยากรน้ำในรูปแบบกลุ่ม

นอกจากปรากฏการณ์การรวมตัวอย่างไม่มีรูปแบบของชาวทุ่งเสลี่ยมในการร่วมผลักดันการแก้ปัญหาเรื่องการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอกและการติดตามหลวงพ่อดิลาแล้ว ชาวทุ่งเสลี่ยมยังมีการรวมกลุ่มเพื่อบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในรูปแบบกลุ่ม โดยมีกลุ่มการจัดการทรัพยากรน้ำหลัก ๆ ในพื้นที่ ดังนี้

4.2.1 กลุ่มการจัดการทรัพยากรน้ำฝ่ายศรีเสลี่ยม

กลุ่มฝ่ายศรีเสลี่ยม มีพื้นที่รับประโยชน์ครอบคลุมทั้งหมด จำนวน 9,000 ไร่ จากคนในตำบลทุ่งเสลี่ยมและตำบลข้างเคียงบางส่วน ซึ่งในการทำงานร่วมกันผู้มีส่วนได้เสียจากการจัดการน้ำของฝ่ายจะต้องเข้ามาร่วมดำเนินการในการรับรู้และร่วมแก้ปัญหาของฝ่ายทุกครอบครัว โดยมีบทลงโทษตามกฎหมายในการจัดการร่วมกันในกรณีที่ไม่วางใจมีส่วนร่วม การจัดการน้ำในแบบเหมืองฝายนี้มีสืบทอดมายาวนาน มีองค์กรและกลไกรับผิดชอบชัดเจน มีผู้นำที่เป็นที่ยอมรับนับถือของสมาชิกและคนในชุมชน ผู้นำในระบบเหมืองฝายเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและมีบทบาทเด่นชัดในการรวมคน แม้ว่าในระยะหลังมีผู้นำที่หลากหลายจากหลายองค์กรหลายหน่วยงาน ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการเกิดขึ้นก็ตาม การเปลี่ยนแปลงการพัฒนาของรัฐ ทำให้ผู้นำกลุ่มฝาย มีการปรับบทบาทการทำงาน จากเดิมจัดการเชิงอำนาจเพื่อควบคุมแรงงานในการดูแลสร้าง ซ่อมแซมฝาย เป็นการทำงานเชิงประสานงานกับหน่วยงานรัฐ และร่วมมือกับองค์กรปกครองท้องถิ่นระดับต่าง ๆ มากขึ้น และขณะเดียวกันที่การบริหารจัดการน้ำของชุมชนในปัจจุบัน กำลังลดทอนความสำคัญลงไป

4.2.2 กลุ่มจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนใต้อ่างเก็บน้ำแม่มอก

กลุ่มจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนใต้อ่างเก็บน้ำแม่มอก เป็นการรวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหายั่งยืนอย่างไม่เน้นรูปแบบโครงสร้างมากนัก เริ่มต้นตั้งแต่รวมตัวในการเคลื่อนไหวเพื่อให้อ่างสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก ราวปีพ.ศ.2536 ซึ่งครั้งนั้นแกนนำของกลุ่มซึ่งเป็นผู้นำของชุมชน 9 หมู่บ้านในพื้นที่งานวิจัย มีบทบาทเป็นแกนนำหลักในการรวมคนและประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ภายหลังที่พบว่า ระบบการจัดการน้ำของชลประทานใช้โครงสร้างการจัดการทับซ้อนพื้นที่เดิมคือในส่วนที่ใช้มาจากลำน้ำแม่มอกแต่เดิม ส่วนพื้นที่ที่ยังไม่มีระบบส่ง

น้ำยังคงไม่ได้รับน้ำจากอ่างเก็บน้ำแม่มอกเช่นเดียวกับตอนที่ไม่มีอ่างเก็บน้ำ ประกอบกับการส่งเสริมการผลิตพืชพาณิชย์ของรัฐ ทำให้มีความต้องการใช้ปัจจัยการผลิตสูงเพื่อสร้างผลผลิต จึงเป็นการแบ่งแยกความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ที่ใกล้เคียงกันอย่างชัดเจน หากแต่มีความต่างในด้านการเข้าถึงทรัพยากร และความไม่เท่ากันนี้ส่งผลต่อปัญหาความยากจนในระดับชุมชนและระดับครัวเรือนของชุมชนที่ขาดโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากร อันเป็นผลพวงจากการจัดการน้ำของชลประทานหลวงที่ไม่ครอบคลุมพื้นที่

เนื่องจากกลุ่มไม่เห็นรูปแบบโครงสร้างมากนัก และรูปแบบของการเข้าร่วมกิจกรรมคือการมาร่วมคิดการแก้ปัญหา โดยเฉพาะปัญหาหลักคือ เรื่องน้ำไม่เพียงพอต่อการบริโภค - อุปโภคการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม จึงมีการผลิตเปลี่ยนหน้าผู้เข้าร่วมและมีอาสาสมัครเข้าร่วมกิจกรรมอยู่เสมอ ศักยภาพของกลุ่มจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก ที่เด่นชัดคือ สามารถใช้ข้อมูลสภาพปัญหาภัยแล้งในพื้นที่ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก สร้างการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายทั้งในระดับการประสานกับหน่วยงานท้องถิ่นเช่น องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาลตำบล เป็นต้น ในกลุ่มชุมชนเอง และระดับหน่วยงานที่รับผิดชอบ ซึ่งมีกระบวนการในการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำของชุมชน 9 หมู่บ้าน ในพื้นที่ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก อย่างต่อเนื่องโดยสามารถลำดับตามเวลาการรวมตัวกันแก้ปัญหาของชุมชน ดังนี้

- ปี พ.ศ. 2534 ร่วมเดินทางพบผู้ว่าราชการจังหวัดลำปาง เพื่อขอให้สร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก เพื่อใช้เป็นแหล่งกักเก็บน้ำสำหรับช่วยเหลือชุมชนเรื่องการขาดแคลนน้ำ ในการทำการเกษตรและบริโภคทั้งในฤดูฝนและฤดูแล้งในเขตอำเภอดอยหล่อ จ.ลำปาง จนกระทั่งสร้างเสร็จสิ้นในปี 2539

- ปี พ.ศ. 2540 – 2543 ร่วมกับแกนนำชุมชนและองค์การบริหารส่วนตำบลดอยหล่อ ออกเดินสำรวจพื้นที่ทำแผนที่ฉบับชาวบ้านเพื่อสร้างคลองส่งน้ำมาจากอ่างเก็บน้ำแม่มอก ให้สามารถส่งน้ำได้ทั่วทั้งเขตอำเภอดอยหล่อและอำเภอดอยหล่อ

- ปี พ.ศ. 2544 ประสานงานกรมอนามัยในการขุดเจาะสร้างประปาหมู่บ้าน บ.โซกม่วง และ บ.ภูแก้ว ด.ดอยหล่อ อ.ดอยหล่อ จ.สุโขทัย แต่ไม่สามารถสร้างประปาได้เนื่องจากไม่มีน้ำใต้ผิวดินในความลึกที่มีการขุดเจาะ

- ปี พ.ศ. 2544 ร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลดอยหล่อ จัดทำโครงการเสนองานขุดสระขนาดใหญ่เนื้อที่ 80 ไร่ ในบริเวณฝายหลวง บ.โซกม่วง ด.ดอยหล่อ อ.ดอยหล่อ เพื่อรับน้ำจากแม่มอกและส่งต่อยังพื้นที่ที่มีปัญหาเรื่องน้ำต่อสำนักงานปฏิรูปที่ดินจังหวัดสุโขทัย ซึ่งทางสำนักงานปฏิรูปที่ดินจังหวัดสุโขทัย รับเรื่องไว้แต่ไม่มีความคืบหน้า

- ปี พ.ศ. 2546 ร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลทุ่งเสลี่ยม จัดทำโครงการเสนองาน ขุดสระขนาดใหญ่เนื้อที่ 80 ไร่ ในบริเวณฝายหลวง บ.โซกม่วง ต.ทุ่งเสลี่ยม อ.ทุ่งเสลี่ยม เพื่อรับน้ำจากแม่มอกและส่งต่อยังพื้นที่ที่มีปัญหาเรื่องน้ำต่อนักงานกรมพัฒนาที่ดินจังหวัด สุโขทัย ทางสำนักงานกรมพัฒนาที่ดินจังหวัดสุโขทัยรับโครงการไว้พิจารณา แต่ยังไม่มีการตอบ ที่ชัดเจนให้แก่ทางกลุ่มฯ

- ปี พ.ศ. 2547 ร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลทุ่งเสลี่ยม จัดทำโครงการเสนองาน ขุดสระขนาดใหญ่เนื้อที่ 80 ไร่ ในบริเวณฝายหลวง บ.โซกม่วง ต.ทุ่งเสลี่ยม อ.ทุ่งเสลี่ยม เพื่อรับน้ำจากแม่มอกและส่งต่อยังพื้นที่ที่มีปัญหาเรื่องน้ำต่อนักงานชลประทานจังหวัดสุโขทัย ซึ่งทางสำนักงานชลประทานรับเรื่องไว้ แต่ยังไม่มีการตอบรับอย่างเป็นทางการ

- ปี พ.ศ. 2547 กลุ่มจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอกร่วมกับเครือข่าย พลังชุมชนพลังแผ่นดินจังหวัดสุโขทัย ในการจัดเวทีสมัชชาพลังชุมชนคนสุโขทัย “เวทีแปลง ยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดสุโขทัยสู่การปฏิบัติ: ข้อเสนอจากภาคประชาชน” ณ บริเวณดง ตาล อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย ในประเด็น ยุทธศาสตร์น้ำ

- ปี พ.ศ. 2547 กลุ่มจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอกนำเสนอปัญหาการ ขาดแคลนน้ำในเวทีพลังชุมชน ของอ.ทุ่งเสลี่ยม และได้ประสานงานติดต่อแนวทางการ ประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ กับเครือข่ายพลังชุมชนพลังแผ่นดิน จังหวัดสุโขทัย และ องค์การบริหารส่วนตำบลทุ่งเสลี่ยม

- ปี พ.ศ. 2547- 2548 กลุ่มชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอกพัฒนาโครงการและนำเสนอ โครงการวิจัยการจัดการน้ำและแก้ไขปัญหา “ภัยแล้ง” โดยชุมชนในพื้นที่ได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก อ.ทุ่งเสลี่ยม จ.สุโขทัย ต่อ สถาบันเพื่อสิทธิชุมชนและ สกว. และ ศตจ.

- ปี พ.ศ. 2548 ได้รับอนุมัติโครงการและดำเนินการตามแผนงาน ตั้งแต่ วันที่ 1 พฤษภาคม 2548 ถึงปัจจุบัน โดยมีการทำงานร่วมกับเครือข่ายพลังชุมชน จ.สุโขทัย ซึ่งเป็นเครือข่ายที่ประสานการทำงานของเครือข่ายต่าง ๆ ในจังหวัดสุโขทัย นอกจากนั้นในด้าน การดำเนินงานในพื้นที่อำเภอกงสุก มีการทำงานร่วมกับกลุ่มฝายศรีเสลี่ยม องค์การบริหาร ส่วนตำบลทุ่งเสลี่ยม องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอกงสุก เทศบาล ตำบลทุ่งเสลี่ยม องค์การบริหารส่วนจังหวัด ชลประทานจังหวัดสุโขทัยโดยโครงการอ่างเก็บน้ำ แม่มอก หน่วยงานในพื้นที่และภาคีเครือข่ายอีกมากมาย

4.3 ศักยภาพในการสร้างความร่วมมือท้องถิ่น

ในหัวข้อนี้ ขอกล่าวถึงศักยภาพในการสร้างความร่วมมือท้องถิ่นของกลุ่มจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนใต้อ่างเก็บน้ำแม่มอก ซึ่งอยู่ในพื้นที่ศึกษา โดยศึกษาจากการดำเนินงานโครงการงานวิจัยการจัดการทรัพยากรน้ำและแก้ไขปัญหาภัยแล้งในพื้นที่ใต้อ่างเก็บน้ำแม่มอก อ.ทุ่งเสลี่ยม จ.สุโขทัย โดยจัดแบ่งกระบวนการดำเนินงานเป็น 3 ส่วนดังนี้

4.3.1 กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วม

ในการดำเนินงานของโครงการงานวิจัยการจัดการทรัพยากรน้ำและแก้ไขปัญหาภัยแล้งในพื้นที่ใต้อ่างเก็บน้ำแม่มอก อ.ทุ่งเสลี่ยม จ.สุโขทัย นั้น มีกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ทั้งระดับหมู่บ้านและระดับตำบล รวมถึงในระดับอำเภอ โดยใช้การดำเนินกิจกรรมภายในชุมชนควบคู่ไปกับการสร้างความเข้าใจคนในชุมชน รวมถึงการบอกเล่าเรื่องราวความคืบหน้าของการดำเนินงานเป็นระยะ ในระยะแรกมีการสร้างความเข้าใจต่อระดับผู้นำในชุมชนระดับหมู่บ้าน โดยใช้เวทีสร้างความเข้าใจแกนนำชุมชน พร้อมทั้งใช้เวทีนั้นในการหาอาสาสมัครที่จะมาร่วมเป็นนักวิจัยชุมชน จากนั้นอาสาสมัครของแต่ละกลุ่ม แต่ละชุมชนจะเป็นผู้ลงไปสร้างความเข้าใจต่อสมาชิกในกลุ่มและชุมชน ดังนั้นการเริ่มต้นการดำเนินงานโดยอาสาสมัครซึ่งเป็นคนในกลุ่มและเป็นคนในชุมชนนั้น ๆ ทำให้การดำเนินงานในขั้นต่อไป การสานต่อกิจกรรมจะกลายเป็นเรื่องของคนในกลุ่มหรือชุมชนนั้น ๆ เป็นผู้ดำเนินการต่อ เมื่อเป็นเช่นนี้ กระบวนการในการดำเนินงานจึงไม่ได้ถูกแยกออกจากประเด็นปัญหาของชุมชน สมาชิกในกลุ่มหรือชุมชนจึงค่อย ๆ ร่วมเรียนรู้ในกระบวนการงานวิจัยการจัดการปัญหาของตน โดยไม่รู้สึกรับผิดชอบหรือเป็นเรื่องใหม่ที่เข้ามาในชุมชน อาจกล่าวได้ว่าเรื่องการดำเนินงานแก้ไขปัญหาภัยแล้งและความยากจนของกลุ่มชุมชนใต้อ่างเก็บน้ำแม่มอกถูกบรรจุเป็นวาระหนึ่งของการประชุมประจำเดือนของหมู่บ้านที่มีการประชุมทุกเดือนก็ว่าได้

ส่วนในกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมในระดับตำบล และระดับอำเภอ ยังเป็นการมีส่วนร่วมในระดับของแกนนำ และตัวแทนองค์กรปกครองท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล และ เทศบาลตำบล เนื่องจากข้อจำกัดของความแตกต่างในด้านประเด็นปัญหา ตัวอย่างเช่น หลายหมู่บ้านในตำบล หรือ อำเภอ ไม่ได้มีปัญหาเรื่องภัยแล้งหรือมีปัญหาเรื่องการจัดการทรัพยากรน้ำเหมือนกันแต่แตกต่างกันที่รายละเอียด รวมไปถึงสาเหตุของปัญหาและแนวทางการแก้ไข อีกทั้งข้อจำกัดในด้านความแตกต่างของกลุ่มชนที่หลากวัฒนธรรม รวมถึงเวลาในการศึกษามีไม่เพียงพอที่จะลงลึกถึงการสร้างการมีส่วนร่วมในฐานะสมาชิกระดับอำเภอ

4.3.2 กระบวนการสร้างอาสาสมัครทำงาน

ในการดำเนินงานโครงการของกลุ่มจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก มีวิธีการหาอาสาสมัครร่วมทำงานโดยใช้กิจกรรมการสำรวจข้อมูลการใช้น้ำในครัวเรือนและการใช้น้ำในการเกษตรที่มีความหลากหลาย ซึ่งต้องสร้างความร่วมมือกับคนในชุมชน เนื่องจากต้องใช้คนเดินสำรวจจำนวนมากและเป็นคนที่สามารถเข้าไปเก็บข้อมูลในครัวเรือนตัวอย่างแต่ละครัวเรือนได้อย่างใกล้ชิดและต่อเนื่อง ชุมชนจึงเสนอให้เป็นเยาวชนที่เป็นบุตรหลานของแต่ละครัวเรือนเป็นผู้ทำงานสำรวจครั้งนี้ นอกจากนี้ตัวเยาวชนเองได้เรียนรู้การทำงานด้านข้อมูลแล้ว เยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมยังได้รับรู้ถึงสภาพปัญหาของชุมชนที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูลที่เก็บได้อีกด้วย ซึ่งต่อมากลุ่มเยาวชนที่ร่วมสำรวจข้อมูลครั้งนั้นยังได้ร่วมกิจกรรมงานวิจัยกับกลุ่มชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอกอย่างต่อเนื่อง โดยเรียกตนเองว่า “นักวิจัยจิ๋ว” ซึ่งนอกจากกลุ่มเยาวชนที่มาเข้าร่วมเป็นอาสาสมัครแล้ว ยังพบว่ามีอาสาสมัครจากกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนแต่ละหมู่บ้านเข้าร่วมกิจกรรม เช่น กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน (อสม.) กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มเกษตรกร และกลุ่มข้าราชการเกษียณ เป็นต้น

4.3.3 กระบวนการสร้างความร่วมมือภาคีท้องถิ่น

การดำเนินงานของกลุ่มจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก เพื่อสร้างความร่วมมือของภาคีท้องถิ่นนั้น ใช้การประสานงานตัวแทนหน่วยงานต่าง ๆ เชิญเข้าร่วมรับรู้การดำเนินงาน และใช้การประชุมแบบเวทีเปิดในการประชุมคณะนักวิจัยชุมชนกลุ่มจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอกประจำเดือน รวมถึงกิจกรรมในการดำเนินงานทุกกิจกรรม ทางกลุ่มจะเชิญตัวแทนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมดำเนินการอยู่เสมอ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลทุ่งเสลี่ยม องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล เทศบาลตำบลทุ่งเสลี่ยม องค์การบริหารส่วนจังหวัด สำนักงานชลประทาน สำนักงานพัฒนาที่ดิน เกษตรอำเภอ พัฒนาชุมชนอำเภอ เป็นต้น นอกจากนี้การรายงานความคืบหน้าเป็นเอกสารและการนำเสนออย่างเป็นทางการต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับตำบล อำเภอ และจังหวัด ยังเป็นจุดสำคัญจุดหนึ่งที่ทำให้หน่วยงานที่มีอำนาจตัดสินใจได้ในระดับท้องถิ่น เช่น เทศบาลตำบลทุ่งเสลี่ยม องค์การบริหารส่วนตำบล และองค์การบริหารส่วนจังหวัด ให้ความสนใจติดตามการดำเนินงานทุกกระยะ และเสนอตัวเป็นส่วนหนึ่งของแผนงานเพื่อร่วมแก้ไขปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน

4.4 สรุปศักยภาพของชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรน้ำ

จะเห็นได้ว่าโดยสรุปแล้วศักยภาพของกลุ่มจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก ต่อการจัดการทรัพยากรน้ำ เป็นเรื่องศักยภาพในด้านการรวมคนเพื่อมาร่วมคิดค้นหาแนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นตน โดยเฉพาะปัญหาร่วมของทุ่งเสลี่ยมคือเรื่องภัยแล้งและการขาดแผนการร่วมจัดการทรัพยากรน้ำ ซึ่งที่ผ่านมาลักษณะการแก้ปัญหาของชุมชน มักจะใช้ความสัมพันธ์กับผู้มีอำนาจในท้องถิ่น โดยเป็นการประสานงานอย่างไม่เป็นทางการ และใช้การรวมตัวกันผลักดันเป็นการสนับสนุน หลังจากที่ผ่านมางานวิจัยชุมชนและผ่านการประสานงานภาครัฐเพื่อสร้างความชอบธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ของชุมชน มีการเสนอความคิดเห็นที่เป็นเหตุเป็นผลและมีข้อมูลรองรับจากการทำงานวิจัย รวมถึงความเป็นเหตุเป็นผลจากประสบการณ์ในการทำงานด้วยตนเอง ทำให้การนำเสนอประเด็นปัญหาและแนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนเองเริ่มเป็นระบบมากขึ้น

บทที่ 5

บทสรุป สภาพปัญหา สาเหตุและข้อเสนอต่อการจัดการน้ำ

ในบทสรุปนี้ รวบรวมจากการดำเนินงานโครงการงานวิจัยการจัดการทรัพยากรน้ำและแก้ไขปัญหาภัยแล้งในพื้นที่ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก อ.ทุ่งเสลี่ยม จ.สุโขทัย โดยสรุปสภาพปัญหา สาเหตุ และข้อเสนอต่อการจัดการน้ำของชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก ได้ดังนี้

5.1 สภาพปัญหาภัยแล้งในพื้นที่ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก 9 หมู่บ้าน

จากข้อมูลในการศึกษาสภาพภัยแล้งในพื้นที่ 9 หมู่บ้าน ซึ่งอยู่ในพื้นที่ตำบลทุ่งเสลี่ยม และตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย ในชั้นต้นสามารถสรุปได้ว่าสภาพภัยแล้งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ มีความรุนแรงต่างกันในพื้นที่ที่ต่างกัน หากแต่ระบบการจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐโดยขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนทำให้เกิดการสร้างปัญหาให้แก่ชุมชน ทั้งในส่วนที่ไม่ได้รับน้ำยังคงมีปัญหภัยแล้งเช่นเดิมและหนักขึ้นจากสภาพการเปลี่ยนแปลงของโลก จนเป็นที่มาของสาเหตุหนึ่งที่น่ามาสู่ปัญหาความยากจน และในส่วนที่ได้ใช้น้ำอยู่เดิม ไม่สามารถกำหนดแผนการผลิตของตนเองได้ การจัดการของชลประทานในการปล่อยน้ำเพื่อให้กลุ่มใช้น้ำที่หลากหลาย สร้างความเสียหายให้แก่เกษตรกรที่เป็นส่วนน้อย และการกักเก็บน้ำที่ทำลายความชุ่มชื้นของผิวดิน ทำให้สภาพภัยแล้งทวีความรุนแรงมากขึ้น จนทำให้คนในชุมชนประสบกับปัญหาความยากจนเป็นส่วนใหญ่

5.2 สาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น

ปัญหาภัยแล้งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ พบว่ามีสาเหตุอันนำมาสู่การเกิดปัญหาหลายส่วน และมีพัฒนาการของปัญหา การสะสมของสาเหตุปัญหา ทั้งปัจจัยที่สามารถควบคุมได้ ปัจจัยที่ควบคุมไม่ได้ โดยแยกเป็นข้อย่อย ดังนี้

- ก. การพัฒนาของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลง การใช้ที่ดินและน้ำ โดยให้ความสำคัญที่นโยบายการส่งเสริมการเกษตรเชิงพาณิชย์และการพัฒนาแหล่งน้ำ ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบการใช้ที่ดินในพื้นที่และส่งผลกระทบต่อความต้องการในการใช้น้ำเพิ่มมากขึ้น จนพัฒนาสู่ภาวะการณ์ขาดแคลนน้ำและเกิดเป็นปัญหาภัยแล้งในที่สุด
- ข. ระบบการจัดการน้ำอ่างเก็บน้ำแม่มอกโดยชลประทาน การจัดการโดยรัฐ ซึ่งขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน สร้างปัญหาในการวางแผนการผลิตของชุมชน และการที่ไม่สามารถตอบสนองความต้องการในการใช้น้ำที่หลากหลายของชุมชนได้

- ค. การขาดความเท่าทันในการจัดการทรัพยากรของชุมชน การปรับตัวไม่ทันของชุมชนภายใต้บริบท หรือเงื่อนไขที่เปลี่ยนไป เป็นอีกหนึ่งสาเหตุที่ส่งผลให้เกิดเป็นปัญหาภัยแล้งในพื้นที่ได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก ดังอย่างเช่น การส่งเสริมอาชีพเกษตรกรในพื้นที่ที่ไม่สอดคล้อง ชุมชนต้องมีการปรับตัวเพื่อให้เท่าทันในการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะทรัพยากรน้ำเนื่องจากเป็นข้อจำกัดของพื้นที่นี้
- ง. วิธีคิดโดยตนเองไม่มีความหมาย ต้องออกมาเป็นนโยบาย แผน โครงการ วิธีคิดนี้เป็นปัจจัยภายในของคนในชุมชน ที่ส่งผลต่อความเชื่อมั่นในศักยภาพของตน วิธีคิดนี้ได้รับการถ่ายทอด ผ่านการเมืองการปกครองของรัฐ สะสมมาจนเกิดเป็นความเชื่อที่ลดทอนศักยภาพของตนเองลงไป แม้ว่าที่ผ่านมาในอดีต ชุมชนเองมีศักยภาพในการบริหารจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นตน โดยศึกษาจากการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ โดยรูปแบบฝ่ายที่ฝ่ายศรีเสลี่ยม
- จ. สภาพนิเวศไม่สอดคล้องกับการผลิต สะท้อนให้เห็นถึงแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจและนโยบายการส่งเสริมที่ขาดการจัดการร่วมระหว่างรัฐส่วนกลางและชุมชนท้องถิ่น จึงไม่ได้มีความผสมผสานที่เหมาะสม สอดคล้องระหว่างการพัฒนาและระบบนิเวศรวมถึงวิถีชีวิตของชุมชน จนกระทั่งเกิดเป็นปัญหาความไม่สมดุลของท้องถิ่นในที่สุด
- ฉ. การพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนไม่สอดคล้องกับสภาพนิเวศในพื้นที่ เป็นสาเหตุที่ต่อเนื่องกันมา เมื่อนโยบายไม่ได้มีแผนการจัดการร่วมของชุมชน ทำให้แนวทางในการพัฒนาเศรษฐกิจไม่สอดคล้องกับสภาพนิเวศในพื้นที่ ประกอบกับวิธีคิดโดยตนเองไม่มีความหมายของชุมชน ส่งผลต่อการตัดสินใจในการเลือกผลิต เลือกอาชีพของชุมชน ที่มีผลกระทบต่อสภาพของความไม่สมดุลของทรัพยากรพื้นที่ในระยะต่อมา จนเกิดเป็นสภาพปัญหาภัยแล้งในพื้นที่

5.3 ข้อเสนอจากชุมชน

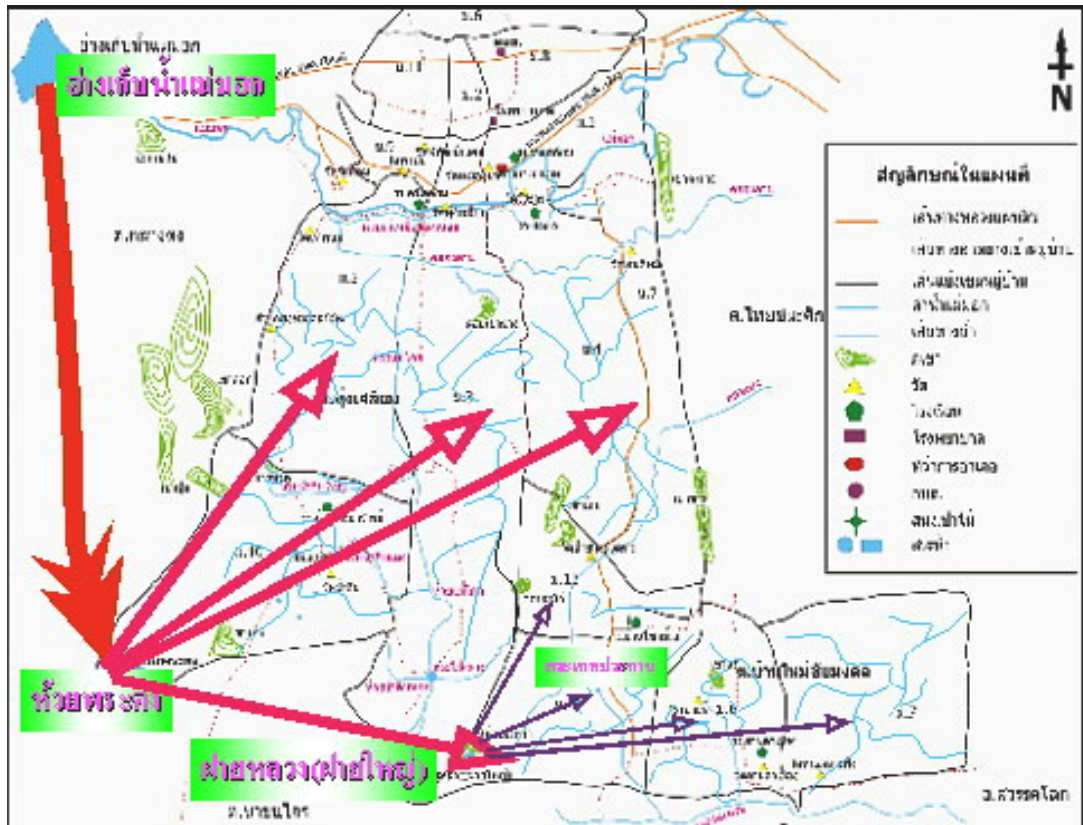
การพัฒนาข้อเสนอของชุมชน เกิดจากการดำเนินงานวิจัยที่ผ่านมา ชุมชนได้ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาและหาทางออกร่วมกัน โดยชุมชนได้ศึกษาข้อมูลสภาพหมู่บ้าน สภาพกายภาพ และสภาพการใช้น้ำ และมีข้อเสนอถึงแนวทางการแก้ปัญหาในขั้นต้นเป็น 3 ข้อ ดังนี้

5.3.1 ชุมชนต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ขึ้นในชุมชน เรื่องภาวะที่สมดุลระหว่างวิถีการผลิตกับการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ และการเรียนรู้แนวทางการพัฒนาของรัฐและปรับวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับการพัฒนาของรัฐ

5.3.2 ข้อเสนอต่อแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐ ในส่วนที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการทรัพยากรและระบบนิเวศ รวมถึงวิถีชีวิตท้องถิ่น ต้องมีการให้ข้อมูลผลกระทบทั้งด้านดีและด้านเสีย และความกระฉับกระเฉงที่คนในชุมชนสามารถเข้าใจได้และสามารถตัดสินใจเลือกการพัฒนาที่เหมาะสมสอดคล้องกับท้องถิ่นตนหรือไม่รับการพัฒนานี้จะส่งผลเสียต่อท้องถิ่นตนได้

5.3.3 ในด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ ชุมชนเสนอรูปแบบการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ โดยเสนอโครงสร้างคณะกรรมการดูแลบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ ควรประกอบด้วย ตัวแทนจากภาครัฐ ตัวแทนองค์กรปกครองท้องถิ่น และตัวแทนจากกลุ่ม/องค์กรภาคประชาชนในพื้นที่ ที่มีกฎหมายในการรับรองสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรของตน ในสัดส่วนที่เท่า ๆ กัน เพื่อให้มีระบบการบริหารจัดการที่เหมาะสมต่อท้องถิ่น ในส่วนของแผนการดำเนินการสร้างรูปแบบการจัดส่งน้ำในพื้นที่ได้อ่างเก็บน้ำแม่มอกนี้ กลุ่มจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอกฯ จะร่วมเป็นคณะทำงานร่วมกับหน่วยงานที่ประสานงานจัดสร้างและบริหารจัดการหลังจากเสร็จสิ้น

5.3.4 การเสนอแนวทางการแก้ปัญหาภัยแล้งในชุมชนพื้นที่ได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก 9 หมู่บ้าน โดยรูปแบบที่ ชุมชนได้ร่วมกันคิดค้นและดำเนินการสำรวจพื้นที่จริงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 หลังสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอกแล้วยังไม่มีการสร้างคลองส่งน้ำให้ทั่วพื้นที่อำเภอทุ่งเสลี่ยม (ตามที่นำเสนอในบทที่ 4 หัวข้อ 4.2.2)และมีการเดินสำรวจจดรายละเอียดพร้อมทั้งจับพิกัด GPS และเชิญนักวิจัยชุมชน นักวิจัยจุฬ คณะภาคี ตัวแทนจากอำเภอทุ่งเสลี่ยม สำนักงานเทศบาลตำบลทุ่งเสลี่ยม องค์การบริหารส่วนตำบลทุ่งเสลี่ยม และองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล รวมทั้งแกนนำหมู่บ้านทั้ง 9 หมู่บ้านร่วมเดินทางจำนวนทั้ง 32 คน จากการศึกษาข้อมูลที่ได้เห็นจริงและสรุปความเห็นร่วมกันว่ามีแนวทางการจัดการแก้ปัญหาภัยแล้งในพื้นที่ได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก 9 หมู่บ้านได้จริง ซึ่งเป็นแผนการดำเนินการสร้างรูปแบบการจัดส่งน้ำเพื่อให้สามารถส่งน้ำให้เกษตรกรใช้เพื่อประโยชน์สูงสุดของชุมชน ตามข้อเสนอของชุมชนที่ต้องการเข้าร่วมการจัดการแก้ปัญหาพร้อมกันกับรัฐ ดังที่จะนำเสนอเป็นรูปภาพดังต่อไปนี้

5.1 ภาพแสดงแผนการจัดการน้ำของชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก

รายละเอียดของการเสนอแผนการดำเนินการสร้างรูปแบบการจัดส่งน้ำตามข้อเสนอของชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย

ข้อที่ 1 ให้มีการส่งน้ำจากอ่างเก็บน้ำแม่มอก มาลงยังจุดพักน้ำที่ฝายห้วยพระคง บริเวณบ้านน้ำดิบ ตำบลทุ่งเสลี่ยม อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย โดยใช้วิธีการต่อท่อบางส่วนและสร้างคลองเป็นบางส่วน ซึ่งจากเวทีการนำเสนอข้อมูลต่อหน่วยงานชลประทาน คือให้สร้างลัดเลาะมาตามถนนสายทุ่งเสลี่ยม – นาขุนไกร ระยะทางประมาณ 19 กิโลเมตร ในส่วนนี้ผู้รับผิดชอบงบประมาณ ควรจะเป็น กรมชลประทาน และสำนักงานงบประมาณกลาง และมีคณะกรรมการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ตามโครงสร้างที่เสนอใน ข้อ 5.3.2 เป็นผู้ร่วมดำเนินการ

ข้อที่ 2 พัฒนาจุดพักน้ำ ฝายห้วยพระคง เพิ่มเติม จากเดิมซึ่งเป็นฝายที่มีความยาวของตัวฝาย 500 เมตร และมีขนาดทำนบกินสูง 5.20 เมตร รับน้ำจากบริเวณกลุ่มเขามหาไทย์ ในบริเวณบ้านน้ำดิบ ตำบลทุ่งเสลี่ยม อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย เขตติดต่อกับบ้านโชคเปื่อย ตำบลนาขุนไกร อำเภอศรีสำโรง จังหวัดสุโขทัย ซึ่งปัจจุบันมี

พื้นที่รับประโยชน์จากฝายห้วยพระคงคงจำนวน 1,500 ไร่ หากมีการขยายพื้นที่รับน้ำและพัฒนาฝายจะทำให้มีชุมชนที่ได้ใช้ประโยชน์จากฝายห้วยพระคงเพิ่มเติม ทั้งจากตำบลทุ่งเสลี่ยม ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล ตามเส้นทางไปฝายหลวงและจากตำบลนาขุนไกร ซึ่งเป็นพื้นที่แล้งจะได้ใช้ประโยชน์ร่วมด้วย

ข้อที่ 3 จัดส่งน้ำจากฝายห้วยพระคงต่อมายังฝายหลวง โดยใช้วิธีการสร้างคลองส่งน้ำเนื่องจากเส้นทางส่งน้ำนี้ ชุมชนได้เดินสำรวจแล้วพบว่าพื้นที่มีความลาดชัน น้ำไหลจากบนสู่ล่าง และอีกประการหนึ่งพบว่าทางที่เชื่อมต่อจากห้วยพระคงถึงฝายหลวง มีลักษณะของทางน้ำหลากตามธรรมชาติอยู่แต่เดิม ชุมชนได้สร้างแผนในการประสานงานกับองค์การบริหารส่วนจังหวัดเพื่อสนับสนุนเครื่องมือในการขุดคลองส่งน้ำตามแผนที่ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอกได้สำรวจ ระยะทางทั้งสิ้นประมาณ 15 กิโลเมตร

ข้อที่ 4 จัดทำคลองส่งน้ำต่อจากฝายหลวง ไปยังคลองรับน้ำที่บ้านโซกม่วง บ้านภูแก้ว บ้านหนองตาเพ็ง บ้านลานตาเมือง ซึ่งในหมู่บ้านทุกหมู่บ้านจะมีการเตรียมคลองรับน้ำส่งต่อไปยังลำเหมืองต่าง ๆต่อไป โดยประสานงานการจัดทำคลองส่งน้ำในพื้นที่หมู่บ้านกับสำนักงานเทศบาลตำบลทุ่งเสลี่ยม องค์การบริหารส่วนตำบลทุ่งเสลี่ยมและองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย

ข้อที่ 5 สนับสนุนและเสริมสร้างการจัดการระบบชลประทานในรูปแบบใหม่ ที่เน้นการจัดการโดยชุมชนโดยมีรัฐและหน่วยงานเป็นผู้หนุนเสริมให้เป็นไปตามระบบการจัดการและแก้ไขปัญหาของชุมชนเพื่อสร้างการจัดการที่ยั่งยืนสอดคล้องต่อระบบเศรษฐกิจระบบวัฒนธรรม และระบบนิเวศน์ของท้องถิ่น

บรรณานุกรม

กฤษฎา บุญชัย มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ (ไม่ระบุปี) “บทนำเสนอเบื้องต้น กระบวนการต่อรองกับการสร้างความรู้ท้องถิ่นในการจัดการน้ำ” เอกสารประกอบ การประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยาครั้งที่ 3 ทบทวนภูมิปัญญาท้าทายความรู้ 24-26 มีนาคม 2547 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

ศาสตราจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2548) “ชุมชนลุ่มน้ำวาง วิถีแห่งการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง” มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ

ศรีสุวรรณ ควรขจร , มนตรี จันทวงศ์ , พรทิพย์ บุญครอบ , กฤษฎา บุญชัย , พยงค์ศักดิ์ คชสวัสดิ์ , ชไมพร ชื่นใจ (2548) “ถอดรหัส สงครามแย่งชิงน้ำ” มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ

วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) “การนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้” วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาสารัตถศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2540

วันทนา ศิวะ (แปลโดย ศิริลักษณ์ มานะวงศ์เจริญ) (2546) “สงครามน้ำ การเปลี่ยนถ่ายอำนาจจากชุมชนสู่เอกชน มลพิษ และผลประโยชน์” สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา 2546

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2535) “วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า” สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

เอกสารประวัติหลวงพ่อศิลา วัดทุ่งเสลี่ยม ต.ทุ่งเสลี่ยม อ.ทุ่งเสลี่ยม จ.สุโขทัย

เอกสารแผ่นพับ ต.ทุ่งเสลี่ยม จาก องค์การบริหารส่วนตำบลทุ่งเสลี่ยม อ.ทุ่งเสลี่ยม จ.สุโขทัย

การสัมภาษณ์และข้อมูลจากพื้นที่

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ “คุณสำลี นารี” นักวิจัยชุมชน

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ “คุณพิทักษ์ชัย เทพวงษ์” นักวิจัยชุมชน

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ “คุณลาวัลย์ แทนมณี” นักวิจัยชุมชน

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ “คุณไพศาล ไหวหาร” ชาวบ้านทุ่งเสลี่ยม

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ “คุณบรรหาร นารี” นักวิจัยชุมชน

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ “คุณเศษ อ้อยหล้า” แก่ฝ่ายศรีเสลี่ยม

ข้อมูลจากการเก็บข้อมูลในพื้นที่ฝ่ายศรีเสลี่ยม ต.ทุ่งเสลี่ยม อ.ทุ่งเสลี่ยม จ.สุโขทัย

ข้อมูลจากการเก็บข้อมูลในพื้นที่กลุ่มการจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนใต้อ่างเก็บน้ำแม่มอก 9
หมู่บ้าน ต.ทุ่งเสลี่ยม และ ต.บ้านใหม่ชัยมงคล อ.ทุ่งเสลี่ยม จ.สุโขทัย
ข้อมูลจากการเก็บข้อมูลที่โครงการอ่างเก็บน้ำแม่มอก ต.เวียงมอก อ.เถิน จ.ลำปาง
ข้อมูลจากการเก็บข้อมูลในพื้นที่ที่อธิบายบ้านใหม่ชัยมงคล ต.บ้านใหม่ชัยมงคล
อ.ทุ่งเสลี่ยม จ.สุโขทัย
ข้อมูลจากการเก็บข้อมูลที่อำเภอทุ่งเสลี่ยม สำนักงานเกษตรอำเภอทุ่งเสลี่ยม จ.สุโขทัย

ข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต

ข้อมูลพื้นฐานจังหวัดสุโขทัย เข้าถึงได้จาก www.sukhothai.go.th
ข้อมูลพื้นฐานอำเภอทุ่งเสลี่ยม เข้าถึงได้จาก www.sukhothai.go.th/data/data_03.htm
ข้อมูลพื้นฐานตำบลทุ่งเสลี่ยม เข้าถึงได้จาก
www.thaitambon.com/tambon.asp?ID=640903
ข้อมูลพื้นฐานตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล เข้าถึงได้จาก
www.thaitambon.com/tambon.asp?ID=6409031
ข้อมูลด้านชลประทาน เข้าถึงได้จาก <http://ridceo.rid.go.th/sukhothai>
ข้อมูลด้านโครงการอ่างเก็บน้ำแม่มอก เข้าถึงได้จาก
<http://ridceo.rid.go.th/sukhothai/files/maemok/htm>
ข้อมูลด้านป่าไม้ เข้าถึงได้จาก www.forest.go.th

รหัสโครงการ : RDG4840021
ชื่อโครงการ : การจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน กลุ่มที่ 1 : ลุ่มน้ำฝาง แม่วาง และแม่มอก
ชื่อนักวิจัย : นายชัยพันธ์ ประภาสวัต, พระอธิการเอนก จนทปัญญา, นางสาวอภิญญา ชนะพิมพ์
นายสมเพชร อินตะใจ, นางสาวเจตต์ฉน์ ศรีพาณิชย์, นางสาวทัศนีย์ น้อยวงศ์,
นางสาวปานเนตร สุขสว่าง
E-mail address : communityright@yahoo.com
ระยะเวลาโครงการ : 1 พฤษภาคม 2548 – 31 มีนาคม 2550

โครงการ “การจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน กลุ่มที่ 1 : ลุ่มน้ำฝาง แม่วาง และแม่มอก” ประกอบด้วยโครงการวิจัย 3 โครงการ ในพื้นที่ 3 ลุ่มน้ำย่อย ได้แก่

1. การศึกษาสภาพปัญหาการจัดการน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง โดย เครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝาง จังหวัดเชียงใหม่
2. การศึกษาแนวทางการจัดการปัญหามลพิษโดยชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่วาง โดย เครือข่ายเหมืองฝายลุ่มน้ำวางตอนล่าง
3. การจัดการทรัพยากรน้ำและแก้ไขปัญหา “ภัยแล้ง” โดยชุมชนในพื้นที่ได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย โดย เครือข่ายพลังชุมชนพลังแผ่นดิน จังหวัดสุโขทัย

1) การศึกษาสภาพปัญหาการจัดการน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง

ปัญหาที่พบในพื้นที่ คือ ความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรของผู้นในลุ่มน้ำฝาง เนื่องจากการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำพืชสวนเศรษฐกิจในเชิงธุรกิจมากมากขึ้น และการยังให้ความสำคัญกับเกษตรทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นนี้ได้ทำให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรน้ำมากขึ้นด้วย ความขัดแย้งจึงขยายออกเป็นวงกว้างมากขึ้นระหว่างนายทุนกับชาวบ้าน ชาวบ้านกับข้าราชการในพื้นที่ และชาวบ้านกับชาวบ้าน นอกจากนี้ พืชผลทางการเกษตรในพื้นที่ยังต้องพึ่งพาสารเคมีจำนวนมาก กระทั่งส่งผลต่อสุขภาพของชาวบ้านและคนงานในการทำเกษตรเชิงพาณิชย์ ทีมวิจัยยังได้สรุปสภาพปัญหาในพื้นที่ได้ดังนี้ 1) ปัญหาการใช้ที่ดินและการบุกรุกพื้นที่ป่าสาธารณะ 2) ปัญหาระบบลุ่มน้ำ เส้นทางน้ำ และระบบเหมืองฝาย 3) ปัญหาการใช้น้ำเพื่อการบริโภค และ 4) ป่าไฟ : ทรัพยากรที่ถูกทำลาย

กระบวนการแก้ไขปัญหาลุ่มน้ำฝางประกอบด้วย 1) การจัดการความขัดแย้งของกลุ่มองค์กรชาวบ้านในเขตลุ่มน้ำฝางใน 2 ระดับ คือ การเคลื่อนไหวในระดับชาติ และระดับท้องถิ่น เช่น กรณีการแย่งชิงน้ำระหว่างชาวบ้านกับฟาร์มจระเข้ของนายทุน กรณีการแย่งชิงน้ำระหว่างชาวบ้านกับนายทุนสวนสัมมนาธรรม และกรณีการแย่งชิงน้ำระหว่างชาวบ้านผู้ใช้น้ำฝายแม่หลักหมื่นกับนายทุนสวนสัมมนาธรรมในเขตอำเภอฝาง 2) การส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน โดยชุมชนได้เปลี่ยนระบบการผลิตโดยทำปุ๋ยหมักและทำเกษตรอินทรีย์เพิ่มขึ้น ลดการใช้สารเคมีที่มีผลต่อสุขภาพและลดค่าใช้จ่ายที่ต้องซื้อสารเคมีราคาแพง ตลอดจนทำอาชีพเสริม เช่น การทำถั่วเน่า น้ำพริกตาแดง ไม้กวาด เครื่องจักรสาน แคบหมู และแฮมพู เพื่อเพิ่มรายได้จากเดิมที่มีรายได้จากพืชผลทางการเกษตรเพียงอย่างเดียว 3) ส่งเสริมด้านสังคมและวัฒนธรรม โดยใช้ความรู้และประสบการณ์จากกลุ่มผู้อาวุโส หรือคนเฒ่าคนแก่ เช่น การสอนเรื่องสมุนไพร การสอนภาษาล้านนาให้กับนักเรียนในโรงเรียนในชุมชน การส่งเสริมให้มีการทำพิธีไหว้ผีฝาย และการร่วมกันจัดทำฝายแม้วร่วมกัน ฯลฯ

ส่วนแนวทางการจัดการความขัดแย้งในอนาคตในระดับเครือข่าย ประกอบด้วย 1) การฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งน้ำ ป่าไม้ และที่ดินทำกิน โดยจะประสานความร่วมมือให้ทุกกลุ่มในพื้นที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมทั้งภาครัฐและเอกชน อาทิเช่น ผู้ประกอบการธุรกิจสวนส้ม อบต.และผู้ประกอบอาชีพอื่น ๆ 2) สนับสนุนการแก้ไขปัญหาความยากจนในระดับครัวเรือน โดยทำวิสาหกิจชุมชนการสร้างโรงงานกลั่นน้ำในชุมชน 3) ลดการใช้สารเคมี

โดยส่งเสริมให้มีกลุ่มเกษตรอินทรีย์เพิ่มมากขึ้น ไม่เพียงเฉพาะในสวนส้มเท่านั้นแต่จะขยายไปยังพืชผลทางการเกษตรอื่น ๆ ของชาวบ้านด้วย เช่น ข้าวอินทรีย์ ผักปลอดสารพิษ ฯลฯ 4) ผลักดันแผนแม่บทของชุมชนให้กับ อบต. ทั้ง 3 อำเภอ เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและจัดสรรงบประมาณให้ชุมชนท้องถิ่นได้เข้าไปร่วมในการจัดการทรัพยากร 4) การจัดการความขัดแย้งในระดับชาติ โดยจัดตั้งคณะทำงานศึกษาผลกระทบจากการประกอบกิจการสวนส้มที่มีต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม / ประกาศพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำฝาง โดยคณะทำงานมีกรอบการทำงานร่วมกันคือ การศึกษาและรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องในการประกาศพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อมตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2535 ให้แล้วเสร็จภายใน 3 เดือน, การกำหนดขอบเขตพื้นที่ควรประกาศเป็นพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อม, การกำหนดมาตรการเพื่อใช้คุ้มครองสิ่งแวดล้อม, จัดทำรายงานเสนอคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติเพื่อพิจารณาและดำเนินการประกาศพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อม และจัดทำข้อเสนอแนะและแผนการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมในระยะยาว

2) การศึกษาแนวทางการจัดการปัญหาภัยแล้งโดยชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่วง

ลุ่มน้ำแม่วงเกิดปัญหาแห้งแล้ง ในฤดูฝนมีปริมาณน้ำฝนน้อย ขณะที่ระบบการผลิตของชุมชนได้มีการขยายพื้นที่มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกข้าวนาปรัง ถั่วเหลือง ถั่วเขียว พืชผัก กระเทียม หอมใหญ่ และเกิดธุรกิจการท่องเที่ยว บ้านพัก รีสอร์ท การขยายพื้นที่เกษตรและธุรกิจ ทำให้มีความต้องการใช้น้ำเพิ่มมากขึ้นในขณะที่ปริมาณน้ำน้อย สภาพดังกล่าวทำให้เกิดการแย่งชิงน้ำของกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำแม่วง และทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น

การศึกษาค้นพบข้อมูลสำคัญ คือ 1) ประวัติศาสตร์และวิถีคนลุ่มน้ำแม่วง 2) การเปลี่ยนแปลงลุ่มน้ำแม่วงสู่เกษตรพันธะสัญญา 3) การจัดการน้ำและการจัดการเหมือง 4) ความขัดแย้งและการจัดการความขัดแย้ง โดยชุมชนพบว่า การขาดแคลนน้ำและภัยแล้งในพื้นที่แม่วงเกิดจากการเปลี่ยนแปลงการผลิตสู่ระบบเกษตรพันธะสัญญา ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการจัดการฝ่าย มีการปรับพื้นที่รับน้ำ โครงสร้างการจัดการฝ่าย และอำนาจการจัดการฝ่าย ซึ่งส่งผลให้เกิดความขัดแย้งจากการแย่งชิงการใช้น้ำ ทั้งในระดับชาวบ้านกับชาวบ้าน ฝ่ายกับฝ่าย ชาวบ้านกับกลุ่มธุรกิจ การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเป็นเกษตรพันธะสัญญายังส่งผลให้กลุ่มผู้ใช้น้ำใช้น้ำเพิ่มมากขึ้น การใช้ที่ดินเปลี่ยนมือ (ซื้อ-ขาย) ที่ดินเสื่อมโทรม พื้นที่ป่าถูกทำลาย ขาดแคลนน้ำ รวมถึงได้เปลี่ยนระบบการจัดการ โดยรัฐเข้ามาจัดการแทนชุมชน จากนั้นชุมชนเกิดภาวะความยากจน มีหนี้สิน ผลผลิตไม่ได้ราคา ต้นทุนสูงจากการใช้สารเคมี ระบายครัวเรือนสูงขึ้น คุณภาพชีวิตต่ำ ในอีกด้านหนึ่งนโยบายของรัฐไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและการผลิต

ชุมชนได้จัดทำข้อเสนอเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวใน 2 ระดับ 1) ข้อเสนอระดับชุมชน โดยขยายความคิดเรื่องการอนุรักษ์ การจัดการทรัพยากร / อธิบายถึงสถานการณ์ ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่วง ความรู้ ภูมิปัญญาเหมืองฝายในการแก้ไขปัญหา โดยผ่านระบบประชาสังคม เช่น พระสงฆ์เทศนาธรรมให้กับญาติโยม โรงเรียน อบต. เข้าไปพูดคุยกับชาวบ้านในเรื่องการจัดการน้ำ / จัดให้มีประเด็นการพูดคุยในท้องถิ่น เวทีกิจกรรมต่างๆ ในพื้นที่ หรือทำหนังสือ เอกสารเป็นกฎ-กติกาของชุมชน เพื่อส่งต่อให้กับลูกหลานได้ใช้กฎ-กติกาเหล่านี้ในการรักษาทรัพยากรต่อไป 2. ข้อเสนอระดับเครือข่าย โดยการเชื่อมโยงเครือข่ายต่าง ๆ ที่ใช้ผลประโยชน์จากแม่วง เช่น การปกครองท้องถิ่น กลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มธุรกิจ สมัชชาเหมืองฝาย มาร่วมกันรับฟัง-รับรู้ปัญหา และนำเสนอข้อเสนอของเครือข่ายให้ได้รับทราบ เพื่อเป็นพลังร่วมในการช่วยกันจัดการแก้ไขปัญหา / ผลักดันให้องค์กรส่วนท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ ให้เห็นถึงความสำคัญเรื่องนี้ โดยให้กฎกติกาของเหมืองฝายเป็นตัวตั้ง / การเข้าไปมีส่วนร่วมในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อเข้าไปผลักดันกติกาของเหมืองฝาย

3) การจัดการทรัพยากรน้ำและแก้ไขปัญหา “ภัยแล้ง” โดยชุมชนในพื้นที่ตำบลแก่งน้ำแม่มอก อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย

จากข้อมูลในการศึกษาสภาพภัยแล้งในพื้นที่ 9 หมู่บ้าน ซึ่งอยู่ในพื้นที่ตำบลทุ่งเสลี่ยม และตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย สรุปได้ว่า สภาพภัยแล้งที่เกิดขึ้นในพื้นที่มีความรุนแรงต่างกันในพื้นที่ที่

ต่างกัน ระบบการจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐที่ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นการสร้างปัญหาให้แก่ชุมชน โดยใน ส่วนที่ไม่ได้รับน้ำยังคงมีปัญหาภัยแล้งเช่นเดิมและหนักขึ้นจากสภาพการเปลี่ยนแปลงของโลก จนเป็นสาเหตุหนึ่ง ที่ก่อให้เกิดความยากจน สำหรับส่วนที่ได้ใช้น้ำอยู่เดิมไม่สามารถกำหนดแผนการผลิตของตนเองได้ การจัดการของ ชลประทานในการปล่อยน้ำให้กลุ่มใช้น้ำที่หลากหลายสร้างความเสียหายให้แก่เกษตรกรที่เป็นส่วนน้อย และการกัก เก็บน้ำที่ทำลายความชุ่มชื้นของผิวดิน ทำให้สภาพภัยแล้งทวีความรุนแรงมากขึ้น กระทั่งคนในชุมชนส่วนใหญ่ต้อง ประสบกับปัญหาความยากจน

สาเหตุที่ทำให้เกิดภัยแล้งที่นำไปสู่ปัญหาความยากจนของชุมชนในพื้นที่ ประกอบด้วย 1) การพัฒนาของรัฐ ที่ส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน และความต้องการใช้น้ำ เช่น การส่งเสริมเกษตรเชิงพาณิชย์และการ พัฒนาแหล่งน้ำ 2) การจัดการน้ำในอ่างเก็บน้ำแม่มอกโดยชลประทานที่ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนกระทบต่อการ วางแผนการผลิตของชุมชน และไม่สามารถตอบสนองความต้องการการใช้น้ำที่หลากหลายของชุมชน 3) การขาด ความเท่าทันในการจัดการทรัพยากร ทำให้ชุมชนปรับตัวไม่ทันต่อบริบทและเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไป 4) การพัฒนา เศรษฐกิจของชุมชนไม่สอดคล้องกับสภาพนิเวศในพื้นที่ทำให้เกิดความไม่สมดุลของทรัพยากรพื้นที่

ชุมชนได้ร่วมกันจัดทำข้อเสนอแนะในการแก้ไขปัญหาซึ่งประกอบด้วย 1) ชุมชนต้องสร้างกระบวนการ เรียนรู้เรื่องราวที่สมดุลระหว่างวิถีการผลิตกับการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ และการเรียนรู้แนวทางการพัฒนาของรัฐ ตลอดจนการปรับวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับการพัฒนาของรัฐ 2) การพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐ ในส่วนที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับ การบริหารจัดการทรัพยากร ระบบนิเวศ และวิถีชีวิตท้องถิ่น จะต้องมีการให้ข้อมูลผลกระทบทั้งด้านดีและด้านเสีย เพื่อชุมชนตัดสินใจเลือกรับหรือไม่รับการพัฒนานั้น 3) การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ ควรมีคณะกรรมการ ซึ่งประกอบด้วยตัวแทนภาครัฐ องค์กรปกครองท้องถิ่น และกลุ่ม / องค์กรภาคประชาชนในพื้นที่ที่มีกฎหมายในการ รับรองสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรของตน เข้าร่วมในสัดส่วนที่เท่ากัน 4) รูปแบบการจัดส่งน้ำที่สามารถส่งน้ำ ให้เกษตรกรใช้เพื่อประโยชน์สูงสุดของชุมชน ประกอบด้วย 1. ให้ส่งน้ำจากอ่างเก็บน้ำแม่มอกมาลงยังจุดพักน้ำที่ ฝายห้วยพระคง บริเวณบ้านน้ำดิบ โดยใช้วิธีการต่อท่อและสร้างคลอง จากเวทีการนำเสนอข้อมูลต่อหน่วยงาน ชลประทาน คือให้สร้างลัดเลาะมาตามถนนสายทุ่งเสลี่ยม - นาขุนไกร ระยะทางประมาณ 19 กิโลเมตร ในส่วนนี้ ผู้รับผิดชอบงบประมาณ ควรจะเป็น กรมชลประทาน และสำนักงบประมาณกลาง และมีคณะกรรมการบริหารจัดการ ทรัพยากรน้ำในพื้นที่ตามโครงสร้างที่เสนอเป็นผู้ร่วมดำเนินการ 2. พัฒนาจุดพักน้ำฝายห้วยพระคงเพิ่มเติม จากเดิม ซึ่งเป็นฝายที่มีความยาวของตัวฝาย 500 เมตรและมีขนาดทำนบกั้นดินสูง 5.20 เมตร รับน้ำจากบริเวณกลุ่มเขา มหาไทย์ ในบริเวณบ้านน้ำดิบ เขตติดต่อกับบ้านโซกเปือย ซึ่งปัจจุบันมีพื้นที่รับประโยชน์จากฝายห้วยพระคง 1,500 ไร่ หากขยายพื้นที่รับน้ำและพัฒนาฝายจะมีชุมชนได้รับประโยชน์จากฝายห้วยพระคงเพิ่มขึ้น 3. จัดส่งน้ำจาก ฝายห้วยพระคงต่อมายังฝายหลวง โดยสร้างคลองส่งน้ำเนื่องจากเส้นทางส่งน้ำนี้พื้นที่มีความลาดชัน น้ำไหลจากบน สู่ล่าง ประกอบกับทางที่เชื่อมต่อกับห้วยพระคงถึงฝายหลวงมีลักษณะของทางน้ำหลากหลายตามธรรมชาติอยู่แต่เดิม ชุมชนได้สร้างแผนในการประสานงานกับองค์การบริหารส่วนจังหวัดเพื่อสนับสนุนเครื่องมือในการขุดคลองส่งน้ำ ตาม แผนที่ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอกได้สำรวจ ระยะทางทั้งสิ้นประมาณ 15 กิโลเมตร 4. จัดทำคลองส่งน้ำต่อจากฝาย หลวงไปยังคลองรับน้ำที่บ้านโซกม่วง บ้านภูแก้ว บ้านหนองตาเพ็ง บ้านลานตาเมือง ซึ่งในทุกหมู่บ้านจะเตรียมคลอง รับน้ำส่งต่อไปยังลำเหมืองต่าง ๆ ต่อไป โดยประสานงานการจัดทำคลองส่งน้ำในพื้นที่หมู่บ้านกับสำนักงานเทศบาล ตำบลทุ่งเสลี่ยม องค์การบริหารส่วนตำบลทุ่งเสลี่ยมและองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย 5. สนับสนุนและเสริมสร้างการจัดการระบบชลประทานในรูปแบบใหม่ ที่เน้นการจัดการโดยชุมชนโดย มีรัฐและหน่วยงานเป็นผู้หนุนเสริมให้เป็นไปตามระบบการจัดการและแก้ไขปัญหาของชุมชน เพื่อสร้างการจัดการที่ ยั่งยืนสอดคล้องต่อระบบเศรษฐกิจระบบวัฒนธรรม และระบบนิเวศของท้องถิ่น

คำหลัก การจัดการน้ำโดยชุมชน, ฝาง, แม่วาง, แม่มอก

รหัสโครงการ RDG4840021
ชื่อโครงการ โครงการศึกษาสภาพปัญหาการจัดการน้ำในลุ่มน้ำฝาง
ระยะเวลาโครงการ วันที่ 1 พฤษภาคม 2548 – 31 มีนาคม 2550

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้ น้ำและผลกระทบของการขาดแคลนน้ำหรือภัยแล้งต่อชุมชน
2. เพื่อศึกษาระบบการจัดการน้ำของชุมชนที่สามารถแก้ปัญหาภัยแล้ง และปัญหาความขัดแย้งได้
3. เพื่อศึกษาถึงแนวทางการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อสร้างข้อเสนอแนะการจัดการน้ำโดยชุมชน

1.สรุปสภาพปัญหาลุ่มน้ำฝาง

1.1 ปัญหาความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรของผู้คนในลุ่มน้ำฝาง

ปัจจุบันผู้คนในชุมชนทั้งสามพื้นที่กำลังประสบกับปัญหาร่วมกัน คือ การบุกรุกพื้นที่ป่าในการทำพืชสวนเศรษฐกิจในเชิงธุรกิจมากมากขึ้น โดยเฉพาะการทำพืชเศรษฐกิจที่มีขนาดใหญ่ และการยังให้ความสำคัญกับเกษตรทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นของผู้คนในลุ่มน้ำฝางและส่งผลต่อการแย่งชิงทรัพยากรน้ำมากขึ้น จึงส่งผลให้เกิดความขัดแย้งอย่างเป็นวงกว้างขึ้นระหว่างนายทุน กับชาวบ้าน ชาวบ้านกับข้าราชการในพื้นที่ และระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน รวมทั้งพืชผลทางการเกษตรที่ต้องพึ่งพาสารเคมีจำนวนมาก ที่ส่งผลต่อสุขภาพของชาวบ้านและคนงานในการทำเกษตรเชิงพาณิชย์ โดยมีรายละเอียดคือ

- 1.1.1 ปัญหาการใช้ที่ดินและการบุกรุกพื้นที่ป่าสาธารณะ
- 1.1.2 ปัญหาต่อระบบลุ่มน้ำ เส้นทางน้ำ และระบบเหมืองฝาย
- 1.1.3 ปัญหาการใช้น้ำเพื่อการบริโภค
- 1.1.4 ป่าไฟ : ทรัพยากรที่ถูกทำลาย

2.สรุปกระบวนการแก้ไขปัญหาลุ่มน้ำฝาง

2.1. กระบวนการจัดการความขัดแย้งของกลุ่มองค์กรชาวบ้านในเขตลุ่มน้ำฝางการแก้ไขปัญหาสามารถแบ่งได้ 2 ระดับ คือ 1)ขบวนการเคลื่อนไหวในระดับชาติ 2)การจัดการปัญหาความขัดแย้งในระดับท้องถิ่น ดังเช่น กรณีที่ 1 กรณีการแย่งชิงน้ำระหว่างชาวบ้านกับฟาร์มจระเข้ ของนายทุน กรณีที่ 2 กรณีการแย่งน้ำระหว่างชาวบ้านกับนายทุนสวนสัมมนาธร กรณีที่ 3 กรณีการแย่งน้ำระหว่างชาวบ้านผู้ใช้น้ำฝายแม่หลักหมื่นกับนายทุนสวนสัมมนาธร ในเขตอำเภอฝาง

ความพยายามแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นของชาวบ้านในลุ่มน้ำฝาง จะเห็นได้ว่ามี พยายามพยายามจะแก้ไขในระดับชาติ ที่มีองค์กรที่เป็นเครือข่ายความร่วมมือของผู้คนในลุ่มน้ำที่มี หลายสาขาอาชีพเข้ามาร่วมแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเข้ามาของผู้มาใหม่ ที่เป็นทางนายทุน ขนาดใหญ่ และภาคหน่วยงานราชการที่เป็นกลไกสำคัญในการเปิดพื้นที่ให้กับนายทุนเข้ามา ด้วยอุดมการณ์ของผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นหลัก และส่งผลกระทบต่อชุมชนดั้งเดิม และทำให้เกิดความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียมกันของนายทุนและชุมชนท้องถิ่นที่มักจะมี กำลังทางเศรษฐกิจที่เหลื่อมล้ำกันอย่างเห็นได้ชัดชาวบ้านยังต้องมีการป่วยจากสารเคมีที่มี พิษ ต้องรักษาพยาบาลด้วยตนเอง ซึ่งอาการป่วยจากสารเคมีด้วยปริมาณที่แตกต่างกันของผู้ ได้รับ มี 3 กลุ่ม คือ **กลุ่มที่หนึ่ง** พิษจากสารฆ่าแมลงประเภท คลอรีนเตตไฮโดรคาร์บอน **กลุ่มที่สอง** พิษจากสารฆ่าแมลงประเภท ออร์แกโนฟอสเฟต **กลุ่มที่สาม** พิษจากสารฆ่าแมลง ประเภท คาร์บาเมต

2.2 การส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน ชุมชนได้เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตโดยทำปุ๋ย หมัก และทำเกษตรอินทรีย์เพิ่มขึ้น เพื่อต้องการลดการใช้สารเคมีที่มีผลต่อสุขภาพร่างกายและ ลดค่าใช้จ่ายในการซื้อสารเคมีที่มีราคาแพง และมีการทำอาชีพเสริม เช่น การทำถั่วเน่า น้ำพริก ตาแดง ไม้กวาด เครื่องจักรสาน แคนหมู และแฮมพู เพื่อค้าขายคนในหมู่บ้านและนำไปขายตาม สถานที่ต่าง ๆ โดยร่วมมือกับ อบต. ทำให้รายได้ของชาวบ้านเพิ่มขึ้นจากที่เคยได้จากพืชผล ทางการเกษตรกรรมทางเดียว

2.3 การส่งเสริมด้านสังคมและวัฒนธรรม โดยใช้ความรู้และประสบการณ์จากกลุ่มผู้ อาวุโส หรือ กลุ่มคนเฒ่าคนแก่ เช่น การสอนเรื่องสมุนไพรในป่า และในบ้าน การสอนภาษา ล้านนาให้กับนักเรียนในโรงเรียนในชุมชน การส่งเสริมให้มีการทำพิธีไหว้ผีฝ่าย และการร่วมกัน จัดทำฝ่ายแม้วร่วมกัน ฯลฯ

3. แนวทางการจัดการปัญหาความขัดแย้งในอนาคตข้างหน้าของระดับเครือข่าย มีดังนี้

1. การฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติทั้งน้ำ ป่าไม้ และที่ดินทำกิน จะมีการรวมกลุ่มในการ บริหารจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นไม่ใช่กลุ่มผู้ใช้ทรัพยากรเท่านั้น จะประสานความร่วมมือ จากทุกกลุ่มที่อยู่ในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญทั้งภาครัฐและเอกชน อาทิ เช่น ผู้ประกอบการธุรกิจสวนส้ม อบต.และผู้ประกอบอาชีพอื่น ๆ

2. แนวทางในการแก้ไขปัญหาความยากจน โดยนำมาใช้ในครัวเรือนของชาวบ้านนั้น ทางกลุ่มมีความคิดในเรื่องการทำวิสาหกิจชุมชน โดยการสร้างโรงงานกลั่นน้ำขึ้นเองในชุมชน

3. แนวทางในการลดสารเคมี คือ การส่งเสริมให้มีกลุ่มเกษตรอินทรีย์ เพิ่มมากขึ้น ไม่ แค่เพียงการใช้ในสวนส้มเท่านั้น แต่จะมีการขยายไปยังพืชผลทางการเกษตรของชาวบ้าน เช่น การปลูกข้าวอินทรีย์ การปลูกผักปลอดสารพิษ ฯลฯ

4. การผลักดันแผนแม่บทของชุมชนให้กับ อบต. ทั้ง 3 อำเภอ ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและให้มีการจัดสรรงบประมาณให้ชุมชนท้องถิ่นได้เข้าไปร่วมในการจัดการทรัพยากรควบคู่ไปด้วย

4. แนวทางในการจัดการความขัดแย้งในระดับชาติ

4.1 จัดตั้งคณะทำงานศึกษาผลกระทบจากการประกอบกิจการสวนส้มที่มีต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม

4.2 ประกาศพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำฝาง โดยคณะทำงานมีรอบการทำงานร่วมกันคือ

-ศึกษาและรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องในการประกาศพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อมตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2535 ให้แล้วเสร็จภายใน 3 เดือน

-กำหนดขอบเขตพื้นที่ควรประกาศเป็นพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อม

-กำหนดมาตรการเพื่อใช้คุ้มครองสิ่งแวดล้อม

-จัดทำรายงานเสนอคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติเพื่อพิจารณาและดำเนินการประกาศพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อม

-จัดทำข้อเสนอแนะและแผนการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมในระยะยาว

Project Code RDG4840021

Project Name Fang watershed area Observation Project

Project Duration May 1st 2005 – March 31st 2007

Purposes

1. To observe the changes in using water and the effects of inadequate water supply of the community.
2. To observe the community's solutions of the drought and conflict problems.
3. To observe the community's ways of increasing its own participation in creating the new way of using water.

1. Fang River Basin's problems.

1.1 The conflict of accessing natural resources between people in Fang river basin.

These days, people of the community in all three areas are facing the same problem of forest invasion. An increasing of forest invasion is occurring to meet the sake of economical vegetation, especially the big plantation of vegetation. Moreover, Fang community seems to be more supportive with the economical sake, thus causes the big conflict of accessing water supply between the financial backers and the villagers, the villagers and the public officials within the community, and between the villagers themselves. Additionally, the agriculture in the area associates with the large amount of chemical substances which affect the health of the villagers and the workers in the commercial agriculture. The problems are concluded as follow:

- 1.1.1 Public forest and land invasion.
- 1.1.2 The problems in the river basin, the waterways, and the dam system.
- 1.1.3 The problem of consuming water.
- 1.1.4 Bamboo destruction.

2. The solution of Fang River Basin's Problems.

2.1 The process of solving the conflict in the Fang villagers' association.

The solutions are categorized into 2 levels; 1) National movement, 2) The solution of the local conflict. For examples, Case 1: the conflict of accessing water between the villagers and the financial backers of the crocodile farm, Case: 2 the

conflict of accessing water between the villagers and the financial backers of Tanakorn orange orchard, and Case 3: the conflict of accessing water between Mae-lukmeun dam users and the financial backers of Tanakorn orange orchard in Fang district.

There are people from various institutions coming to establish the association of Fang River Basin community in trying to stop the national conflict of accessing water supply of the newcomers. This way of solving the problem offers the new way of gaining personal benefit to the financial backers and affects the whole system of the original community. Consequently, the financial backers and the villagers face with the problem of unequal access of natural resources because of the very different financial statuses. Moreover, the villagers also suffer from the diseases caused by the chemical substances being used and they have to cure the pain by themselves. There are 3 conditions of pain; pain caused by Chlorinated Hydrocarbon, pain caused by Organophosphate, and pain caused by Carbamate.

2.2 The community economic support.

People in the community change the production system by using fermented fertilizer and organic agriculture in order to decrease the use of chemical substances which affect people's health, to decrease the payment of expensive chemical substances, and to support the additional jobs of the villagers such as making fermented beans, Ta-daeng chili paste, brooms, basketry products, pork rinds, and shampoo for sell in association with the local administration organization. The villagers can have more income than being only farmers.

2.3 Social and cultural support.

The villagers use the knowledge and experience of the elders to work out the support such as acknowledging people about the wild and local herbs, teaching Lanna language to the students in schools, supporting the old tradition of paying respect to the guardian angels, helping each other in building dam, etc.

3. The ways to deal with the conflict within the community in the future.

1. The reservation of natural resources such as water, forest, and lands is done by a group of people from both public and private institutions, for examples, the owner of an orange orchard business, the local administration organization, and people from other occupations.

2. The villagers solve the problem of poverty by holding their own local businesses such as establishing the water sifting factory in the community.

3. There is the way of decreasing chemical substances by expanding the use of organic agriculture into local plantations, not only use it in orange orchards, for examples, the growing of organic rice and vegetables without chemical substances, etc.

4. The use of a modeling plan in the community allows the local administration organization in 3 districts to preserve natural resources and allot the budgets to the local community in order to let the villagers have a chance in preserving the resources.

4. The ways to deal with the conflict within the nation in the future.

4.1 Establishing the research group to observe the effects of orange orchard business on people's health and environment.

4.2 Proclaiming the natural resources preservation areas within Fang River Basin in which the research group is in charge:

- Observe and collect the information about the proclaiming of the natural resources preservation areas, according to the Act of supporting and preserving national natural condition of 1992, in 3 months time.

- Make the boundary of the areas that will be proclaimed as the preservation areas.

- Provide the regulations for the natural preservation.

- Submit the report to the national environment committees in order to consider and proceed the proclaiming of natural resources preservation areas.

- Propose the long-term advice and plan of solving the problem of environment.

รหัสโครงการ RDG4840021
ชื่อโครงการ โครงการงานวิจัยการจัดการทรัพยากรน้ำและแก้ไขปัญหาภัยแล้งโดย
ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก อ.ทุ่งเสลี่ยม จ.สุโขทัย
ระยะเวลาโครงการ วันที่ 1 พฤษภาคม 2548 – 31 มีนาคม 2550

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาถึงปัญหาและสาเหตุที่ส่งผลกระทบต่อปัญหาภัยแล้งและสภาวะการขาดแคลนน้ำของชุมชน
2. เพื่อศึกษาถึงแนวทางและระบบการจัดการน้ำที่สามารถแก้ปัญหาภัยแล้งและนำสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตที่สามารถแก้ปัญหาความยากจนของชุมชน
3. เพื่อศึกษาถึงกระบวนการการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการแก้ปัญหาและสามารถนำสู่การสร้างข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหาภัยแล้งของชุมชนได้

สภาพปัญหาภัยแล้งในพื้นที่ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก 9 หมู่บ้าน

จากข้อมูลในการศึกษาสภาพภัยแล้งในพื้นที่ 9 หมู่บ้าน ซึ่งอยู่ในพื้นที่ตำบลทุ่งเสลี่ยม และตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย ในชั้นต้นสามารถสรุปได้ว่าสภาพภัยแล้งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ มีความรุนแรงต่างกัน สภาพพื้นที่ที่ต่างกัน หากแต่ระบบการจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐโดยขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนทำให้เกิดการสร้างปัญหาให้แก่ชุมชน ทั้งในส่วนที่ไม่ได้รับน้ำยังคงมีปัญหาก็ภัยแล้งเช่นเดิมและหนักขึ้นจากสภาพการเปลี่ยนแปลงของโลก จนเป็นที่มาของสาเหตุหนึ่งที่ทำมาสู่ปัญหาความยากจน และในส่วนที่ได้ใช้น้ำอยู่เดิม ไม่สามารถกำหนดแผนการผลิตของตนเองได้ การจัดการของชลประทานในการปล่อยน้ำเพื่อให้กลุ่มใช้น้ำที่หลากหลาย สร้างความเสียหายให้แก่เกษตรกรที่เป็นส่วนน้อย และการกักเก็บน้ำที่ทำลายความชุ่มชื้นของผิวดิน ทำให้สภาพภัยแล้งทวีความรุนแรงมากขึ้น จนทำให้คนในชุมชนประสบกับปัญหาความยากจนเป็นส่วนใหญ่

สาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น

ปัญหาภัยแล้งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ พบว่ามีสาเหตุอันนำมาสู่การเกิดปัญหาหลายส่วน และมีพัฒนาการของปัญหา การสะสมของสาเหตุปัญหา ทั้งปัจจัยที่สามารถควบคุมได้ ปัจจัยที่ควบคุมไม่ได้ โดยแยกเป็นข้อย่อย ดังนี้

ก. การพัฒนาของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลง การใช้ที่ดินและน้ำ โดยให้ความสำคัญที่นโยบายการส่งเสริมการเกษตรเชิงพาณิชย์และการพัฒนาแหล่งน้ำ ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบการใช้ที่ดินในพื้นที่และส่งผลกระทบต่อความต้องการในการใช้น้ำเพิ่มมากขึ้น จนพัฒนาสู่ภาวะการขาดแคลนน้ำและเกิดเป็นปัญหาภัยแล้งในที่สุด

ข. ระบบการจัดการน้ำอ่างเก็บน้ำแม่มอกโดยชลประทาน การจัดการโดยรัฐซึ่งขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน สร้างปัญหาในการวางแผนการผลิตของชุมชน และการที่ไม่สามารถตอบสนองความต้องการในการใช้น้ำที่หลากหลายของชุมชนได้

ค. การขาดความเท่าทันในการจัดการทรัพยากรของชุมชน การปรับตัวไม่ทันของชุมชนภายใต้บริบท หรือเงื่อนไขที่เปลี่ยนไป เป็นอีกหนึ่งสาเหตุที่ส่งผลให้เกิดเป็นปัญหาภัยแล้งในพื้นที่ได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก ดังอย่างเช่น การส่งเสริมอาชีพเกษตรในพื้นที่ที่ไม่สอดคล้องชุมชนต้องมีการปรับตัวเพื่อให้เท่าทันในการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะทรัพยากรน้ำเนื่องจากเป็นข้อจำกัดของพื้นที่นี้

ง. การพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนไม่สอดคล้องกับสภาพนิเวศในพื้นที่ เป็นสาเหตุที่ต่อเนื่องกันมา เมื่อนโยบายไม่ได้มีแผนการจัดการร่วมของชุมชนทำให้แนวทางในการพัฒนาเศรษฐกิจไม่สอดคล้องกับสภาพนิเวศในพื้นที่ ประกอบกับวิธีคิดโดยตนเองไม่มีความหมายของชุมชน ส่งผลต่อการตัดสินใจในการเลือกผลิต เลือกอาชีพของชุมชน ที่มีผลกระทบต่อสภาพของความเสี่ยงไม่สมดุลของทรัพยากรพื้นที่ในระยะต่อมา จนเกิดเป็นสภาพปัญหาภัยแล้งในพื้นที่

ข้อเสนอจากชุมชน

การพัฒนาข้อเสนอของชุมชน เกิดจากการดำเนินการงานวิจัยที่ผ่านมา ชุมชนได้ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาและหาทางออกร่วมกัน โดยชุมชนได้ศึกษาข้อมูลสภาพหมู่บ้าน สภาพกายภาพ และสภาพการใช้น้ำ และมีข้อเสนอถึงแนวทางการแก้ปัญหาในขั้นต้นเป็น 3 ข้อ ดังนี้

1. ชุมชนต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ขึ้นในชุมชน เรื่องภาวะที่สมดุลระหว่างวิถีการผลิตกับการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ และการเรียนรู้แนวทางการพัฒนาของรัฐและปรับวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับการพัฒนาของรัฐ

2. ข้อเสนอต่อแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐ ในส่วนที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการทรัพยากรและระบบนิเวศ รวมถึงวิถีชีวิตท้องถิ่น ต้องมีการให้ข้อมูลผลกระทบทั้งด้านดีและด้านเสีย และความกระจำจืดที่คนในชุมชนสามารถเข้าใจได้และสามารถตัดสินใจเลือกการพัฒนาที่เหมาะสมสอดคล้องกับท้องถิ่นตนหรือไม่รับการพัฒาที่จะส่งผลเสียต่อท้องถิ่นตนได้

3. ในด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ ชุมชนเสนอรูปแบบการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ โดยเสนอโครงสร้างคณะกรรมการดูแลบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ควรประกอบด้วย ตัวแทนจากภาครัฐ ตัวแทนองค์กรปกครองท้องถิ่น และตัวแทนจากกลุ่ม/องค์กรภาคประชาชนในพื้นที่ ที่มีกฎหมายในการรับรองสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรของตน ในสัดส่วนที่เท่า ๆ กัน เพื่อให้มีระบบการบริหารจัดการที่เหมาะสมต่อท้องถิ่น ในส่วนของแผนการดำเนินการสร้างรูปแบบการจัดส่งน้ำในพื้นที่ได้อ่างเก็บน้ำแม่มอกนี้ กลุ่มจัดการ

ทรัพยากรน้ำชุมชนได้อ่างเก็บน้ำแม่มอกฯ จะร่วมเป็นคณะทำงานร่วมกับหน่วยงานที่
ประสานงานจัดสร้างและบริหารจัดการหลังจากเสร็จสิ้น

4. การเสนอแนวทางการแก้ปัญหาภัยแล้งในชุมชนพื้นที่ได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก 9 หมู่บ้าน โดยรูปแบบที่ ชุมชนได้ร่วมกันคิดค้นและดำเนินการสำรวจพื้นที่จริงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 หลัง สร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอกแล้วยังไม่มีการสร้างคลองส่งน้ำให้ทั่วพื้นที่อำเภอทุ่งเสลี่ยม (ตามที่ นำเสนอในบทที่ 4 หัวข้อ 4.2.2)และมีการเดินสำรวจจาดรายละเอียดยพร้อมทั้งจับพิกัด GPS และ เชิญนักวิจัยชุมชน นักวิจัยจิว คณะภาคี ตัวแทนจากอำเภอทุ่งเสลี่ยม สำนักงานเทศบาลตำบล ทุ่งเสลี่ยม องค์การบริหารส่วนตำบลทุ่งเสลี่ยม และองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล รวมทั้งแกนนำหมู่บ้านทั้ง 9 หมู่บ้านร่วมเดินทาง จำนวนทั้ง 32 คน จากการศึกษาข้อมูลที่ได้ เห็นจริงและสรุปความเห็นร่วมกันว่ามีแนวทางการจัดการแก้ปัญหาภัยแล้งในพื้นที่ได้อ่างเก็บน้ำ แม่มอก 9 หมู่บ้านได้จริง ซึ่งเป็นแผนการดำเนินการสร้างรูปแบบการจัดส่งน้ำเพื่อให้สามารถส่ง น้ำให้เกษตรกรใช้เพื่อประโยชน์สูงสุดของชุมชน ตามข้อเสนอของชุมชนที่ต้องการเข้าร่วม การจัดการแก้ปัญหาภัยแล้งร่วมกับรัฐ ดังที่จะนำเสนอเป็นรูปภาพดังต่อไปนี้

รายละเอียดของการเสนอแผนการดำเนินการสร้างรูปแบบการจัดส่งน้ำตามข้อเสนอของชุมชน ได้อ่างเก็บน้ำแม่มอก อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย

ข้อที่ 1 ให้มีการส่งน้ำจากอ่างเก็บน้ำแม่มอก มาลงยังจุดพักน้ำที่ฝ่ายห้วยพระคง บริเวณบ้านน้ำดิบ ตำบลทุ่งเสลี่ยม อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย โดยใช้วิธีการต่อท่อ บางส่วนและสร้างคลองเป็นบางส่วน ซึ่งจากเวทีการนำเสนอข้อมูลต่อหน่วยงานชลประทาน คือ ให้สร้างลัดเลาะมาตามถนนสายทุ่งเสลี่ยม – นาขุนไกร ระยะทางประมาณ 19 กิโลเมตร ในส่วน นี้ผู้รับผิดชอบงบประมาณ ควรจะเป็น กรมชลประทาน และสำนักงบประมาณกลาง และมี คณะกรรมการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ตามโครงสร้างที่เสนอใน ข้อ 5.3.2 เป็นผู้ร่วม ดำเนินการ

ข้อที่ 2 พัฒนาจุดพักน้ำ ฝ่ายห้วยพระคง เพิ่มเติม จากเดิมซึ่งเป็นฝ่ายที่มีความ ยาวของตัวฝ่าย 500 เมตร และมีขนาดทำนบกินสูง 5.20 เมตร รับน้ำจากบริเวณกลุ่มเขา มหาไทย ในบริเวณบ้านน้ำดิบ ตำบลทุ่งเสลี่ยม อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย เขตติดต่อกับ บ้านโชกเปือย ตำบลนาขุนไกร อำเภอศรีสำโรง จังหวัดสุโขทัย ซึ่งปัจจุบันมีพื้นที่รับประโยชน์ จากฝ่ายห้วยพระคงคงจำนวน 1,500 ไร่ หากมีการขยายพื้นที่รับน้ำและพัฒนาฝ่ายจะทำให้มี ชุมชนที่ได้ใช้ประโยชน์จากฝ่ายห้วยพระคงเพิ่มเติม ทั้งจากตำบลทุ่งเสลี่ยม ตำบลบ้านใหม่ชัย มงคล ตามเส้นทางไปฝ่ายหลวงและจากตำบลนาขุนไกร ซึ่งเป็นพื้นที่แล้งจะได้ใช้ประโยชน์ร่วม ด้วย

ข้อที่ 3 จัดส่งน้ำจากฝายห้วยพระคงต่อมายังฝายหลวง โดยใช้วิธีการสร้างคลองส่งน้ำ เนื่องจากเส้นทางส่งน้ำนี้ ชุมชนได้เดินสำรวจแล้วพบว่าพื้นที่มีความลาดชัน น้ำไหลจากบนสู่ล่าง และอีกประการหนึ่งพบว่าทางที่เชื่อมต่อกับห้วยพระคงถึงฝายหลวง มีลักษณะของทางน้ำหลากหลายตามธรรมชาติอยู่แต่เดิม ชุมชนได้สร้างแผนในการประสานงานกับองค์การบริหารส่วนจังหวัดเพื่อสนับสนุนเครื่องมือในการขุดคลองส่งน้ำ ตามแผนที่ชุมชนได้อ้างเก็บน้ำแม่มอกได้สำรวจ ระยะทางทั้งสิ้นประมาณ 15 กิโลเมตร

ข้อที่ 4 จัดทำคลองส่งน้ำต่อจากฝายหลวง ไปยังคลองรับน้ำที่บ้านโซกม่วง บ้านภูแก้ว บ้านหนองตาเพ็ง บ้านลานตาเมือง ซึ่งในหมู่บ้านทุกหมู่บ้านจะมีการเตรียมคลองรับน้ำส่งต่อไปยังลำเหมืองต่าง ๆต่อไป โดยประสานงานการจัดทำคลองส่งน้ำในพื้นที่หมู่บ้านกับสำนักงานเทศบาลตำบลทุ่งเสลี่ยม องค์การบริหารส่วนตำบลทุ่งเสลี่ยมและองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย

ข้อที่ 5 สนับสนุนและเสริมสร้างการจัดการระบบชลประทานในรูปแบบใหม่ ที่เน้นการจัดการโดยชุมชนโดยมีรัฐและหน่วยงานเป็นผู้หนุนเสริมให้เป็นไปตามระบบการจัดการและแก้ไขปัญหาของชุมชนเพื่อสร้างการจัดการที่ยั่งยืนสอดคล้องต่อระบบเศรษฐกิจระบบวัฒนธรรม และระบบนิเวศน์ของท้องถิ่น

Project Code	RDG4840021
Project Name	Water resource preservation and drought solution project by Mae-mok reservoir community, Tungsaleam, Sukhothai.
Project Duration	May 1 st 2005 – March 31 st 2007

Purposes

1. To observe the problems and the causes of the effects from drought and the condition of lacking water supply of the community.
2. To observe the ways to solve the problem of drought in order to make life condition of the people better and to eliminate poverty from the community.
3. To observe the way of participating in the community as another method to solve problems.

Drought problem of 9 villages in Mae-mok reservoir community.

From the report of the drought observation in 9 villages located in Tungsaleam and Banmaichaimongkol, Tungsaleam District, Sukhothai, it is shown that the drought that occurs in these areas are varied in conditions, depending on different areas. The water resource management without the community participation causes the problems to the community itself. The problems are including the inadequacy of water supply in drought areas that had developed itself into the problem of poverty and the failure of managing the production system in the areas with plenty of water supply. The system of allotting water from the irrigation to various water users causes problem to the minority of farmers and the water reserving that destroys the soil moisture makes the drought to become worse; consequently, most of the villagers have to face the severe poverty.

Causes of problems.

The drought in the community causes many problems and these problems develop and continue to grow afterward. There are both controllable and uncontrollable factors which are divided as follow:

A. Government development that puts the importance on commercial agriculture and water resources changes land using system and increases the need of water supply. Thus, it causes the lack of water that finally leads to drought.

B. Mae-mok water reservoir management without the community participation that is done only by people working with the irrigation causes the problem to community's production planning that cannot fulfill the need of the water users in the community.

C. Inefficient resource management and the failure in adjusting of the community under the changing social context and condition are other causes of the drought in Mae-mok water reservoir areas. For example, the community needs more water supply in the limited water areas because of the inconsistent farming support.

D. The community agricultural development is not consistent with local environment due to the policy that is done without any participation or agreement from the villagers and the way of thinking in the policy is not concerned with the real meaning of local community. As a result, the community's decision in choosing the productions and occupations of the villagers further effects the availability of local natural resources and that leads directly to the drought in the areas.

The community's proposals

The process of the last research supported the proposals from the community by which people help one another in pointing out the problem and its solution. People observed the community's living condition, physical condition, and water using condition and furthermore, they came up with 3 ways of solution:

1. The community has to start its own learning process which concerns a balanced state between producing process and the use of local natural resources and the government's way of development so that the villagers can adjust their way of life to such development smoothly.

2. In developing the local agriculture which concerns the management of natural resources, environment and villagers' ways of life, the government needs to give clear and understandable information about both good and bad effects to the villagers so that they have a chance to decide which good and useful developments they should accept.

3. In managing local water resources, the community proposed that there should be a group of committees who are in charged with the management and that group should consist of the representatives from the government, the local organization,

and the villagers' group. Moreover, there should be the law assuring the community's right in using equal amount of resources in order to make the managing system suit to the community. For the process of water distribution within Mae-mok reservoir, Mae-mok reservoir managing group will work in co-operation with the committee group after the water resources management has done.

4. The community had has the way of solving the drought problem within 9 villages of Mae-mok reservoir by the brainstorm of the solutions and the survey of the area since 1997. After building Mae-mok reservoir, the waterway into Toongsaleam district is not yet dug (As presented in Chapter 4, Topic 4.2.2). Additionally, there is the survey which gathers the details in the area and schedules the GPS; 32 people joining the survey includes community researchers, youth researchers, associate members, representatives from Toongsaleam district, Toongsaleam local government institute, Toongsaleam local administration organization, Banmaichaimongkol local administration organization and 9 leaders from the villages. From the survey's observation and conclusion, it is shown that the plan of distributing water into the vegetation for the benefits of the villagers is a way that can actually solve the drought problem in Mae-mok reservoir. This plan is done by the co-operation of the community and the government as it is shown in the following picture.

The details of the water distribution plan proposals of Mae-mok reservoir community, Toongsaleam, Sukhothai.

1. The community proposed the plan to the Department of Irrigation. This plan needs to be done by distributing water from Mae-mok reservoir to Huayphrakong dam in Ban Namdip, Toongsaleam, Sukhothai. The water will go through the water mains and waterways along the 19 kilometers Toongsaleam-Nakunkrai road. The Department of Irrigation and the main budget office will be in charged with the budget of the plan and the committees of local water resource management as mentioned in Topic 5.3.2 will be participated in the process also.

2. Huayphrakong dam needs to be developed additionally. The dam is 500 meters long and 5.20 meters tall; the water in the dam comes from Mahadthai valleys in Ban Namdip, Toongsaleam, Sukhothai, the border of Ban Sokpeuy, Nakunkrai, Sri Samrong, Sukhothai. There are 1,500 plantations in these areas that use water from Huayphrakong dam. If the expansion of the dam takes place, there will be more

plantations that can be useful for the farmers, including the drought areas on the road to Hluang dam, in Toongsaleam, Banmaichaimongkol, and Nakunkrai.

3. Distribute water from Huayphrakong dam to Hluang dam by using the waterway because the survey had reported that the area is very steep where water flows downward and there are also many original waterways. According to the plan of 15 kilometers Mae-mok reservoir survey, the community and the provincial administration organization have to be responsible for the equipments in making the waterway.

4. Continue making the waterway from Hluang dam to the canals in Ban Sokmuang, Ban Phukaew, Ban Hnongtapheng, and Ban Lantamuang. There will be the preparation in joining and continuing the waterways in every villages which will be done in co-operation with Toongsaleam local government, Toongsaleam local administration organization, and Banmaichaimongkol local administration organization in Toongsaleam district, Sukhothai.

5. Support the new way of building the irrigation system which focuses on the local management; the government will be the sponsors who helps directing this plan to meet the rightful managing system and solves the community's problem for the sake of long-term management that is consistent with economical, cultural, and environmental system of the community.

รหัสโครงการ RDG4840021
ชื่อโครงการ โครงการการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน: การศึกษาแนวทางการจัดการปัญหาภัยแล้ง โดยชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่วาง
ระยะเวลาโครงการ วันที่ 1 พฤษภาคม 2548 – 31 มีนาคม 2550

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษาถึงผลกระทบการเปลี่ยนแปลงจากการผลิตพืชพาณิชย์ ธุรกิจบริการ และนโยบายการพัฒนา ส่งผลต่อการใช้น้ำอย่างไร
2. เพื่อศึกษาผลกระทบของการขาดแคลนน้ำหรือภัยแล้งในพื้นที่ลุ่มน้ำวางตอนบน
3. เพื่อศึกษาถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการแก้ไขปัญหาภัยแล้งและนำเสนอข้อเสนอแนะในการจัดการน้ำ ที่สามารถนำไปสู่การสร้างระบบการจัดการทั้งระบบที่สอดคล้องเหมาะสมกับ วิธีการผลิตและสภาพเศรษฐกิจท้องถิ่นได้

สถานการณ์ของพื้นที่ลุ่มน้ำวางเกิดปัญหาสภาพแห้ง ในฤดูฝนมีปริมาณน้ำฝนน้อย แต่ในระบบการผลิตของชุมชนได้มีการขยายพื้นที่มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกข้าวนาปรัง การปลูกถั่วเหลือง ถั่วเขียว พืชผัก กระเทียม หอมใหญ่และเกิดธุรกิจการท่องเที่ยว บ้านพัก รีสอร์ท จากการขยายพื้นที่เกษตรและธุรกิจทำให้เกิดความต้องการน้ำที่เพิ่มมากขึ้นในขณะที่ปริมาณน้ำน้อย ในสภาพดังกล่าวทำให้เกิดการแย่งชิงน้ำของกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำวาง มีปรากฏการณ์ที่ทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น

จากที่ผ่านมาชุมชนพบว่าการจัดการน้ำที่ขาดการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย การจัดการน้ำด้วยต่างคนต่างจัดการ การจัดการน้ำด้วยโครงการขนาดใหญ่ หรือการจัดการน้ำโดยระบบทุน รวมทั้งการจัดการน้ำในรูปแบบของรัฐนั้น ไม่สามารถจะแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำได้ รวมทั้งปัญหาของการใช้สารเคมีในพื้นที่ทำเกษตรเชิงพาณิชย์ที่ติดต่อกับแหล่งน้ำทำให้เกิดผลกระทบที่ปนเปื้อนสารเคมีล้วนแต่ส่งผลต่อชีวิตและสุขภาพของผู้ใช้น้ำทั้งสิ้น

จากการศึกษาได้พบข้อมูลสำคัญ คือ 1) ประวัติศาสตร์และวิถีคนลุ่มน้ำวาง 2) การเปลี่ยนแปลงลุ่มน้ำวาง นำสู่การเกษตรพันธสัญญา 3) การจัดการน้ำและการจัดการเหมือง 4) ความขัดแย้งและการจัดการความขัดแย้ง

ในข้อมูลดังกล่าว ทำให้ทราบสาเหตุการขาดแคลนน้ำและภัยแล้งในพื้นที่แม่วาง คือ จากการเปลี่ยนแปลงการผลิตสู่ระบบเกษตรพันธสัญญา ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการจัดการฝ่าย ภายใต้เงื่อนไขเกษตรพันธสัญญา มีการปรับพื้นที่รับน้ำ โครงสร้างการจัดการฝ่าย อำนาจการจัดการฝ่าย ซึ่งส่งผลทำให้เกิดความขัดแย้ง แย่งชิงการใช้น้ำ ซึ่งความขัดแย้งมีระดับชาวบ้านกับชาวบ้าน , ระดับฝ่ายกับฝ่าย , ระดับชาวบ้านกับกลุ่มธุรกิจ ด้วยการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเป็นเกษตรพันธสัญญา ส่งผลให้การใช้น้ำมากขึ้นจากกลุ่มผู้ใช้น้ำต่าง ๆ และการใช้ที่ดิน เปลี่ยนมือ (ซื้อ-ขาย) ที่ดินเสื่อมโทรม พื้นที่ป่าถูกทำลาย ขาดแคลนน้ำ รวมเกิดการเปลี่ยนระบบการจัดการโดยรัฐเข้ามาจัดการแทนชุมชน จากนั้นชุมชนเกิดภาวะความ

ยากจน หนี้สินอันเกิดมาจากผลผลิตไม่ได้ราคา , ต้นทุนสูงจากสารเคมี , รายจ่ายครัวเรือนสูงขึ้น , คุณภาพชีวิตต่ำ ในอีกด้านหนึ่งนโยบายของรัฐไม่สอดคล้อง เช่น โครงสร้างพื้นฐาน, โครงการพัฒนาแหล่งน้ำ, การส่งเสริมการเกษตร, การสัมปทานป่าไม้ , การกระจายอำนาจ, โครงการหลวง ด้วยเหตุปัจจัยดังกล่าว ส่งผลให้ชุมชนพื้นที่แม่วง เกิดภาวะความยากจนในที่สุด

จากการศึกษาซึ่งมีการค้นหาแนวทางการแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยมีข้อเสนอทางออกดังนี้ คือ

ข้อเสนอระดับชุมชน

การขยายความคิดเรื่องการอนุรักษ์ การจัดการทรัพยากร อธิบายถึงสถานการณ์ปัญหาต่าง ๆ ที่กำลังเกิดขึ้นในพื้นที่ลุ่มน้ำวาง ความรู้ ภูมิปัญญาเหมืองฝายในการแก้ไขปัญหา โดยผ่านระบบประชาสังคม เช่น พระสงฆ์เทศนาธรรมให้กับญาติโยมที่มาในวันศีล , โรงเรียน , อบต. เข้าไปพูดคุยกับชาวบ้านในเรื่องการจัดการน้ำที่ชาวบ้านเป็นคนเสนอเรื่อง ประเด็นการพูดคุยในท้องถิ่น เวทีกิจกรรมต่างๆ ในพื้นที่ หรือการทำหนังสือ เอกสารเป็นรายรักษัอักษร เป็นกฎ กติกาของชุมชนที่มีมาเป็นอย่างไร เป็นรูปธรรมที่เห็นได้ชัดเจน สามารถส่งต่อไปให้กับคนรุ่นลูกหลานได้เห็น ได้เรียนรู้ถึงสิ่งที่เข้ามา และทำให้ชุมชนดำรงอยู่มาได้ และจะอยู่ต่อไปอย่างไรโดยคนรุ่นต่อไปได้สืบทอด ได้ใช้กฎ กติกาเหล่านี้ในการรักษาช่วยกันดูแลทรัพยากรต่อไป

ข้อเสนอระดับเครือข่าย

- การเชื่อมร้อยเครือข่ายต่าง ๆ ที่ใช้ผลประโยชน์จากแม่วง เช่น การปกครองท้องถิ่น กลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มธุรกิจ สมัชชาเหมืองฝาย มาร่วมกันรับฟัง รับรู้ปัญหา และนำเสนอข้อเสนอของเครือข่ายให้ได้รับทราบ เพื่อเป็นพลังร่วมในการช่วยกันจัดการแก้ไขปัญหา

- ผลักดันให้องค์กรส่วนท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ ให้เห็นถึงความสำคัญเรื่องน้ำ โดยให้กฎกติกาของเหมืองฝายเป็นตัวตั้ง

- การเข้าไปมีส่วนร่วมในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อเข้าไปผลักดันกติกาของเหมืองฝาย

Project Code	RDG4840021
Project Title	The project of administration for water resource by community: The study of the way to solve the drought by the community in Wang watershed area
Length of Project	May 1 st 2005 – March 31 st 2007

Objective of study

1. To study how the changes from commercial production, serving business, and policy of development effect to the using of water
2. To study the effects from water lacking or drought in Wang watershed area
3. To study the participation by community to solve the drought and present a proposal for solving the water in order to build a suitable system come up with a local production and economics

Situation in Wang watershed area suffered the drought. In the rain season has slightly rain. But the community proposal expands the agriculture area for crops, especially due to growing rice in the poor-grade paddy field during dry season, growing soy bean, garlic, onion, and got tourism business, home stay, and resort brought the lacking of water and people have more seriously conflicts in Wang watershed area.

From the study has found that the problems come from many items: lacking a participation of every part, own management, handling water with big projects, management with fund system, including with government systems. These can not solve the draught and cause the problem of using chemical substances in the area of commercial agricultures and there full of chemical substances effect to living being and people's health.

From the study found the important information; Wang watershed's history and lifestyles, changing from Wang watershed to contract farming, administration for water and waterway, and conflicts and how to solve the conflicts.

From the information brought to know the causes of lacking water and drought in Mae Wang area; changing from Wang watershed to contract farming brought about changing of system under the rules of contract farming, there are improvements for receive water, administrative structure, power of administration, these cause the conflicts and struggle to take water between villagers to villagers, position to position, and villagers to businessman. Changing the system to contract farming effects to the water users need to use much more water and land, including allowing government to

handle them. After that community got poor and debt, high chemical substances cost, high cost living, and low quality of life. In addition, policy of government is not suitable such as basic projects, projects for water resource improvement, agricultural encouragement, forest concession, power expanding, royal projects, and this eventually effect to people in Mae Wang community who got poor.

From the study found the ways to solve these problems;

Community level

Expanding the idea of preservation, resource management, explain about problems in Wang watershed, knowledge and intelligence about waterway to solve the problems by referendum from priests, school, sub-district administrative organizations, villagers, stages, books, documents, and rules of local people. This will let new generation see the history in the past and they will inherit these rules to prevent their resources.

Network level

- Connecting many networks which get advantages from Mae Wang watershed like local administration, water user groups, business groups, waterway assembly, to aware of problems and how to solve the problems
- Pushing the local organizations to participate for administration, to aware of water's importance by using the rule of waterway practically.
- Participating in local administrative organizations to push the rule of waterway.